

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 Р.

№ 4 (280) 2012

Архіви України

4 • 2012

ЛИПЕНЬ – СЕРПЕНЬ

З М І С Т

Подія

- Прилепішева Ю. А.* Тристороння зустріч керівників державних архівних служб та директорів державних архівних установ України, Росії та Білорусі (28–31 травня 2012 р., м. Ужгород, Україна) 5

Статті та повідомлення

- Калакура Я. С.* Професійна етика архівіста та запобігання конфліктів: контекст менеджменту 15
- Барабаш Т. М.* Палеографічні дослідження архівістів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (1960–1990 рр.) 32
- Рибченко Л. В.* З досвіду вивчення та музейного використання Документального фонду з обліку людських військових втрат України у Великій Вітчизняній війні в Національному музеї історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років 39

З історії архівів та архівних зібрань

- Осередчук О. А.* Архіви вищих навчальних закладів у системі архівних установ другої половини XIX – першої половини XX століття 47

До 80-ї річниці Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного

- “Наш колектив дивиться в майбутнє з оптимізмом...” (на запитання редакції журналу “Архіви України” відповідає директор Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, заслужений працівник культури України Н. О. Топішко) 62
- Фотодобірка.* Зберегти, примножити, популяризувати....
Упорядник *Климович Н. М.* 70

Огляди джерел та документальні нариси

- Бентя Ю. В.* Особовий фонд композитора Михайла Вериківського (з нових надходжень ЦДАМЛМ України) 76
- Шаповал А. І.* Співпраця Михайла Антоновича з Українським історично-філологічним товариством у Празі 88
- Покидченко Л. А.* Вчитель Івана Тургенєва (документи і матеріали з фондів Державного архіву Сумської області про російського поета Івана Ключникова) 100
- Яцина Н. О.* Особовий фонд поета, прозаїка Полікарпа Шабатина (нове надходження документів до ЦДАМЛМ України) 112

Публікація архівних документів

<i>Белая О. М.</i> Документи героя Вітчизняної війни 1812 року Миколи Панаєва у Державному архіві Київської області	118
<i>Орел Ю. В.</i> Унікальна колекція листів Януша Корчака часів Першої світової війни у фондах ЦДІАК України	137

Архівна справа за кордоном

<i>Левченко Л. Л.</i> Архіви штатів у системі архівних установ США	150
<i>Мельник Р. І.</i> Поняття Національного архівного фонду в архівному законодавстві Польщі	178

Інформація і рецензії

<i>Заболотна І. М.</i> Форум джерелознавців та книгознавців у Львові (17–18 травня 2012 р.)	199
<i>Паланичка К. М.</i> Виставка документів Національного архівного фонду до 125-ї річниці від дня народження Сидора Артемовича Ковпака	203
<i>Долинська М. Л.</i> Нове видання про рукописні карти XVI–XIX століть	211
<i>Маврін О. О.</i> Тематичний показчик дорадянських картографічних документів Державного архіву Херсонської області	213

Ювілеї

Щедра нива Лініни Одинокі	217
---------------------------------	-----

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ольга ГІНЗБУРГ (головний редактор), Віктор ВОРОНІН,
Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ, Наталія МАКОВСЬКА,
Володимир МЕЛЬНИЧЕНКО (Російська Федерація),
Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ, Руслан ПІРИГ,
Юлія ПРИЛЕПШЕВА, Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Валерій СОЛДАТЕНКО,
Павло СОХАНЬ, Дмитро ТАБАЧНИК, Ніна ТОПІШКО,
Анатолій ЧАЙКОВСЬКИЙ, Микола ЩЕРБАК

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна архівна служба України
Український інститут національної пам'яті
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України
Державний центр збереження документів НАФ

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій та не несе відповідальності за достовірність наведених ними даних.

“Архіви України” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>
http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

- © Державна архівна служба України, 2012
- © Український інститут національної пам'яті, 2012
- © Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012
- © Державний центр збереження документів НАФ, 2012

CONTENTS

Event

- Prylepisheva Y. A.* The Tripartite Meeting of the Heads of the State Archival Services and the Directors of the State Archival Institutions of Ukraine, Russia and Belarus (28-31 of May, 2012, Uzhgorod, Ukraine) 5

Articles and Notices

- Kalakura Y. S.* The Professional Ethics for the Archivists and the Prevention of the Conflicts: Context of Management 15
- Barabash T. M.* The Paleography Research of the Archivists of Central State Historical Archives of Ukraine in the L'viv City (1960–1990) 32
- Rybchenko L. V.* The Experience of Studying and Using of the Documentary Fond on the Accounting of the War Casualties of Ukraine Country in the Great Patriotic War in The National Museum of the Great Patriotic War of 1941–1945 years 39

From the history of archives and archival collections

- Oseredchuk O. A.* The Archives of the Universities in the System of Archival Institutions in the second Half of the 19 – Early 20 Centuries 47

To the 80-Anniversary of the Central State Archives of Film, Audio and Visual Documents Named After H. S. Pshenychnyi

- “Our Staff Looks in the Future Optimistically...” (on “Archives of Ukraine”
Editorial Questions Answers N.O. Topishko, the Director of the Central State Archives of Film, Audio and Visual Documents Named After H. S. Pshenychnyi, the Honoured Worker of Culture of Ukraine 62
- Photocollection. To Save, to Increase, to Popularize...Complier Klymovych N. M.* 70

Sources Reviews and Documentary Essays

- Bentya Y. V.* The Personal Archival Fond of the Musician Mykhailo Ivanovych Verykivskiy (New Receiving by the Central State Archives Museum of Literature and Arts of Ukraine) 76
- Shapoval A. I.* The Collaboration of Mykhailo Antonovych with the Ukrainian Historical-Philological Society in Prague 88
- Pokydchenko L. A.* The Teacher of Ivan Turhenev (the Documents From the Fonds of the State Archives of Sumy Region about the Russian Poet Ivan Klyushnikov) 100
- Yatsyna N. O.* The Personal Fond of Poet and Novelist Polykarp Shabatin (the New Receiving by the Central State Archives Museum of Literature and Arts of Ukraine) 112

Publication of archival records

- Belaya O. M.* The Documents of Mykola Panaev, the Hero of the Patriotic War of 1812 year in the State Archives of Kyiv Oblast 118
- Orel Y. V.* The Unique Collection of Letters of Janusz Korczak of the Times of the First World War, Saved in the Fonds of Central State Historical Archives of Ukraine 137

Archival Affairs Abroad

<i>Levchenko L. L.</i> The Archives of States in The System of Archival Institutions of USA	150
<i>Melnyk R. I.</i> The Concept of National Archival Fond in the Archival Legislation of Poland	178

International Relations

<i>Zabolotna I. M.</i> The Forum of Source Experts and Bibliographers held in L'viv City (May 17–18, 2012)	199
<i>Palanychka K. M.</i> The Documentary Exposition of the National Archival Fond edicated to the 125-Anniversary of the Birth Date of Sydor Artemovych Kovpak	203
<i>Dolyns'ka M. L.</i> The New Edition About the Manuscript Maps of 16–19 Centuries	211
<i>Mavrin O. O.</i> The Thematic Index of the Pre-Soviet Cartographic Documents of the State Archives of Kherson Region	213

Anniversaries

The Generous Cornfield of Linina Odynoka	217
--	-----

Ю. А. ПРИЛЕПШЕВА*

**ТРИСТОРОННЯ ЗУСТРІЧ КЕРІВНИКІВ
ДЕРЖАВНИХ АРХІВНИХ СЛУЖБ
ТА ДИРЕКТОРІВ ДЕРЖАВНИХ АРХІВНИХ УСТАНОВ
УКРАЇНИ, РОСІЇ ТА БІЛОРУСІ
(28–31 травня 2012 р., м. Ужгород, Україна)**

29 травня 2012 року в м. Ужгороді відбулося урочисте відкриття тристоронньої зустрічі керівників державних архівних служб України, Росії та Білорусі, загальна кількість учасників – 40 осіб.

За період з 2003 року це п'ята зустріч керівників державних архівних служб, організована Державною архівною службою України на території України. Всього з 2003 по 2012 роки відбулося п'ять двосторонніх зустрічей керівників державних архівних служб України та Росії, починаючи з 2008 року – п'ять тристоронніх зустрічей керівників державних архівних служб України, Росії та Білорусі, з них чотири – на території Російської Федерації, одна – на території Республіки Білорусь. Таким чином, можна вважати, що це майже ювілейна зустріч.

За весь період на пленарних засіданнях у ході зустрічей розглянуто такі питання: виявлення та повернення зарубіжної “росіки” та “україніки”, вироблення українськими та російськими архівістами спільних заходів, спрямованих на упередження втрат архівних документів через крадіжки та стихійні лиха (пожежі та ін.); вироблення спільних підходів та визначення ролі і завдань архівів у створенні президентських бібліотек, а також визначення шляхів впровадження у діяльність архівів електронних архівних ресурсів; забезпечення стабільної роботи архівних установ в умовах світової фінансової кризи; створення та діяльність електронних архівів; роль регіональних архівів у забезпеченні збереження документів; спільні видавничі проекти та шляхи їх реалізації, комплектування державних архівів: проблеми та перспективи; створення страхового фонду та фонду користування документів: проблеми

* *Прилепішева Юлія Анатоліївна* – кандидат історичних наук, заступник директора департаменту-начальник відділу міжнародного співробітництва департаменту організації архівної роботи Укрдержархіву.

Президія тристоронньої зустрічі (зліва направо):
керівник Федерального архівного агентства Російської Федерації А. М. Артизов,
Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург, директор Департаменту
з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь В. І. Адамушко,
голова Закарпатської обласної державної адміністрації О. О. Ледида,
Ужгородський міський голова В. В. Погорелов, заступник голови-керівник апарату
Закарпатської обласної державної адміністрації А. О. Громовий.

та шляхи їх вирішення; організація використання документів в архівних установах: нормативно-правове регулювання та практична діяльність.

Цього року на пленарних засіданнях тристоронньої зустрічі було запропоновано для розгляду питання: “Стан, проблеми та перспективи діяльності регіональних архівів”. Тематика зустрічі спричинила розширення складу делегацій держав-учасниць за рахунок представників регіональних архівних установ. У попередні роки участь у таких зустрічах здебільшого брали представники центральних державних архівів України, федеральних державних архівів Російської Федерації, державних архівів Республіки Білорусь, галузевих науково-дослідних інститутів з архівної справи та документознавства. Двосторонні плани спільних заходів на конкретні періоди між державними архівними службами України та Російської Федерації, Російської Федерації та Республіки Білорусь також були орієнтовані на державні архіви республіканського значення та поглиблення співробітництва між галузевими науково-дослідними інститутами з науково-дослідної та методичної роботи.

Останнім часом відзначається тенденція залучення до двостороннього та тристороннього співробітництва з російськими та білоруськими колегами представників регіональних архівів, що дозволяє не тільки обмінятися досвідом роботи та ознайомитися з нормативно-правовою

базою іншої сторони, а й використати практичні та теоретичні напрацювання іншої сторони у повсякденній роботі архівів.

З вітальним словом до учасників чергової тристоронньої зустрічі керівників державних архівних служб України, Росії та Білорусі, звернулися: голова Закарпатської обласної державної адміністрації О. О. Ледида, Ужгородський міський голова В. В. Погорелов, Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург, керівник Федерального архівного агентства (Російська Федерація) А. М. Артизов та директор Департаменту з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь В. І. Адамушко.

Голова Закарпатської обласної державної адміністрації О. О. Ледида у своїй промові відзначив, що Україну, Росію та Білорусь пов'язує спільна історія, те, що наразі обговорюватимуться проблеми архівної справи трьох держав, свідчить про увагу, яка на державному рівні приділяється питанням забезпечення збереження документальної пам'яті про минуле українського, російського та білоруського народів. Прикметно, що місцем проведення тристоронньої зустрічі обрано Закарпаття, котре в різні часи було своєрідним містком між Сходом та Заходом, де схрестилися різні політичні і культурні впливи.

Керівник Федерального архівного агентства (Російська Федерація) А. М. Артизов у зверненні до колег зауважив: символічним є те, що представники професії, яка відповідає за збереження національної пам'яті, зустрічаються у такому багатонаціональному регіоні, де беруть традиції й виявляють повагу до історії. Він також побажав присутнім плідної та результативної роботи.

Закарпаття може стати прикладом відповідального ставлення до архівної справи, наголосила Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург. Свідченням цього є увага та підтримка місцевої влади щодо вирішення проблем архівів у регіоні. Закарпатська область є вдалим прикладом того, як місцева влада дбає про збереження архівних документів, забезпечення архівних установ низової ланки новими приміщеннями.

У рамках зустрічі відбулася міжнародна конференція "Стан, проблеми та перспективи діяльності регіональних архівів", у ході якої розглянуто питання правового статусу, науково-методичного забезпечення і діяльності державних обласних архівів в Україні, обласних та зональних державних архівів Білорусі та державних обласних архівів Росії, їх роль як органів управління архівною справою в регіонах, внесок у забезпечення збереження національних фондів України, Росії та Білорусі. Одним із перспективних напрямів діяльності регіональних архівів було визначено проведення комплексної інформатизації їхньої діяльності та впровадження електронного архівування.

У доповіді Голови Державної архівної служби України О. П. Гінзбург основний акцент було зроблено на правовому статусі регіональ-

них архівів, перед якими державою ставиться більше завдань, ніж перед центральними архівами, оскільки окрім комплектування, зберігання та використання документів Національного архівного фонду, вони забезпечують управління архівною справою та діловодством на відповідній території. Для регіональних архівів характерним є подвійне підпорядкування. В сфері архівної справи вони підконтрольні та підзвітні центральному органу виконавчої влади – Укрдержархіву, водночас вони є структурними підрозділами місцевих органів влади, від яких залежить їх фінансування та штатна забезпеченість. Негативним наслідком цього є фінансування регіональних архівів за залишковим принципом. Окремо у своїй доповіді О. П. Гінзбург зупинилась на проблемах трудових архівів, змінах, підготовлених Державною архівною службою до чинного законодавства з метою врегулювання питання їх юридичного статусу та забезпечення фінансування їхньої діяльності.

Про практичну діяльність регіональних архівів в Україні інформували в своїх доповідях Л. Л. Левченко “З досвіду роботи регіональних архівів: стан, проблеми та перспективи діяльності регіональних архівів”, В. П. Купченко “Регіональні архіви як органи управління архівною справою в системі виконавчої влади держави”, І. І. Гриник “Державний архів Івано-Франківської області – актуальні проблеми діяльності та перспективи розвитку”.

2012 року органи архівної справи і діловодства та системи державних архівних установ Республіки Білорусь, зазначив директор Департаменту з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь В. І. Адамушко, відзначають своє 90-річчя. Впродовж усього періоду свого існування вони дотримувались курсу, спрямованого на забезпечення користувачів ретроспективною інформацією, необхідною для вирішення завдань політичного, економічного та культурного розвитку держави, стабільного та сталого поступу суспільства. За цей період назви архівних органів Білорусь неодноразово змінювались.

На цей час Департамент з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь забезпечує виконання всього спектру функцій в архівній сфері та в сфері діловодства в державі. На місцевому рівні ці функції, які закріплено в Законі Республіки Білорусь “Про архівну справу та діловодство в Республіці Білорусь” від 18 грудня 2011 року, забезпечують відділи з архівів та діловодства в складі управлінь юстиції облвиконкомів та Мінського міськвиконкому.

Постановою Уряду Республіки Білорусь від 20 березня 2012 року № 243 затверджено систему державних архівних установ: 6 республіканських архівів, 9 обласних архівів (з них – 3 архіви громадських об’єднань), 16 зональних архівів, 126 територіальних, районних, міських архівів. Постановою закріплено їх територіальні зони обслуговування. Нині в обласних та зональних державних архівах Білорусі на по-

стійному зберіганні перебуває 43641 фонд, 9543761 од. зб., що містять документи з історії радянського та пострадянського періодів.

Законом визначено, що обласні та зональні державні архіви республіки є науково-дослідними та методичними центрами з роботи з документами Національного архівного фонду держави.

2011 року державні архівні установи Білорусі розпочали виконання Державної програми “Архіви Білорусі на 2011–2015 роки”, затвердженої постановою № 1322 Ради Міністрів Республіки Білорусь від 15 вересня 2010 року. У рамках її виконання в областях за рахунок місцевих бюджетів вже виконано робіт на загальну суму 1 млрд. 741 млн. рублів.

Майбутнє регіональних державних архівів Республіки Білорусь тісно пов'язано з розвитком та впровадженням в практику їхньої роботи автоматизованих технологій. Наприкінці 2010 року в республіці в промислову експлуатацію введено “Автоматизовану інформаційну систему державного архіву. Версія 1.0” та “Зведену автоматизовану інформаційну систему державних архівів. Версія 1.0”. На початковому етапі знаходиться впровадження цих автоматизованих інформаційних систем в органах архівної справи і діловодства та державних архівах Республіки Білорусь. Наразі автоматизовано основні напрями діяльності держархівів Білорусі. Це дає можливість перейти на нові, більш ефективні методи роботи та забезпечити умови для широкого використання архівних документів.

Зацікавленість присутніх викликали доповіді білоруських колег К. П. Крупенькіна “Діяльність державних архівів Могилівської області в сфері забезпечення збереження та використання документів”, Л. І. Юніної “Діяльність Державного архіву Гродненської області: проблеми та перспективи”, Т. В. Лойко “Про діяльність Зонального державного архіву в м. Орша”.

Керівник Федерального архівного агентства (Російська Федерація) А. М. Артизов, коментуючи виголошені доповіді, зауважив, що двадцять років тому державні архіви України, Росії та Білорусі розвивались за єдиною моделлю. На цей час існують значні розбіжності як у функціях, так і в правовому статусі архівних установ цих держав, що пов'язано з різними масштабами їх територій та різними підходами до формування громадянського суспільства. Він відзначив, що в Росії централізація архівної справи на даний час неможлива, вона не була реалізована в повному обсязі і за радянських часів. Регіональні архіви залежать в кадровому та фінансовому питаннях від місцевої влади, ще один фактор – різні форми власності, саме тому було прийнято рішення делегувати центральним регіональним архівам функції постійного зберігання архівних документів федерального значення, що утворилися на території області.

Делегація українських архівістів (зліва направо):
директор Держархіву м. Києва В. П. Купченко, директор департаменту організації архівної роботи Укрдержархіву Т. П. Прись, директор департаменту діловодства, формування, зберігання та обліку документів НАФ Укрдержархіву С. В. Сельченкова, директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства О. Я. Гаранін, директор Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України О. В. Кульчий, директор Центрального державного історичного архіву України, м. Львів, Д. І. Пельц.

У Російській Федерації є 15 федеральних державних архівів, 233 регіональних архіви, приблизно 2350 муніципальних архівів, які відповідно до законодавства можуть бути юридичною особою, а можуть і не бути.

На прикладі Нижегородської області керівник Комітету зі справ архівів Нижегородської області Б. М. Пудалов інформував присутніх про стан, проблеми та перспективи діяльності регіональних архівів в Росії.

Комітет у справах архівів як орган державного управління архівною справою в області контролює дотримання законодавства Російської Федерації і Нижегородської області в архівній сфері на території області та здійснює керівництво роботою десяти державних казенних архівних установ області, здійснює методичне керівництво діяльністю муніципальних архівних установ та організацій.

У структурі Державної архівної служби Нижегородської області знаходяться: Комітет зі справ архівів, Центральний архів, Державний громадсько-політичний архів, Центр інформаційно-технічного забез-

Делегація білоруських архівістів (зліва направо):
директор Білоруського державного архіву кінофотофонодокументів В. В. Баландін,
директор Білоруського державного архіву-музею літератури і мистецтва
А. В. Запартико, директор Центральної лабораторії мікрофільмування
та реставрації документів Національного архівного фонду Республіки
Білорусь І. В. Сілін, директор Білоруського державного архіву
науково-технічної документації О. М. Запартико.

печення, Державний архів спеціальної документації, Державний архів документів соціально-правового захисту громадян, Державний архів аудіовізуальної документації, Державний архів м. Арзамас, Державний архів м. Балахна, Центр комплектування, відомчих архівів та діловодства, Лабораторія забезпечення збереження документів.

Комітет у справах архівів Нижегородської області взаємодіє з муніципальними архівними установами області (50), архівами державних музеїв, бібліотек, що постійно зберігають документи Архівного фонду Російської Федерації (8), архівами органів державної влади, установ, підприємств, організацій (2980).

Так, наприклад, Центральний архів Нижегородської області на даний час зберігає 4540 фондів, 1 млн. 950 тис. справ XVI – початку XXI ст. Двадцять документів ЦАНО внесено до Державного реєстру унікальних документів Російської Федерації.

ЦАНО активно комплектується новими документами, щороку архів приймає на постійне зберігання понад 10 тис справ. Працівниками архіву щороку виконується приблизно 5 тисяч соціально-правових та

Виступ директора Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи М. В. Ларіна, зліва – заступник голови, начальник Архівного управління Комітету культури Новгородської області М. М. Пантелейчук.

тематичних запитів, для поліпшення їх виконання архівом створено 12 тематичних баз даних.

Загалом Нижегородські архівісти ведуть активну науково-видавничу та виставкову роботу, вони дійсно є науково-просвітницькими та методологічними центрами з архівної справи в регіоні.

Популярним серед користувачів ретроспективної архівної інформації є власний веб-сайт Нижегородської державної архівної служби.

Загальними проблемами є недостатнє фінансування та кадрова забезпеченість, потребує внесення окремих змін і нормативно-правова база, що регулює діяльність регіональних архівів.

У виступі директора Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи М. В. Ларіна йшлося про науково-методичне забезпечення регіональних архівів у Російській Федерації. Основною формою взаємодії з ними є співпраця з науково-методичними радами, що функціонують на рівні федеральних округів. ВНДІДАС забезпечує працівників регіональних архівів науково-методичними розробками, інститутом щороку проводиться робота з підвищення їх кваліфікації та навчання відповідно до поданих архівами замовлень.

На проблемі організації роботи з забезпечення збереження архівних документів в державних архівах новгородської області зупинилася

Учасники тристоронньої зустрічі керівників державних архівних служб України, Росії та Білорусі за участі директорів державних архівних установ цих держав, м. Ужгород, 28–31 травня 2012 року.

у своїй доповіді начальник Архівного управління Комітету культури Новгородської області.

Підсумовуючи результати міжнародної конференції, директор Департаменту з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь В. І. Адамушко відзначив інформативність виголошених доповідей. Тематика конференції, на його думку, дала можливість ознайомитись з досвідом, проблемами, що виникають не тільки в державних архівах республіканського значення, а й у регіональних архівах. Беручи до уваги той факт, що у попередні роки у рамках тристоронніх зустрічей було обговорено практично весь комплекс питань із забезпечення організації основної діяльності державних архівних установ України, Росії та Білорусі, В. І. Адамушко запропонував відійти у наступних зустрічах від обговорення проблем організаційної діяльності державних архівів, розглянути практичний аспект їх роботи, зокрема зупинитись на проблемі доступу та використання архівних документів з тої чи іншої тематики. Беручи до уваги значущість, важливість та актуальність для трьох держав оприлюднення архівних документів про історію Другої світової та Великої Вітчизняної воєн, насамперед документів та матеріалів, що стосуються долі її учасників, він запропонував присвятити наступну зустріч обговоренню цього питання та виробленню спільних заходів у рамках відзначення 70-ї річниці Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років.

Директор Державного архіву Російської Федерації С. В. Мироненко підтримав пропозицію В. І. Адамушка та запропонував у контексті пропонованої тематики наступної тристоронньої зустрічі розглянути також питання використання документів про історію Другої світової та Великої Вітчизняної воєн, у тому числі через читальні зали державних архівів, їх взаємодію з науковими інституціями та вищими освітніми закладами, іншими установами з оприлюднення архівної ретроспективної інформації про історичні події 1941–1945 років, організацію доступу до документального масиву та електронних ресурсів, що містять інформацію про трагічний і разом з тим героїчний період в історії України, Росії та Білорусі.

Участь в організації перебування в Україні делегації білоруських (м. Київ, 27 травня, 1 червня) та російських (м. Львів 28, 30, 31 травня) архівістів взяли також Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, державні архіви Львівської області та м. Києва.

27 травня делегація білоруських архівістів відвідала Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України та Архівно-музейний комплекс “Літературно-мистецькі Плюти” – відділ ЦДАМЛМ України, 1 червня члени делегації ознайомилися з роботою Державного архіву м. Києва.

Делегація російських архівістів 28 травня відвідала Центральний державний історичний архів України, м. Львів та Державний архів Львівської області.

30 травня учасники міжнародного заходу відвідали м. Мукачево, де ознайомились з роботою Мукачівського державного міського архіву та мали робочу зустріч з міським головою З. З. Ленд’єду.

Підсумком консультацій між керівниками державних архівних служб України, Росії та Білорусі стало ухвалення рішення щодо проведення чергової тристоронньої зустрічі у 2013 році в м. Мінськ (Республіка Білорусь) та обговорення у рамках зустрічі проблем доступу до документів про історію Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років та їх використання, оприлюднення у традиційному (збірники документів виставки, довідкові видання) та електронному (бази даних, доступ через мережу Інтернет) форматах, узгодження питання участі архівістів України, Росії та Білорусі у підготовці спільних заходів у рамках відзначення 70-ї річниці пам’ятних подій Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років у 2013–2015 роках, зокрема підготовку спільних документальних видань та документальних виставок.

УДК [930.25:174]:005

Я. С. КАЛАКУРА*

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА АРХІВІСТА ТА ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТІВ: КОНТЕКСТ МЕНЕДЖМЕНТУ

У контексті архівного менеджменту з'ясовується сутність і специфіка професійної етики працівників архівних установ, аналізуються основоположні принципи службового етикету в екстраполяції на архівну справу, розглядається зарубіжний досвід етикету державних службовців, зокрема міжнародний кодекс етики архівістів, обґрунтовуються шляхи запобігання конфліктів на етичному ґрунті в архівних установах України.

Ключові слова: архівознавство; архівний менеджмент; професійна етика; архівіст; принципи службового етикету; етичний кодекс архівіста; запобігання конфліктів.

За багатомірову історію розвитку людство виробило моральні підвалини функціонування суспільства як підґрунтя і спосіб існування та регулювання його відносин з інтересами особи. В структурі моралі одне з пріоритетних місць посідає професійна етика, яка розглядається в цивілізованих країнах не тільки як система моральних правил і норм професійної поведінки, але й як один із принципів менеджменту, тобто системи управління. Професія архівіста, як і будь-яка інша, має в своїй основі як загальнолюдські, тобто спільні принципи моралі, так і специфічні, зумовлені особливостями архівної справи і організації праці персоналу архівних установ. Ця специфіка органічно впливає із особливостей і багатомірності архівної справи, яка, з одного боку, є складовою державного управління, з іншого, – виступає як сфера національної культури та історичної пам'яті, а ще з іншого, – невіддільна від інтелектуально-наукової діяльності. Ось чому моральний образ архівіста, етика його професійної діяльності, поведінки і спілкування синтезує в собі загальні засади моралі громадянина, етики державного службовця та високі етичні норми працівників сфер науки і культури.

* *Калакура Ярослав Степанович* – доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, лауреат премії ім. Василя Веретенникова.

Дослідження професійної етики архівіста – від рядового працівника до керівника галузі – належить до важливих, актуальних і ще не достатньо з'ясованих проблем архівного менеджменту. Її актуальність зумовлюється рядом чинників, зокрема й тим, що в умовах трансформації архівної справи в Україні на засадах демократизації та децентралізації, її інтеграції у світовий архівний простір відбувається перенесення акцентів із етики командно-адміністративної слухняності працівників, характерної для тоталітарних режимів, на етику професійної і культурної самодостатності, самоповаги і відповідальності перед суспільством, на досягнення високих стандартів надання архівних послуг і задоволення потреб людини в архівній інформації. Чимало аспектів цієї важливої проблеми вже отримали висвітлення в загальних працях, присвячених теорії і практиці професійного етикету¹, менеджменту², діяльності архівних установ³, у тому числі й автора цієї розвідки⁴, однак досі відсутні студії системного характеру, безпосередньо націлені на архівістику.

Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб на основі наявних праць, національного і зарубіжного досвіду архівних установ, з урахуванням Конституції України та законів “Про національний архівний фонд і архівні установи”, “Про інформацію”, “Про державну службу”, “Про правила етичної поведінки”, Кодексу архівіста⁵, інших нормативних документів, власних спостережень, роздумів і напрацювань з'ясувати сутність професійної етики архівіста, вказати на особливості архівного етикету, визначити шляхи, способи та методи їх формування, дослідити значення дотримання етичних норм для запобігання конфліктів на різних рівнях архівного менеджменту.

Професійну етику архівіста можна визначити як галузь етичного знання, яка відбиває рівень морального ставлення працівників архівної сфери до виконання своїх службових обов'язків і поведінки в колективі та в приватному житті. У центральних, галузевих та місцевих державних архівах України працює близько 3,5 тис. працівників, з яких майже 60 % мають статус державних службовців⁶. Величезні людські ресурси задіяні в трудових архівах, кількість яких наближається до тисячі трьохсот, у службах діловодства установ, організацій, виробничих і фінансових колективів тощо. Переважна більшість архівних працівників і діловодів відзначаються високим рівнем моралі та культури, що дозволяє їм успішно виконувати свої службові обов'язки. Щорічно читальні зали держархівів відвідує близько 30 тис. користувачів, у тому числі понад тисячу іноземців, архіви надають понад 350 тис. відповідей на запити соціально-правового характеру. До цього додамо, що більше половини персоналу архівів, насамперед працівники відділів комплектування та інформації, читальних залів, столів довідок та ін., безпосередньо пов'язані з роботою з людьми і наданням сервісних послуг. Саме від якості їх роботи, ставлення до відвідувачів, культури

спілкування здебільшого залежить імідж архівних установ та архівної галузі загалом. Не випадково за останнє десятиріччя зріс інтерес до архівного маркетингу⁷, адже збільшується кількість інформаційних запитів організацій та громадян, зростають масштаби виконання різного роду послуг, зокрема копіювання документів, створення генеалогічних ресурсів (за 2011 р. на адресу архівів надійшло понад 2 тис. генеалогічних замовлень), влаштування виставок.

Ключове місце в системі професійної етики архівіста посідають, окрім загальних принципів моралі, етичні засади поведінки державного службовця, оскільки вони найповніше віддзеркалюють взаємовідносини держави і громадянина. Вони чітко сформульовані в законі України “Про державну службу” і орієнтують архівні установи на високий рівень моральності, загальної культури, дотримання етичних норм поведінки і спілкування співробітників. Разом з тим, слід враховувати, що нині відбувається не тільки перехід на електронний документообіг, але й зміна поколінь, до архівів дедалі частіше приходять співробітники і відвідувачі, чиє становлення відбувалося в умовах незалежності України. Це люди нової формації, освічені та амбітні, з дещо іншими цінностями і поглядами на життя, частину з яких не оминула експансія далеко не кращих зразків західної маскультури, хвиля жорстокого індивідуалізму, заробітчанства, цинічного прагматизму. Трансформація українського суспільства супроводжується численними метаморфозами в царині моралі та поведінки, що так чи інакше зачіпає й архівну справу. На передній план, на жаль, вийшла культивация матеріальних цінностей, споживацької психології, всюдозволеності, почастишали випадки корупційної поведінки. Суспільство стикається з такими негативними рисами окремих службовців як корумпованість, завищена самооцінка, байдужість, грубість, бюрократизм, зверхність, роздратування, підозрлість і недовір’я у ставленні до відвідувачів.

Морально-етична атмосфера в колективах архівних установ, моральне обличчя працівників, фаховість і оперативність їхньої роботи з надання архівних послуг, культура спілкування з відвідувачами є знаковими показниками суспільного визнання архівної сфери. Ось чому особистість архівіста виступає предметом зацікавлень багатьох галузей знань, у т.ч. архівного менеджменту та архівної етики. Пріоритетним критерієм оцінки архівного працівника є, з одного боку, високий професіоналізм, інтелектуальність, а з іншого, – моральні риси, тобто вихованість, інтелігентність, тактовність, толерантність, акуратність і привабливий вигляд. В індексі пріоритетів образу архівіста, створеного відвідувачами архівів та користувачами архівних послуг, домінують такі якості, як ввічливість, тактовність, доброзичливість, компетентність, здатність вислухати відвідувача, вміння зрозуміти співрозмовника, готовність почути його, з повагою ставитись до запитів, при цьому

не втрачати власну гідність, систематично працювати над собою. Спілкуючись і з науковцями, працівник читального залу, наприклад, має постійно дбати про розширення кругозору, примноження своїх знань, збагачення внутрішнього світу, адже від цього залежить його здатність надати кваліфіковану послугу, допомогу, пораду, рекомендації, викликати довіру співрозмовника.

З архівною етикою тісно пов'язане почуття національно-державницької свідомості, громадянської та юридичної відповідальності працівника. В умовах відкритості та прозорості діяльності архівних установ будь-яке порушення службовцем етичних правил, які втілені у правових нормах, відразу викликає негативну реакцію або й осуд громадськості. Навіть поодинокі випадки негідної поведінки архівістів, наприклад, грубість при прийомі громадян, у ставленні до відвідувачів, “сидіння в Інтернеті” в робочий час, зловживання службовим телефоном для особистих “теревенів”, не можуть залишатися не поміченими. У пресі повідомлялося про ганебні факти крадіжок документів у кількох архівах і причетність до цього співробітників. Окремі керівники не зробили належних висновків із вимог Закону України “Про доступ до публічної інформації”, недостатньо аналізують стан роботи зі зверненнями громадян, хід виконання антикорупційного законодавства, не завжди самокритично ставляться до власної поведінки, забуваючи, що їх етичність впливає на підлеглих. До того ж у деяких архівах фактично відсутня виховна робота із співробітниками.

Що розуміють під поняттями “архівна етика”, “архівний етикет”, “етична поведінка архівіста”, як вони сформувався і яким змістом наповнюються в сучасних умовах? З погляду історії, ці терміни є похідними від загальних понять моралі, професійної етики та етикету, від зародження, тенденцій розвитку та діяльності самих архівів. У кожному з цих понять втілювалися вироблені багатьма поколіннями архівістів правила, які удосконалювалися, відшліфовувалися, перевірялися суспільною практикою, набули характеру усталених правил і стали важливим елементом архівної культури і етики. На певному етапі ці правила наблизилися до статусу обов'язковості і втілюються у повсякденність як відповідальне виконання службових обов'язків, поважне ставлення до людей, безвідносно до їхньої посади чи суспільного становища. Дотримання високих морально-етичних норм виступає як один із способів подолання бюрократизму, тяганини і корупції.

В основі етики архівістів, їх службових взаємин лежать орієнтири на ідеальні норми і правила поведінки високоморальної, вихованої та інтелігентної людини. Моральне обличчя українського архівіста невіддільне від національних і християнських традицій та звичаїв українського народу, його історії, культури, ментальності, характеру, темпераменту, світоглядно-духовних цінностей. Хоч церква і відділена

від держави, але в сучасних умовах вона посідає ключове місце серед інститутів духовності українського суспільства. Християнські цінності абсолютно не суперечать етичним нормам, а навпаки – посилюють їх, застерігають від падіння моралі та духовності. У Біблії, зокрема, наголошується, що гонитва за грошима не може бути життєвою метою, аби не занепасти душу. З погляду християнства, керівник архіву чи підрозділу повинен бути скромним, реально оцінювати себе, свої можливості, прислухатися до думки і порад співробітників, адже саме спільна і злагоджена робота є запорукою успіху. Кожен працівник державної архівної установи, незалежно від посади і рангу, має виходити з того, що він покликаний служити національним інтересам українського народу, діяти на благо держави, утверджувати базові цінності суспільства. Особливістю професійної діяльності архівіста є усвідомлення головної мети і сенсу життя – збереження найбільших цінностей народу і служіння державі. Незалежно від того, яку роботу виконує архівіст: приймає управлінську документацію, описує і оцифровує документи чи займається опрацюванням і підшивкою справ, реставрацією документів, консерваційно-профілактичним обробленням страхових фондів, розробкою фондів, бере участь у проведенні експертизи цінності документації, створює мікрофільми страхового фонду тощо, він має усвідомити свою причетність до надзвичайно важливої і відповідальної справи, пов'язаної із збереженістю документів Національного архівного фонду як носія історичної пам'яті. Дуже важливо вміти підпорядковувати свої особисті прагнення пріоритетним інтересам колективу і держави, свідомо, сумлінно і добросовісно виконувати фахові обов'язки, дотримуватись законів України, службових нормативів, правил внутрішнього розпорядку і режиму роботи архіву. Саме в цьому має бути джерело натхнення і стимул до власного морального удосконалення кожного працівника.

З етикою архівіста тісно пов'язаний архівний етикет як сукупність найбільш доцільних правил поведінки архівістів, їх спілкування в процесі виконання службових обов'язків як із колегами по роботі, так і з відвідувачами, надання архівних послуг установам і громадянам⁸. Кожній архівній установі – центральному чи галузевому, обласному чи міському архівам, архівному відділу районної держадміністрації – притаманні особливий етичний образ, специфічна моральна атмосфера, система норм та атрибутів ділового етикету, внутрішній стиль і стандарти спілкування, які визначаються їх співробітниками і врешті-решт створюють імідж колективу і сфери в цілому. Працівник, який необізнаний з нормами та правилами службового етикету або ігнорує їх, нагадує людину, яка, опинившись за кермом автомобіля, не знає або порушує правила дорожнього руху.

До професійного етикету архівіста відносять етикет спілкування, мовний етикет, етикет протокольних заходів, етикет зовнішнього ви-

гляду, етикет індивідуального робочого місця тощо ⁹. Дуже важливо для кожного архівіста досконало володіти і послуговуватися державною мовою, вміти грамотно і правильно писати і говорити українською, уникати суржику, бажано знати й інші мови. В архівному етикеті немає дрібниць, тут поряд з манерами поведінки ключову роль відіграють такі моральні якості як сумлінність, добропорядність, чуйність, поважність, коректність, тактовність, точність, делікатність, скромність і простота, співчуття і милосердя. Йдеться також про здатність пробачити і попросити вибачення, бути поблажливим до провини, але й не потурати порушникам. Пробачати можна незнання, помилки, але не халатність, лінощі, недбалість, порушення дисципліни, брехню.

Кожен архівіст, його робота і етика його поведінка перебувають у полі зору інших людей, починаючи від того, коли, як, у чому і з яким настроєм він приходить на роботу, як вітається з колегами, в якому стані його робоче місце і, завершуючи тим, як він працює, розмовляє і як слухає, як запитує і як відповідає, як наприкінці робочого дня прощається із співробітниками. Усе це впливає на оцінку та імідж працівника, його авторитет і кар'єрний ріст, може стати предметом обговорення або й осуду. Чемне поведіння з жінкою, шанобливе ставлення до старших, дотримання усталених форм вітання, правил ведення розмови, виконання вимог щодо зовнішнього вигляду та одягу – усі ці правила шляхетності увібрали в себе загальні уявлення про гідність людини, про норми взаємин між людьми в службовій, а відтак і приватній сферах.

Етикет службових взаємин стосується усіх: і керівників, і підлеглих, і користувачів архівами. Його правила і вимоги обов'язкові, оскільки сприяють створенню здорового морально-психологічного клімату і гарного настрою. Сучасний менеджмент переконливо доводить, що злагоджена і продуктивна робота колективу архіву, його структурних підрозділів і кожного працівника значною мірою залежать від моральної атмосфери і настрою. З погляду архівного менеджменту потребують певних застережень моральний компонент етикету керівників архівних установ та їх підрозділів. Лідер відповідає за моральний клімат в установі. Мова йде про те, що управлінець покликаний бути зразково відданим етичним принципам і демонструвати приклад дотримання моральних норм професійної діяльності та поведінки для підлеглих, бути рівним і справедливим у ставленні до працівників. Необхідно бути уважним до чужої думки, навіть якщо вона виявиться невірною, а спростовуючи її, виявляти терпіння, такт і не піддаватися роздратуванню. Безтактність уражає того, кому вона адресована і принижує того, від кого виходить. При доборі осіб на посади і переміщенні співробітників по службі керівник зобов'язаний поряд із професійними і діловими рисами претендентів враховувати їх моральні та етичні

якості. Добре, якщо керівник має почуття гумору, цінує його в інших, уміє підтримувати гарний настрій, що позитивно впливає на здоров'я і підвищує продуктивність праці колективу.

Особливо цінується етика відповідальності як домінуючий компонент сучасного менеджменту, який невіддільний від таких рис як партнерство, пунктуальність, обов'язковість, а також ввічливість у спілкуванні архівіста із колегами і відвідувачами, незалежно від їх посади, звання. Це стосується й службових телефонних розмов. Прийнято розмовляти напівголосно і коротко, стежити за культурою мови, ніколи не дозволяти собі підвищувати голос, переходити на сварливий тон, зауваження висловлювати в делікатній формі, краще віч-на-віч. Насамперед це стосується працівників, які здійснюють контроль і перевірку установ і організацій з питань діловодства та архівної справи, дотримання Типової інструкції з діловодства. Вони мають бути вимогливими, принциповими, але залишатися доброзичливими і скромними. Треба уміти визнати свою помилку, якщо зроблене зауваження виявилось поспішним, навчитися заохочувати, бути коректним, не дозволяти собі дріб'язкової суперечки. Правила службового етикету рекомендують залишати за межами установи свої особисті неприємності.

Основною моральною умовою службових взаємин між керівниками і підлеглими є збереження гідності інших, так само як і власної, оскільки по-справжньому інтелігентна людина не опускається до неправди, чванства, лицемірства, зазнайства й інших вад, що принижують і ображають оточуючих, а отже, і самого себе.

Знання службового етикету має поєднуватись із дотриманням його вимог як одного з показників професіоналізму працівника. Саме в етикеті проглядається органічна єдність внутрішнього і зовнішнього аспектів. До першого відносять внутрішній світ архівіста, до зовнішнього – дотримання правил службової поведінки. Можна назвати декілька пріоритетних моральних якостей працівника архівів, а саме: чесність, порядність, ввічливість, тактовність, вихованість, ерудованість, компетентність, рішучість, уважність тощо. Однак навіть найдосконаліше знання етикетних правил не гарантує правильності поведінки людини, якщо вона не здатна до самоаналізу. Реальні обставини настільки різноманітні, що ніякі правила та норми не в змозі охопити їх повністю.

Якщо на зауваження працівника читального залу відвідувач реагує збуджено, необхідно дати йому час заспокоїтись, а потім переконати, що у своїх діях службовець керується Правилами роботи архівних установ, які мають нормативний характер. Ніколи не слід відповідати різкістю на різкість, грубістю на грубість. Спокійна, тверда і доброзичлива манера спілкування – кращий засіб усунення негативної реакції та створення нормальної атмосфери для порозуміння та бесіди. Аналізуючи поведінку у різних ситуаціях і з'ясовуючи, як себе поводити, лю-

дина має навчатися належним манерам та формувати кращі моральні якості. Адже професія архівіста в усіх її різновидах вимагає не тільки високої фахової підготовки, ґрунтовного володіння новітніми архівними та інформаційними технологіями, але й адекватної культури поведінки і спілкування. Відомий американський підприємець і менеджер Дж.Рокфеллер, добре розуміючи значення спілкування для ділової діяльності, зазначав, що вміння спілкуватися з людьми – такий же товар, як цукор або кава, але воно є настільки важливим, що він готовий платити за це вміння більше, ніж за будь-яких інший товар у цьому світі.

Етикет архівіста ґрунтується як на загальних, так і деяких специфічних моральних якостях людини. До загальних якостей можна віднести такі риси як гуманізм, патріотизм, вихованість, чесність, порядність, доброзичливість, ввічливість, тактовність, охайність, талерантність та ін. До специфічних рис, пріоритетних для працівників архівних установ, відносять професіоналізм, компетентність, принциповість, відповідальність, людяність, стриманість, самокритичність, чуйність. Діяльність працівника архівної установи, насамперед державної, має відповідати високим критеріям українського службовця, на якого покладаються надзвичайно відповідальні завдання – зберігання найбільших цінностей українського народу, якими є документи Національного архівного фонду. В процесі їх виконання архівіст виконує організаційну, комунікативну, виховну та інші функції. Він покликаний забезпечувати захист інформації, вміти зберігати таємницю, не розголошувати засекречені відомості.

Отже, на яких основоположних засадах, принципах ґрунтується архівний етикет? По-перше, – це принцип гуманізму, людяності, який втілюється безпосередньо в таких моральних якостях як простота, доброзичливість, ввічливість, тактовність, скромність, точність. Ввічливість має виявлятися в уважному ставленні до іншої людини і готовності надати їй послуги. Тактовність – це те відчуття міри, яке підказує людині чинити залежно від конкретної ситуації, не висміювати помилки і вади іншої особи, не робити їй зауважень у присутності інших, не ставити незручних запитань. Скромність – уміння співвіднести самооцінку з думками інших людей, не переоцінювати себе, не підкреслювати своєї значущості та не афішувати своїх переваг, вміти при цьому стримувати себе. Справжня скромність не має нічого спільного зі скутістю, закомплексованістю. Точність, пунктуальність – вміння цінувати своє слово, виконувати те, що було обіцяно, своєчасно приходити, не запізнюватися. Можна назвати й низку інших якостей, які входять до стандарту архівного етикету, а саме: коректність, шанобливість, гнучкість, люб'язність, делікатність.

По-друге, це принцип доцільності дій, вчинків. Сучасний службовий етикет передбачає, що спілкування має бути природнім, помір-

кованим і простим. Якщо людина не знає, як поводити себе в якійсь нестандартній ситуації, то варто керуватись принципом доцільності і зручності. Треба пам'ятати, що зручно повинно бути й людям, з якими ми спілкуємося. Реальне життя складне й багатогранне, і тому виникають ситуації, що не регулюються встановленими правилами і нормами. Сучасний службовий етикет не догматичний, він передбачає можливість вибору варіантів.

По-третє, це естетична привабливість поведінки, її природна краса і вишуканість зовнішнього вигляду¹⁰. Сучасний архівний етикет зорієнтований на органічну єдність форми та змісту вчинків посадових осіб та працівників. Це означає, що доброзичливе ставлення до людей має бути естетично оформлене, бо будь-який вишуканий і шляхетний за намірами вчинок може за формою виглядати непривабливо й безглуздо або й втратити свій благородний моральний зміст. Найбільше це виявляється в манерах, жестах, міміці.

Моделюючи етикет архівіста, керівника архівної установи чи підрозділу, їх естетичні смаки, не можна оминати зовнішній вигляд, стиль одягу. За останнє десятиріччя в українській лексиці дедалі ширше побутує термін англійського походження “дрес-код”. Хоча в архівах не існує офіційно зарегламентованого службового одягу (це було в 1930-х – 1940-х рр., коли архівна справа перебувала у віданні НКВС), але виробилися певні неписані правила, яких традиційно дотримуються державні службовці, особливо при виконанні офіційних повноважень. Ще в жовтні 2000 р. Головдержслужба своїм наказом затвердила загальні правила поведінки державного службовця, якими передбачалася низка вимог до зовнішнього вигляду та одягу працівника. З жовтня 2010 р. Кабінет Міністрів запровадив рекомендації щодо зовнішнього вигляду працівника Секретаріату Кабінету Міністрів та встановив ряд обмежень. Пропонувалось, зокрема, не ходити на роботу в одному і тому ж одязі два дні поспіль, надавати перевагу діловому костюму. Культура і естетика одягу, зовнішності загалом є складовою ділового стилю і професійного етикету. На жаль, все ще побутує думка, ніби зовнішній вигляд архівіста не має значення, головне, мовляв, як він справляється зі своїми обов'язками. Виявом поганого смаку була б поява на роботі у шортах, шльопанцях, надто коротких спідницях і кофтах з глибоким декольте, з неохайною зачіскою, надмірною кількістю прикрас та яскравим макіяжем тощо. Та головне, щоб одяг був чистим і акуратним, зручним і практичним. Це стосується й спецодягу – робочих халатів, якими послуговуються працівники лабораторій реставрації документів, архівосховищ, читальних залів, відділів комплектації фондів.

Естетичний вимір носить культура індивідуального робочого місця архівіста, незалежно від того, чи має він окремих кабінет, чи стіл у загальній кімнаті. Ознакою поганого смаку є “завалення” стола папера-

ми (рекомендується мати на столі одночасно не більше двох папок або документів), особистими речами, предметами туалету, фотографіями і глянцевиими журналами. Загалом, робоче місце – це показник культури його господаря.

Питання професійної етики українських архівістів не можна розглядати поза інтеграційними процесами та міжнародним співробітництвом, дедалі ширшими їх контактами із зарубіжними колегами. З цього погляду видається доречним торкнутися світової практики і зарубіжного досвіду створення такої моральної атмосфери в колективах, яка гуманізує відносини на всіх рівнях службового менеджменту. Ще в середині минулого століття почала формуватися теорія “людських відносин”, опрацьована Ф.Ротлісбергером у праці “Менеджмент і мораль” (F.J. Roethlisberger. *Management and Morale*. Cambridge, 1942), в якій обстоювалась ідея демократизації управління, перетворення колективів у “школу людських відносин” і морального задоволення працівників від своєї праці, формування корпоративної етики. Особливої уваги заслуговує запровадження кодексів етики державних службовців, у тому числі архівістів. У США, наприклад, ще в 1958 р. Конгрес ухвалив етичний кодекс працівників федеральних служб, а в жовтні 1990 р. президент США підняв планку етичних вимог до державних службовців спеціальним указом “Принципи етики поведінки посадових осіб і службовців держапарату”, який декларує належне виконання посадовими особами обов’язків, їх чесність і відповідальність. Велику роботу щодо дотримання честі та належної службової поведінки, зокрема архівістів, проводять Американська асоціація державних службовців та Національна організація Честі. У Великій Британії тривалий час реалізовувалась державна програма “Громадянська хартія”, спрямована на утвердження високих стандартів надання послуг, в тому числі й в архівних установах. Вона сприяла кращому усвідомленню громадянами своїх прав, зміні психології та культури державних чиновників.

Дослідники британської державної служби відзначають притаманні їй високу корпоративну етику, сувору відповідність вимогам кодексу адміністративної моралі. Утвердилась думка, що британський державний службовець – це шляхетна людина з високим почуттям самодисципліни, чесності, моральності, професійної честі, прагненням завжди знаходити найкращі рішення. У Франції, як і у Великобританії, вирішальною ланкою реформування державної служби визнано моральну мотивацію діяльності та поведінки службовців на тлі утвердження “ нової управлінської культури”, в тому числі в архівних установах, яка ґрунтується на принципах поваги до закону і людини.

Однією з тенденцій удосконалення етичних засад державної служби зарубіжних країн. є нормативне врегулювання вимог професійної етики державних службовців та законодавче закріплення механізму їх

запровадження і дотримання. Майже повсюдно робляться спроби кодифікувати норми і правила поведінки державних службовців, у т.ч. архівістів, у відповідних етичних кодексах. Ще в січні 1996 р. Комітет міністрів Ради Європи поставив вимогу виробити проект зразкового Кодексу поведінки державних службовців. У 2000 р. було схвалено Модельний кодекс поведінки державних службовців і рекомендовано урядам країн-учасниць прийняти на його основі національні кодекси з метою пропагування етичних цінностей і запобігання корупції. Запропонований Комітетом зразок Кодексу поведінки державних службовців сприяв прийняттю національних кодексів, створенню спеціальних державних інституцій з проблем етики, запровадженню навчання тощо.

Не залишилась осторонь цього процесу й Україна. В 2004 р. Указом Президента України було затверджено Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу, яка передбачає наближення державної служби до загальноприйнятих засад у країнах – членах ЄС. У 2005 р. робилися спроби законодавчо ухвалити Кодекс поведінки державних службовців України, але за нього проголосувало лише 68 народних депутатів, хоча багато його положень зафіксовані в Законі України “Про державну службу”. Нарешті в травні 2012 р. Верховна Рада України схвалила Закон “Про правила етичної поведінки”¹¹, який розглядає їх як правову основу для кодексів і стандартів поведінки і визначає, що особи, уповноважені на виконання функцій держави (а до них належить і діяльність архівів), у відносинах з іншими особами мають дотримуватися толерантності, об’єктивності, компетентності, конфіденційності, недопущення конфліктів інтересів. Універсальний характер для будь-якої службової посади, в тому числі в архівістиці, має правило, за яким вона не повинна використовуватися для досягнення особистих, тим більше корисливих цілей, оскільки саме тут криється найбільший ворог етики і моралі – корупція.

На дотримання модельних норм архівної етики спрямований Міжнародний кодекс етики архівістів, схвалений у вересні 1996 р. на XIII сесії Генеральної Асамблеї Міжнародної ради архівів у Пекіні¹². Він установлює високі стандарти поведінки архівістів, праця яких пов’язана із контролем, опікою і зберіганням архівних документів та управлінням архівами. На першому місці в кодексі стоять вимоги захищати цілісність архівних документів, їх автентичність і тим самим гарантувати, що вони збережуться як свідки минулого та будуть доступні для використання. Архівісти мають забезпечувати неупереджене обслуговування всіх користувачів. Кодекс застерігає архівістів від зловживання своїм службовим становищем. У документі наголошується, що архівісти не повинні плутати особисті дослідницькі чи публікаторські інтереси зі своїми професійними чи адміністративними обов’язками.

У багатьох країнах світу затверджені корпоративні кодекси архівіста, які фіксують деякі національні особливості професії. На жаль, досі не завершено розроблення Кодексу етики архівіста України, ініційованого свого часу Спілкою архівістів України (створена в 1991 р.) У його опрацюванні брали участь науковці УНДІАСА та викладачі архівознавчих кафедр вишів, зокрема КНУ імені Тараса Шевченка. Акцент було зроблено на утвердження національних традицій архівістики, демократичних цінностей, християнської етики, забезпечення інтелектуальної свободи, вільного доступу до інформаційних ресурсів, дотримання законності. Йшлося про своєрідний кодекс честі, совісті, професійної гідності українського архівіста, дотримання загальнолюдських цінностей гуманізму, високої моралі, поваги до особистості, до людської гідності. Такі вимоги співзвучні з функціями державних архівів України як центрів збереження культурних та історичних цінностей українського народу. Враховуючи масштабні завдання, що їх виконує багатотисячна корпорація Державної архівної служби України, центральних, галузевих та місцевих архівних установ, трудових архівів, діловодних підрозділів підприємств, установ, наявність багатовікових національних традицій архівної справи, видається доцільним завершити кодифікацію правил поведінки українських архівістів. Кодекс має стати внутрішнім законом поведінки кожного архівіста, мірилом його духовності та особистих цінностей, еталоном корпоративної культури працівників архівної сфери.

Впроваджуючи високі моральні ідеали і норми поведінки архівіста, не слід ігнорувати фундаментальні права і свободи людини, а це означає, що будь-які етичні рішення мають бути коректними і не повинні порушувати ці фундаментальні права. Йдеться про права на життя і безпеку, на свободу згоди, на приватне життя, на свободу слова і совісті. Скажімо, рішення керівника архівної установи прослуховувати телефонні розмови співробітників є не тільки аморальним, але й порушує їх право на особисте життя. Це стосується ставлення керівника до різного роду доносів, пліток тощо.

Архівні установи провели значну роботу, спрямовану на виконання Закону України “Про засади запобігання і протидії корупції”, недопущення корупційних діянь, розробили низку процедур, що унеможливають прояви корупції при виконанні службових обов’язків. Особлива увага прикута до осіб, які опікуються ділянками, де існує ризик прояву корупції. Йдеться також про декларування доходів службовців, про їх майновий стан. Важливо забезпечити чітке ведення журналів реєстрації інформаційних запитів, визначення осіб, відповідальних за доступ до публічної інформації у тих архівних установах, де за штатним розписом відсутня посада керівника відділу інформації.

Визначальним нормативним документом, який унормовує порядок роботи архівних установ у відповідності до Закону України “Про На-

ціональний архівний фонд і архівні установи”, є “Правила роботи архівних підрозділів органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств і організацій”, затверджені Державним комітетом архівів України в 2001 р. Нині Державна архівна служба опрацювала нову редакцію цього документу.

Відхилення від норм моралі, неадекватна поведінка можуть породжувати конфлікти на етичному ґрунті, тобто відбуватиметься зіткнення протилежних підходів до моральних цінностей і культури поведінки. Не будемо заглиблюватись у дефініції конфліктів, зазначимо лише, що мова йде про певні суперечності, розбіжності, непорозуміння або й зіткнення, які виникають у процесі службової діяльності на ґрунті порушення етичних норм з боку однієї чи іншої сторони і ведуть до непорозумінь. Нагадаємо, що конфлікти можуть стосуватися однієї особи (внутрішньо особові), коли вона роздвоюється, конфліктує сама з собою, між двома особами, міжособові, міжгрупові, між колективом і керівництвом тощо¹³. Ідеалісти вбачають у конфліктах джерело розвитку і схиляються до того, що з ними не варто боротися, а доцільно навчитися управляти. А втім, конфлікти заважають злагодженій роботі, псують моральний клімат. Вони можуть виникати на ґрунті негативних емоцій, особистих образ, виявлятися як незгода з поглядами, поведінкою інших, мати відкритий або прихований характер. Науковці виділяють три типи конфліктів: а) конфлікти інтересів і діяльності (навколо різного розуміння завдань); б) конфлікти поведінки, вчинків (порушення правил поведінки); в) конфлікти відносин (здебільшого на емоційно-особистісних стосунках між працівниками). Природа таких конфліктів досить проста: це розбіжності між декларованими моральними принципами і їх дотриманням у житті¹⁴. Крім того, етичні конфлікти можуть мати міжконфесійне, міжетнічне, мовне забарвлення, зумовлюватись особливостями ментальності, національної культури, духовних цінностей.

В арсеналі сучасного менеджменту немало методів і способів профілактики та попередження конфліктів: а) виявлення джерела і усунення причин (неприятнь, стиль, заздрість); б) локалізація конфлікту, його стримування, пошук компромісів і примирення сторін. Дуже важливо розвінчувати комплекс ворожості у взаєминах учасників конфлікту¹⁵. Зазвичай найчастіше конфліктні ситуації в архівах виникають навколо прийняття документів на збереження та надання архівних послуг. Вони породжуються порушеннями службових інструкцій, правил користування документами як з боку відвідувачів, так і з боку посадових осіб. Часом конфліктна ситуація може провокуватися як фразою працівника читального залу: “не дозволено”, так і амбіціями відвідувачів: “я вимагаю”. І тут необхідно виявляти такт, терпимість, здатність до взаємного компромісу. Важливо також враховувати психологічний

аспект конфліктів, їх залежність від характеру, темпераменту людини. Так звані безконфліктні особи часто виявляються безпринципними, вони перекладають свою відповідальність на інших: керівник – на заступника, заступник – на завідувача відділу і т. п.

Найчастіше конфлікти на етичній основі виникають між працівниками архівів, які контролюють стан діловодства в установах і організаціях – засновниках фондів (фондоутворювачі), приймають справи на зберігання, між співробітниками і відвідувачами, користувачами читальних залів, технічних засобів. Менеджмент пропонує цілу низку способів діагностики і профілактики конфліктів, методів їх запобігання. У чому вони полягають? Насамперед у створенні стійкого морально-психологічного клімату в колективі, закріпленні і підтримуванні позитивних моделей поведінки, систематичній виховній роботі. Особлива роль у конфліктній ситуації відводиться керівнику колективу, його мудрості, виваженості та такту. Часом поведінка керівника, його зверхність, грубість, некомпетентність, розбіжність у думках, порушення службової етики, ігнорування законодавства, несправедлива оцінка роботи працівників посилюють конфлікти. Натомість коректність, рівність і культура в спілкуванні, поважне ставлення до кожного працівника запобігають конфліктам. Однак життя набагато складніше, аніж правила етикету, і в ньому трапляються такі ситуації, які досить важко передбачити навіть досвідченому і талановитому менеджеру.

Сучасна наука звертає увагу на можливість професійної деформації особи, яка тривалий час займається однією діяльністю. Це може виявлятися у втраті інтересу до роботи, формальному ставленні до справи і відвідувачів, неадекватності в сприйнятті інших людей, у категоричності суджень, високомірності, комплексі зверхності, гіпертрофованій самооцінці, або й агресивності. В деяких керівників, які впродовж багатьох років посідають ту ж посаду, з'являється “зоряна хвороба”, вони не спроможні обмежувати свої управлінські амбіції, виявляють неприйняття іншої думки, позиції, втрачають здатність самокритично оцінювати свою роботу, визнавати свої помилки. Трапляються випадки пасивного пристосування до конкретних умов, скептицизм, моральна деградація особистості, втрата моральних орієнтирів. Були випадки, коли в завідувачів фондів та сховищ проглядався синдром підозрілості, коли відвідувач сприймався як потенційний порушник правил використання документів. Небажаними в архівістиці є крайнощі: з одного боку, стереотип “маленької людини”, психологія “моя хата з краю”, а з іншого, – так званий “трудоий фанатизм”.

Підсумовуючи розгляд сутності професійної етики архівіста в контексті архівного менеджменту, можна зробити декілька узагальнень. По-перше, етика архівіста – це струнка система норм моралі, різноманітних правил поведінки, які окреслюють взаємини в колективі архіву

і базуються на принципах загальнолюдських цінностей. Вона несумісна з будь-якими моральними відхиленнями і виступає неодмінною передумовою створення такої атмосфери в архівних установах, яка оптимально сприяє реалізації їх завдань.

По-друге, професійна етика архівіста є складовим компонентом архівного менеджменту. Моральність працівника, відповідальність і культура його роботи, поведінки і спілкування виступає передумовою успішної діяльності управлінського складу архівної галузі, кар'єрного росту службовців, злагодженої роботи колективів. Важливе місце посідає самовиховання, або самоменеджмент, здатність працівників критично оцінювати свої якості, слабкі сторони і вади, намагатися позбутися їх.

По-третє, архівну етику не можна запровадити авторитарно-адміністративними методами. До цього процесу потрібно залучати самих архівістів. Продуктивним є лише двосторонній спосіб її утвердження: з одного боку, потрібне усвідомлення ролі архівної етики як основи професійної культури, колективне вироблення її цінностей і норм кожним архівістом, а з іншого, – державна політика з належним адміністративним забезпеченням професійної етики як робочого інструменту діяльності архівної служби.

По-четверте, моральні принципи і норми поведінки як критерій професійної етики архівіста співзвучні з правовими нормами, зафіксованими в Конституції України, чинному законодавстві, відомчих нормативних актах. Орієнтиром етичної поведінки кожного працівника архівної галузі, починаючи від трудового архіву, архівного відділу райдержадміністрації і завершуючи центральними державними архівними установами та Державною архівною службою України, є Кодекс архівіста. Спираючись на загальноприйнятну мораль, на духовні корпоративні цінності, він конкретизує їх вимоги з урахуванням особливостей службової діяльності архівістів, їх суспільної ролі та неординарних обов'язків.

Спираючись на набутий досвід, видається доцільним висловити декілька пропозицій щодо посилення виховної роботи і організації навчання етичній поведінці і формування нової генерації архівістів, проведення семінарів і тренінгів. Важливо, щоб підвищення кваліфікації архівістів поєднувалось з їх вихованням, щоб майбутні архівісти із студентської лави засвоїли кодекс архівіста, усвідомили важливість професії, її престижність, наповнювали сучасним змістом такі поняття, як “успішний архівіст”, “шляхетна людина в архіві”. Назріла необхідність створити нариси про моральні авторитети української архівістики, ширше висвітлювати досвід тих керівників і працівників архівів, які виступають носіями високих моральних принципів і професійної етики. Доцільно завершити роботу щодо створення Кодексу етики архівіста України.

¹ Дробницький О. Г. Понятие морали. – М.: Наука, 2004. – 395 с. ; Холопова Т. И., Лебедева М.М. Протокол и этикет для деловых людей. – М.: “Анкил” Инфа-М, 1995. – 366 с.; Протасова Н.Г. Теоретичні основи навчання державних службовців у системі підготовки та підвищення кваліфікації. Навч. посібн. – К., 2000. – 120 с.; Лозовий В. О. Етика: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 224 с.; Стоян Т. А. Діловий етикет: моральні цінності і культура поведінки бізнесмена: Навч. посібн. – К.: Центр навч. літер., 2004. – 231 с.; Современный этикет / Сост. И. Сокол. – Х.: Фолио, 2004. – 477 с.; Ломачинська І. М. Професійна етика: Навч. посібник / за ред. В. І. Ярошевича. – К., 2005. – 226 с.; Мовчан В. С. Етика: навч. посібн. – Л.: Либідь, 2007. – 483 с.; Рудакевич М.І. Професійна етика державних службовців: теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління. – Тернопіль: Вид-во Астон, 2007. – 400 с.; Лавренко О. В., Лавренко А. А. Діловий етикет та імідж державного службовця. – К.: КМЦППК, 2008. – 62 с.; Бралатан В. П., Гуцаленко Л. В., Здирко Н. Г. Професійна етика: Навч. посібн. – К.; Центр навч. літер., 2011. – 252 с. та ін.

² Лукашевич Н.П. Теория и практика самоменеджмента: Учебн. пособие. – 2-е изд., испр. – К.: МАУА, 2002. – 360 с.; Хміль Ф. І. Основи менеджменту: Підручн. – К.: Академвидав, 2005. – 608 с.; Менеджмент продуктивності // А. В. Калина та ін.. – К., 2004; Кузин Ф. А. Современный имидж делового человека, бизнесмена, политика. – М.: Ось, 2004. – 512 с.; Басовский Л. Е. Менеджмент. – М.: ИНФРА, 2006. – 215 с.; Попов С. Г. Социальный менеджмент. – М.: Ось-89, 2009. – 160 с. та ін.

³ Архивознаводство: підручник / За загальною ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – К.: ВД “КМ Академія”, 2002. – 356 с.; Нариси з історії архівної справи в Україні. – К.: ВД “КМ Академія”, 2003. – 408 с.; Хорхордина Т. И. Российская наука об архивах: История. Теория. Люди. – М.: РГГУ, 2003. – 525 с. ; Алексеева Е. В., Афанасьева Л. П., Бутова Е. М. Архивоведение / под ред. В. П. Козлова: Учебн. – 3-е изд. – М.: Академия, 2005. – 272 с.; Матяш І. Архивознаводство: методологічні засади та історія розвитку. – К.: ВД “КМ Академія”, 2012. – 515 с. та ін.

⁴ Калакура Я. С. Архівний менеджмент як галузь наукового знання і навчальна дисципліна // Студії з архівної справи та документознавства. Т. 15. – К., 2007. – С. 18–26; Його ж. Психолого-педагогічні засади архівного менеджменту // Архіви України, 2011. – № 1. – С. 65–78 та ін.

⁵ Про Національний архівний фонд і архівні установи. Закон України від 13 грудня 2001 р. [зі змінами]. – К., 2003; Про правила етичної поведінки. Закон України. Електр. ресурс – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4722-17>; Кодекс етики архівістів. Електр. ресурс – <http://www.archives.gov.ua/International/Kodeks.pdf>; Этика в архивах. Международные этические нормы поведения архивистов // Отечественные архивы. – 1995. – № 5. – С. 5–9.

⁶ Доповідь голови Держархівслужби О. П. Гінзбург // Архіви України, 2012. – № 2. – С. 30.

⁷ Архивный маркетинг. – М., 1996. – С. 32–40.

⁸ Соловьев Э. Я. Современный этикет. Деловой протокол. – М.: Ось-89, 1998. – 224 с.; Чайка Г. Л. Культура ділового спілкування менеджера: Навч. посібн. – К.: Знання, 2005. – 442 с.; Етика ділового спілкування : навч. посібн. / За ред. Т. Б. Гриценко, Т. Д. Іщенко, Т. Ф. Мельничук . – К.: Центр навч. літер., 2007. – 344 с.

⁹ Тимошенко Л. Н. Корпоративна культура: Діловий етикет: Навч. посібн. – К.: Знання, 2006. – 391 с.; Етика ділового спілкування : навч. посібн. / За ред. Т. Б. Гриценко, Т. Д. Іщенко, Т. Ф. Мельничук . – К.: Центр навч. літер., 2007. – 344 с.

¹⁰ Етика та естетика: Навч. посіб. / В. Л. Петрушенко та ін. – Львів: НУ “Львівська політехніка”, 2008. – С. 92–93.

¹¹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4722-17>

¹² Кодекс етики архівістів. Електр. ресурс – <http://www.archives.gov.ua/International/Kodeks.pdf>.

¹³ Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 456 с.

¹⁴ Конфліктологія: Учебник . – 2-е узд. / Под ред. А. С. Кармина. – СПб: Лань, 2007. – С. 17–21.

¹⁵ Зигерт В., Ланг Л. Руководить без конфликтов. – М.: Экономика, 1992. – С. 17–18.

В контексте архівного менеджмента вивчається сутність і специфіка професійної етики працівників архівних установ, аналізуються основоположні принципи службового етикета в екстраполяції на архівне дело, розглядається зарубіжний досвід етикета державних службовців, в частині міжнародний кодекс етики архівістів, обґрунтовуються шляхи запобігання конфліктам на етичній основі в архівних установах України.

Ключевые слова: архівознавство; архівний менеджмент; професійна етика; архівіст; принципи службового етикета; етичний кодекс архівіста; запобігання конфліктам.

The author investigates an essence and specific character of the professional ethics for the employees of the archival institutions in the context of archival management, examines the fundamental principles of official etiquette in the extrapolation on the archival affairs, considers the foreign experience of the etiquette of the state officials, namely the International Code of Ethics for Archivists, substantiates the ways of preventing the ethical basis conflicts in the archival institutions of Ukraine.

Keywords: the archival science; the archival management; the professional ethics; the archivist; the principles of the official etiquette; Code of Ethics for Archivists; the prevention of the conflicts.

УДК [930.253+930.272](477)"1960/1999"

Т. М. БАРАБАШ*

**ПАЛЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІВІСТІВ
ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО
АРХІВУ УКРАЇНИ, М. ЛЬВІВ
(1960–1990-і рр.)**

Висвітлено дослідження латинського та кириличного письма документів міста Львова, здійснені працівниками Центрального державного історичного архіву України, м. Львів у 1960–1990-их рр. Проаналізовано наукові праці П. Захарчишин, Е. Ружицького та інших архівістів, вказано на їх значення у розвитку української палеографії.

Ключові слова: Центральний державний історичний архів України, м. Львів; палеографічні дослідження; латинське письмо; кириличне письмо.

У другій половині 1950-х – на початку 1960-х рр., у період хрущовської відлиги, в українській науці посилювався інтерес до спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін¹, окреслилися наукові орієнтири архівознавчих і джерелознавчих досліджень, актуалізувались питання реформування системи історичної освіти; отже, зростала роль спеціальних історичних дисциплін у подальшому розвитку історичної науки².

Відповідно до “Положення про Державний архівний фонд Союзу Радянських Соціалістичних республік” від 13 серпня 1958 року, серед науково-дослідних установ, що мали розвивати різні види наукової роботи, опинялися й архіви³. Серед їх переліку був і Центральний державний історичний архів Української Радянської Соціалістичної республіки (далі-ЦДІАЛ) у місті Львові. Як установа, що прийшла на зміну Земському архіву, Центральному архіву Давніх актів, ЦДІАЛ постав внаслідок реорганізації у 1958 р., з підпорядкуванням Архівному Управлінню УРСР⁴.

Для виконання положень про наукову діяльність у 1961 р. в ЦДІАЛ відбулось розширене засідання методичної ради архіву; в ньому взяли участь представники архівних, музейних установ, бібліотек та вищих навчальних закладів – загалом близько 150 осіб⁵. Із доповіддю “Допоміжні дисципліни історії в науковій роботі архівів” виступив академік Іван Крип’якевич, де подав план впровадження наукової роботи в архіві. Оптимальною формою такої роботи історик вважав проведення семінарів, учасникам яких випадало завдання розробляти різні теоре-

* *Барабаш Тарас Мстиславович* – зберігач фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів, аспірант кафедри давньої історії України та архівознавства ЛНУ ім. І.Франка.

тичні та практичні проблеми СІД на базі матеріалів ЦДІАЛ⁶. Планувалось здійснювати дослідження в сфері геральдики, дипломатики, джерелознавства, нумізматики, сфрагістики, філігранології та палеографії⁷. Ідеї Крип'якевича були підтримані і схвалені Науково-методичною радою. За перші двадцять років, що стали найпродуктивнішими в історії семінару, відбулось 97 занять, на яких було заслухано і обговорено 392 доповідей та повідомлень⁸. В архіві облаштовано експозицію кабінетів різних СІД⁹. За скрупульозність досліджень, результати яких заслуховувались на семінарі, їх тематичну поліформатність та ґрунтовну емпіричну джерельну базу історик Валентина Бездрабко назвала семінар “науковим феноменом”¹⁰.

Виступи на семінарах, що переростали у виступи на міжнародних конференціях, публікації в академічних журналах, посприяли розвитку СІД в Україні у теоретичному та практичному плані. Найбільше досліджень було зроблено у сфері сфрагістики, археографії та філігранології, натомість на інші дисципліни – історичну хронологію, метрологію, нумізматику – зверталась спорадична увага. Зокрема, це стосується і палеографічних досліджень. Хоч кількість таких була невеликою, їх автори виявились піонерами української історіографії в галузі наукового аналізу письма актів та документів, збережених в архівах України. Прикметно, що впродовж десятків років вони були чи не єдиними українськими вченими, що вивчали проблеми палеографії взагалі. Саме тому видається доцільним глибше розкрити специфіку цих досліджень.

На першому науковому семінарі (1961 рік) з доповіддю “Львівське письмо XVI–XVII ст.” виступила старший науковий співробітник архіву Пелагея Фостик-Захарчишин (1916–1973 рр.). Текст доповіді згодом ліг в основу однойменної публікації¹¹. П. Захарчишин проаналізувала письмо кириличних документів Львівського Успенського братства (ставропігії), вказала на його каліграфічність, навела відмінності між російським та українським скорописом вказаного періоду. Дослідження підсумовується цікавою і концептуальною теорією – на розвиток письма Львівської графічної школи мало вплив готичне і ренесансне (гуманістичне) письмо. Як пише автор, “у львівському письмі бачимо стремління до видовження ліній і загострення кутів в рисунках окремих літер, що було характерним для готичного письма; спостерігаємо також стремління до заокруглення кутів і петель в рисунках букв, що було характерним для письма епохи Ренесансу”¹². Дослідниця вказує на альтернативну ситуацію, коли графіка літер польсько- чи латиномовних документів нагадувала кириличну. Щоправда, не подає прикладів для перевірки цієї тези, а стверджує апріорі. Досі ніхто з українських палеографів не підійшов детальніше до розгляду достовірності цієї теорії взаємовпливу різних графічних систем. Ще одне, цікаве та апріорне твердження Захарчишиної про те, що письмо Богдана Хмельницького ближче до письма Львівської школи, ніж до Київської, отже, вчився гетьман у Львові¹³.

Висновок так і залишається припущенням, оскільки документи, писані Хмельницьким, як кирилицею, так і латинським алфавітом, не стали ще об'єктом ретельного палеографічного дослідження. П.Захарчишин продовжила свої палеографічні студії суміжними дипломатичними, дослідивши також діяльність писарів та архівістів земських і гродських канцелярій західноукраїнського регіону у XV–XVIII ст.¹⁴.

У кінці 1960-х – на початку 1970-х рр. низку публікацій палеографічної тематики видав Едвард Ружицький, науковий співробітник архіву¹⁵. Він пішов більш практичним шляхом, ніж Захарчишина, скерувавши своє зацікавлення на систему скорочень львівського документального латинського письма XIV–XVIII ст., чому й була присвячена перша його стаття, що вийшла в 1968 р¹⁶. Одним із найважливіших розділів латинської середньовічної палеографії є її система скорочень або брахиграфії. Пізнання цієї системи, на думку автора, є запорукою правильного прочитання тексту, встановлення часу недатованих документів та з'ясування їх походження¹⁷. В даному дослідженні зроблена спроба в загальних рисах подати систему та принципи класифікації латинських середньовічних та модерних скорочень, враховуючи їх стан та вживання у документах ЦДІА УРСР у м. Львові. Використана джерельна база – це акти гродських і земських судів Львова, колекція грамот на пергаменті, грамоти фонду греко-католицької митрополичої консисторії¹⁸.

Е.Ружицький у брахиграфічній системі латинського письма документів, що зберігаються у Львові, виділяє суспенсії (скорочення, при якому відсутня кінцева частина слова), контракції (скорочення, при якому відсутня середина слова) та скорочення за допомогою інших спеціальних знаків¹⁹. Найбільш поширені контракції²⁰. Надзвичайно різноманітна графіка скорочень за допомогою спеціальних символів. У XIV–XV ст. скорочення досить часті. З XVI ст. частота вживання скорочень падає і спостерігається доволіна варіативність графіки та способу скорочення. Одна із аналізованих міських лавничих книг, де записи велись польською та німецькою мовами, підтверджує вплив латинської брахиграфічної системи на формування системи скорочень у цих мовах²¹.

Абревіатури, відтворені у публікації за допомогою ротопренту, подані в алфавітному порядку сучасною латинською графікою. Розшифрування подається згідно із правописом класичної латинської мови. При перекладі на українську мову подається одне із визначень відповідно до граматичної форми латинського дієслова. Всього у статті наведено більше трьохсот скорочень²².

Згодом Е.Ружицький описав особливості цифрової системи латинського письма на тій же джерельній базі²³ і зафіксував вживання двох систем: арабської і римської. Римська система переважає у документах XIV–XV ст. на позначення дат та у грошово-лічильних розрахунках. Арабські цифри у цей час використовуються на позначення днів тижня.

В другій половині XV ст. вони починають вживатись поряд з римськими, а далі – у XVI ст. – повністю витісняють римські. Однією із причин цього було впровадження декретом Сигізмунда I лонгерії – комісії міського господарства. На арабську цифрову систему повністю переходять канцелярії земських, гродських судів, міська канцелярія Львова. У рахункових книгах Львова римські цифри зберігаються до 20-х рр. XVI ст.²⁴. Опис цифрових позначень в латинському письмі Е. Ружицького надалі не поглиблювався і не проводився українськими палеографами в інших джерелах.

Остання праця автора із циклу палеографічних досліджень присвячена скороченням меншого хронологічного періоду (XIII–XVI ст.), що обумовлюється складністю брахиграфічної системи того часу²⁵. Для аналізу було вибрано 135 найтиповіших скорочень. За припущенням Ружицького, цей матеріал може стати основою для вивчення історії розвитку латинського письма на найбільш віддалених регіонах його поширення²⁶. При суспенсіях в XIV–XV ст. починають використовуватись виносні літери. Та згодом це явище переходить до контракцій. Тут вони вживаються в кінці, як виняток – у середині. Виносними зазвичай є літери *m*, *o*, *t*²⁷. Спеціальні знаки представлені у кількох групах: 1) знаки, що замінюють *con* та *us*; 2) знак у вигляді цифри 7 на означення *et*; 3) спеціальні скорочення буквосполучень, що починаються на *p* і *q*; 4) знак на позначення *rum* та *in*.

Автор робить висновок, що кількість скорочень залежить від мети створення документа чи запису, а не від бажання зекономити писарський матеріал. У аналізованих книгах особливо періоду XIV–XV ст. в текстах скорочується в середньому кожне друге слово. Це актуалізує укладення словника скорочення²⁸, який власне і був розроблений Ружицьким.

У 1980 р. був розроблений “Координаційний план науково-дослідницьких робіт в Українській РСР на 1981–1985 рр.”, що поширювався і на архівні установи. Серед його планів-проектів, що мали втілюватись на семінарських заняттях в ЦДАЛ, був проект “Розвиток українського скоропису в XIV–XVIII ст.”. Його виконавиця Уляна Єдлінська (в 1974–1989 рр. – науковий співробітник, завідувач відділу публікацій ЦДАЛ)²⁹ в рамках проекту розробила правила передачі тексту рукописів українських та іншомовних документів, що були ухвалені в 1985 році³⁰. Правила обговорювались на республіканській нараді стосовно стану та перспектив розвитку української археографії і вийшли друком, у співавторстві із В.Страшком³¹. Створення цих правил було результатом археографічної діяльності У.Єдлінської, зокрема і в напрямі наповнення інформаційно-експозиційним матеріалом кабінету “Палеографія” в архіві.

У 1988 р. науковий співробітник архіву Наталія Царьова опублікувала проект публікації палеографічного альбому латинського скоро-

пису XIV–XVII ст.³². А дещо пізніше, у 90-х р., з-під її пера вийшли дві статті, присвячені особливостям письма та декору документів, що зберігаються у ЦДІАЛ. Вони залишилися ненадрукованими. Із дозволу автора переглянуто машинописи статей. У першій з них, “Із спостережень над готико-гуманістичним письмом XVI століття у Львові”, Н. Царьова подає історію розвитку латинської мови у Львові та книжної культури міста, стверджує тезу про невід’ємність писарської манери від системи навчання та досконалого знання латинської мови. Також фіксується перехід від готико-гуманістичного курсиву до неоготичного курсиву і гуманістичного курсиву впродовж XVI ст., робиться спроба з’ясувати, чи можна говорити про львівську писемну школу³³. Друга стаття присвячена особливостям художнього оздоблення пергаментних грамот та документів ЦДІАЛ, кількість яких, за підрахунками автора, складає близько 1,5 тисячі. За типами художнього оздоблення в них можна виокремити ініціали, орнаменти (бордюр, арматура, герби), мініатюри та комбіновані оздоблення. За способом оздоблення та кольористикою автор визначає моно- та поліхромні оздоблення. Монохромія охоплює період від XIII до XVI ст., з XVII ст. переважає поліхромія³⁴. Варто відзначити, що Н. Царьова також виступила співатором рецензії на підручник викладача Львівського національного університету ім. І.Франка Михайла Кріля “Латинське письмо та його види”³⁵ разом із Василем Кметем (у 1995–1997 рр. – архівістом відділу давніх актів ЦДІАЛ) та Орестом Мацюком (директором ЦДІАЛ у 1991–1999 рр.).

У 1992 р. вийшла стаття Ніни Шестакової, працівника відділу давніх актів ЦДІАЛу “Палеографія кириличних документів XVI–XVII ст.”³⁶. Для дослідження вибрано кілька документів різного походження із фондів № 131 (Колекція пергаментних грамот) та № 129 (Львівський ставропігійський інститут): 1) привілей 1522 р. молдавського господаря Стефана V міській раді Львова; 2) привілей 1586 року антиохійського патріарха Іоакима Доу Львівському Успенському братству; 3) копія патріаршого привілею від 1609 року; 4) акт рішення православного собору 1596 року в Бересті³⁷. Н. Шестакова звернула увагу на тип письма документів, характерні риси графіки літер, способи скорочень та орнаментацию. На думку автора, грамота від 1609 року може служити взірцем львівського письма, палеографічні особливості якого описала П. Захарчишин³⁸. Завершуючи статтю, Н. Шестакова зауважила, що кожна із аналізованих нею грамот варта окремого палеографічного дослідження³⁹.

З кінця 1990-х рр. тематика палеографічних досліджень більше не розроблялась архівістами ЦДІАЛ. Та зреалізовані ними у 1960–1980-х роках проекти свідчать про здатність палеографії, з-поміж інших дисциплін, до самостійного розв’язання історичних проблем⁴⁰. Так, було проаналізовано кириличне і латинське письмо, документальні записи церковних та світських урядів, укладено словник скорочень для науковців, щоб полегшити опрацювання документів, а також здійснено

перші спроби теоретичного узагальнення специфіки розвитку письма у Львові. І, що найважливіше, закладено фундамент для подальших наукових напрацювань, окреслено коло питань, які потребують відповіді, і подано взірці для палеографічних студій.

¹ *Заболотна І.* Спеціальні історичні дисципліни. Довідник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Редкол.: В. А. Смолій (гол. ред.); І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. – К.: Либідь, 2008. – 520 с. // Український археографічний щорічник. Нова серія. – 2009. – Вип. 13. – С. 767.

² *Бездрабко В.* Семінар з архівознавства та допоміжних історичних дисциплін ЦДІА України у Львові: науковий феномен // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Збірник наукових праць. – Львів, 2008. – Випуск 1. – С. 547.

³ Там само.

⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів: Путівник. – Львів–Київ, 2001. – С. 12.

⁵ *Бездрабко В.* Семінар з архівознавства... – С. 548.

⁶ Там само. – С. 549.

⁷ Там само. – С. 550.

⁸ Там само. – С. 563–564.

⁹ Там само. – С. 560–562.

¹⁰ Там само. – С. 546.

¹¹ *Захарчишин П. І.* Палеографічні особливості львівського письма XVI–XVII ст. // Історичні джерела та їх використання. Вип. 1. – Київ, 1964. – С. 189–194.

¹² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України), ф. Р-1, оп. 1, спр. 354, арк. 37.

¹³ Там само, арк. 39.

¹⁴ *Захарчишин П.* Писарі й архівісти земських та городських канцелярій на західноукраїнських землях в XV–XVIII ст. // Архіви України. – Київ, 1969. – № 1. – С. 15–26.

¹⁵ ЦДІАЛ України, ф. Р-1ос, оп. 1, спр. 84, арк. 102.

¹⁶ *Ружицький Е.* Скорочення в латинських документах 14–18 ст.: за матеріалами ЦДІА УРСР у Львові // Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та ін. Спеціальних історичних дисциплін. Друга секція: Спеціальні історичні дисципліни. – Київ, 1968. – С. 138–162.

¹⁷ *Ружицький Е.* Скорочення в латинських документах 14–18 ст. – С. 138.

¹⁸ Там само. – С. 140.

¹⁹ Там само. – С. 144.

²⁰ Там само. – С. 145.

²¹ Там само. – С. 151.

²² Там само. – С. 153.

²³ *Ружицький Е.* Цифри латинського письма 14–18 ст.: на матеріалах ЦДІА УРСР у Львові // Історичні джерела та їх використання. – Київ, 1971. – Вип. 6. – С. 145–153.

²⁴ *Ружицький Е.* Цифри латинського письма... – С. 153.

²⁵ *Ружицький Е.* Скорочення в латинському готичному письмі 13–16 ст.: за матеріалами ЦДІА УРСР у Львові // Історичні джерела та їх використання. – Київ, 1972 р. – Вип. 7. – С. 93–102.

- ²⁶ Ружицький Е. Скорочення в латинському готичному письмі 13–16 ст... – С. 94.
- ²⁷ Там само. – С. 95.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ ЦДІАЛ України, ф. Р-1, оп. 1, спр. 998, арк. 11–27.
- ³⁰ Бездрабко В. Семінар з архівознавства... – С. 96.
- ³¹ Єдлінська У., Страшко В. Методичні рекомендації по передачі текстів документів XVI–XVIII ст. // Передача текстів документів і пам'яток. Методичні рекомендації за матеріалами науково-методичної наради (квітень 1990 р.). – К., 1990.
- ³² Царьова Н. Палеографічний альбом латинського скоропису XV–XVIII ст. (на матеріалах актових книг). Проект // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. Тези доповідей республіканської наради (грудень 1988 р.). – Київ, 1988. – С. 195–196.
- ³³ Царьова Н. Із спостережень над готико-гуманістичним письмом XVI століття у Львові / На правах рукопису.
- ³⁴ Царьова Н. Художнє оздоблення документів на пергаменті (на матеріалі Центрального державного історичного архіву, м. Львів) / На правах рукопису.
- ³⁵ Царьова Н., Мацюк О., Шестакова Н., Кметь В. *Agis discernendi vera ac falsa*. Рецензія на: М. М. Кріль “Основи палеографії. Навчальний посібник. Київ, 1995” та М. М. Кріль. “Латинське письмо та його види: Текст лекцій. Львів, 1996” // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 3. – Київ, 1998. – С. 171–181.
- ³⁶ Шестакова Н. Палеографія кирилических документів XVI–XVII ст. // Україна в минулому. – Київ–Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 61–69.
- ³⁷ Там само. – С. 61.
- ³⁸ Там само. – С. 65.
- ³⁹ Там само. – С. 69.
- ⁴⁰ Бездрабко В. Основні риси розвитку джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін і документознавства: закономірні та випадкові фрейми (1960–1980) // Архіви України. – 2009. – № 1–2. – С. 33.

Освещены исследования латинского и кириллического письма документов Львова, проведенные сотрудниками Центрального государственного исторического архива Украины во Львове в 1960–1990-х гг. Проанализированы научные работы П. Захарчишин, Е. Ружицкого и других архивистов, указано на их значение в развитии украинской палеографии.

Ключевые слова: Центральный государственный исторический архив Украины, г. Львов; палеографические исследования; латинское письмо; кириллическое письмо.

The research of Latin and Cyrillic writing in the documents of the L'viv City done by the archivists of Central State Historical Archives of Ukraine in the L'viv City for the period 1960–1990 has been shown in the article. The scientific works of P. Zahartchyshyn, E. Ruzhyc'kyj and other archivists have been analyzed; their importance in the development of Ukrainian paleography has been determined.

Keywords: The Central State Historical Archives of Ukraine, L'viv City; the paleographic research; the Latin script; the Cyrillic script.

УДК 006.9:947.085(477)

Л. В. РИБЧЕНКО*

З ДОСВІДУ ВИВЧЕННЯ ТА МУЗЕЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ФОНДУ З ОБЛІКУ ЛЮДСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ВТРАТ УКРАЇНИ У ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ В НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗЕЇ ІСТОРІЇ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1941–1945 РОКІВ

Подається інформація про Документальний фонд з обліку людських військових втрат України у Великій Вітчизняній війні, сформований у Національному музеї історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років (м. Київ). Наведено приклади використання документів (сповіщень про загибель) в експозиції музею. Схарактеризовано основні напрями наукової, дослідницької та пошукової роботи на матеріалах даного фонду.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна; Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років; Червона армія; військові втрати; сповіщення про загибель; “похоронка”; облік втрат.

Найжахливіші документи війни – “похоронки”. Вони надійшли чи не в кожную українську хату. Хтось наважився лише тепер взнати про долю батька, діда, прадіда, що зник безвісти. Проте це й зараз непросто: в Україні досі немає узагальнених баз даних на загиблих і нагороджених, достоту невідомо, хто де похований. До недавнього часу масив сповіщень про загибель був розпорошений по обласних та районних військкоматах України, робота з їхнього дослідження була досить проблематичною. 22.06.2006 р. Міністром оборони України було ухвалено рішення щодо передачі цих документів на довічне державне зберігання до Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років” (м. Київ).

Таке рішення було цілком логічним, оскільки науковці Меморіалу багато років за власною ініціативою вивчали та використовували повідомлення про загибель в експозиційній роботі, адже змістовне навантаження, емоційний потенціал такого виду експонатів неможливо переоцінити. Непоказний на вигляд клаптик паперу був уособленим свідченням найбільш тяжкого для сприйняття вияву війни – смерті людини.

Упродовж 2007–2008 рр. працівникам Меморіалу майже у повному обсязі вдалося зібрати Документальний фонд з обліку людських вій-

* Рибченко Людмила Вікторівна – кандидат історичних наук, завідувач науково-дослідного відділу Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”.

Матеріали Ганни Котюк та її синів в експозиції Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років.

ськових втрат України у Великій Вітчизняній війні. Наразі він складає понад 7,5 тис. архівних справ, які містять дані про загибель близько 3 млн. воїнів. Досвід експонування “похоронок” музеїв вже мав.

За результатами роботи працівників музею в районних та обласних військкоматах на початку 1990-х рр. експозиція музею поповнилася розділами: “Втрачені роди України”, “Вдови та сироти війни” тощо.

В одному з радянських фотоальбомів минулої війни науковців вразила фотографія солдатської матері Ганни Котюк. Про жінку було відомо лише те, що вона з Рівненщини і втратила на війні трьох синів. Співробітниками музею у військкоматі м. Дубно були знайдені “похоронки” на загиблих братів Котюків. Степан і Тарас загинули на фронтах Великої Вітчизняної. Про долю Дмитра мати дізналася лише в лютому 1947 р. після численних запитів. Його не стало 9.05.1945р. – в останній день війни. Очами, повними невимовного болю, дивиться тепер з експозиції Ганна Котюк, а поруч – “похоронки” на її синів.

У 1995 р., у новоствореному Залі Пам’яті вміщено “похоронки” полеглих воїнів Чернобаївського району Черкаської області, зокрема села Мельники, де після війни проживало 268 вдів. Сповідання про загибель були викладені у вигляді скорботної ріки, в якій у долі одного села віддзеркалювалась трагедія всієї України.

У травні 2007р. експозиція музею поповнилась оригінальним емоційним образом – символічним Хрестом, викладеним із сповіщень про загибель визволителів нашої Батьківщини на прізвище – Шевченко. Прізвище Шевченко не найпоширеніше (науковці переглянули усі 280 томів Книги Пам’яті України, де виявлено 12 108 полеглих солдат і сержантів на це прізвище), але воно викликає у відвідувачів асоціації з Україною, з Кобзарем. “Похоронки” були відібрані з усіх регіонів, відображають так звану “географію болю та втрат” українських родин від заходу до сходу, від півночі до півдня України. Представлені “похоронки” ніби об’єднують Україну хрестом власних жертвних доль

та свідчать про велику ціну здобутої Перемоги, про однакові героїку і жертвність вихідців з усіх регіонів України.

У ході експозиційної роботи науковцями музею було оцінено значний не лише музейний, а й дослідницький потенціал даного масиву. Це, а також невизначений статус зберігання документів, змусили музейників поставити перед керівництвом країни питання щодо подальшої долі фонду. За наказом Міністерства оборони СРСР “похоронки” зберігалися протягом 75 років під грифом “таємно”. У 1989 р. для створення Меморіального видання Книга Пам’яті України цей гриф було знято, проте подальшого роз’яснення щодо статусу і терміну збереження “похоронок” так і не надійшло. У різних військових документах зберігались по-різному. Траплялись випадки передачі частини сповіщень до місцевих музеїв, районних та обласних архівів. Через незадовільні умови їхнього збереження, стан документів був на межі втрати.

Відразу після формування фонду було розпочато його наукове дослідження. Зібрані документи відкрили такі проблеми, які донедавна практично не досліджувались науковцями – питання обліку загиблих, зниклих безвісти, використання щойно мобілізованого поповнення з визволених територій України тощо.

З’ясувалося, що фраза у “похоронці” “зник безвісти”, іноді зовсім не означає повну відсутність інформації про можливу долю людини. Причини, з яких військовослужбовці вважались зниклими безвісти, могли бути різними. Так, у пояснювальній записці до донесення про втрати 60 армії Воронезького фронту за період з 10–20.02.1943 р. зниклими безвісти значиться 41 чол. Серед них кулеметний розрахунок, який під час відходу на старий вогневий рубіж залишив на полі бою станковий кулемет. Розрахунку було наказано знайти свій кулемет й доставити його в розташування роти. Солдати пішли й не повернулися, вони донині вважаються “зниклими безвісти у 1943 р.”¹ У тому ж донесенні значиться, що під час пересування взводу НКВС за частинами, що наступали у напрямку м. Льгов, командир взводу лейтенант Ляхнович В.Ф. поїхав на мотоциклі для встановлення зв’язку зі штабом дивізії та не повернувся. Він теж вважається “зниклим безвісти у 1942 р.”² У сповіщеннях про загибель на вказаних воїнів згадані обставини їх “зникнення” не зазначалися.

Також зниклими безвісти вважались багато радянських військовополонених, родини яких про справжню долю полеглих інформувалися, згідно інструкції, лише усно. Систему обліку було організовано таким чином, що підрахувати точні цифри втрат Червоної армії вельми складно. Під час війни чотири рази змінювався порядок обліку втрат особового складу; кілька реорганізацій зазнали органи, що реєстрували загиблих. Особистими розпізнавальними знаками бійців були ебоніто-

ві солдатські медальйони, що мали дві паперові вкладки з основною інформацією про бійця. Наказом НКО від 17.11.1942 р. вони були ліквідовані³.

По війні з'ясувалося, що сила-силенна червоноармійців ніде не врахована – ні серед загиблих, ні серед зниклих безвісти. Переважно цими бійцями було щойно призване з визволених територій місцеве поповнення. Білу сторінку війни, довгий час приховувану від суспільства, добре ілюструють документи військкоматів – так звані “документи з уточнення втрат”. Це – завірені місцевими сільрадами довідки, свідоцтва, акти про факти проведення мобілізації “польовими військкоматами” та про трагічні долі односельців, що загинули одразу після призову. Перші такі документи почали з'являтися невдовзі після визволення населених пунктів України. У своїх довідках мешканці сіл свідчили про призов й загибель щойно мобілізованих односельчан поруч зі своїми домівками. Метою складання актів було: по-перше, довести факт призову односельця на військову службу, потрібний для надання родині статусу родини військовослужбовця, по-друге, підтвердити його загибель для надання військкоматом родині сповіщення про загибель встановленого зразка й призначення пільг, передбачених чинним законодавством.

Наступна хвиля “документів з уточнення втрат” з'явилася вже після завершення війни. Певним каталізатором даного процесу стала директива Генштабу від 24.04.1946р. про “подвірне опитування” стосовно воїнів, що не повернулися з війни. Директива наказувала військкоматам зібрати відомості про воїнів, з якими був утрачений зв'язок у період Великої Вітчизняної війни, та оформити їх загальним порядком на спеціальних бланках. У разі відсутності в родині довідок про проведення мобілізації, факт останньої міг бути підтверджений свідченнями очевидців або односельців.

Так, значна кількість витягів та актів, складених свідками-односельцями одразу після проведеної мобілізації, є у справах Вище-Дубечанського РВК Київської області. В іменному списку на колишніх військовослужбовців, загиблих у боях (список складається з 1035 чоловік, що зникли безвісти в жовтні – грудні 1943р.), у графі “яким РВК мобілізований” найчастіше значиться: “передовими частинами 1-го Українського фронту”. Знайдено десятки зазначених вище актів про те, що, наприклад, “Молот Гаврило Гаврилович із с. Тарасовичі, 1925р.н., 10 жовтня 1943р. був мобілізований польовим військкоматом у ряди РСЧА і при форсуванні р. Ірпінь 20 жовтня був убитий”; “Шестопад Андрій Павлович із с. В.Дубечня був узятий передовими частинами 25 вересня 1943р.н. і загинув 11 жовтня 1943р.”⁴.

Багато щойно мобілізованих воювали лише один день. З довідки військової частини дізнаємося, наприклад, що житель с. Петрівське Мельниченко Григорій Іванович, 1908р.н., 13.10.1943р. таємно провів

бійців цієї військової частини без втрат, завдяки чому було визволено с. Петрівське, проте в цей самий день при виконанні розвідувального завдання боєць загинув. Військова частина висловила клопотання про нагородження загиблого орденом Червоної Зірки⁵.

Житель с. Гута-Межигірська Топол Іван Федорович теж воїн – “одноденник”, який так само у своєму селі був убитий і похований, про що й свідчить довідка про “мобілізованого передовими частинами 132-го протитанкового винищувального батальйону”⁶.

Як правило, після перевірки документів родинам видавалось сповіщення на зниклого безвісти. Рік і місяць вказувався: для родин, що перебували на окупованій території – після завершення наступальних боїв на території області, де проживає родина; для родин, що не були “під німцями” – через три місяці після останньої звістки від полеглого. Сім’ям, що мали підстави на отримання допомоги, починали виплачуватися пенсії у зв’язку із втратою годувальника.

Дослідницька робота з документальним фондом лише розпочата. Вона обіцяє відкрити таємницю багатьох не вивчених до цього часу сторінок минулої війни. Разом з тим, наявність у даному фонді значної кількості персональної інформації про загиблих, а також нескінченний потік запитів від рідних загиблих, що надходять до музею, виводять на перший план у роботі з даним фондом втрат пошукову роботу, яка все більше набирає гуманітарної спрямованості.

До 60-річчя визволення Києва, у 2003 році, на тимчасове експонування до музею були передані декілька справ з усіх областей України й АР Крим. У ході роботи над виставкою було виявлено імена 350 воїнів, повідомлення про смерть яких рідним, що проживали в м. Києві, не були вручені. Причини типові: “адресат вибув”, “будинок зруйнований”. Через це, як з’ясувалось, прізвища воїнів не увійшли й до попередніх томів “Книги Пам’яті України. Місто-герой Київ”. Науковцями

Сповіщення про загибель воїнів с. Мельники Чорнобаївського району Черкаської області в експозиції Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років.

Хрест, викладений із сповіщень про загибель воїнів на прізвище Шевченко, в експозиції Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років.

музею були підготовлені списки загиблих, і вони стали складовою частиною додаткового тому “Книги Пам’яті України. Місто-герой Київ”.

Упродовж 2007–2010 років до музею надійшло понад 4 тис. запитів від громадян України та іноземців стосовно надання інформації про їхніх загиблих рідних, пошуку та виготовлення копій сповіщень про загибель, встановлення місць поховання, дослідження бойового шляху військової частини, звідки надійшла “похоронка” тощо. У роки війни до військкоматів надходили сповіщення про загибель безпосередньо з фронтів, а родинам вже передавали “похоронки”, виписані місцевим воєнкомом. Інформування про загибель червоноармійців регламентувалося низкою спеціальних ін-

струкцій. Зазвичай не вказували номер військової частини, де служив червоноармієць, хоча оригінал “похоронки” містив таку інформацію. Часто не вписували точне місце загибелі, а лише зазначали область.

У 2009 р. почала створюватися Об’єднана електронна база загиблих воїнів Великої Вітчизняної війни Міністерства оборони Росії, доступна у мережі Інтернет, на сайті www.obd-memorial.ru. Основним її джерелом стали бойові донесення військових частин та з’єднань Червоної армії про втрати особового складу, що зберігаються у Центральному архіві Міністерства оборони Росії. Даний проект спрямований на допомогу людям, які шукають інформацію про час і місце поховання свого рідного воїна. Проте він не має необхідного юридичного статусу для вирішення пенсійних, майнових та інших питань. Працівники музею не раз брали участь у судових процесах, коли йшлося про усунення помилок у прізвищах колишніх воїнів. Деякі категорії громадян (інваліди дитинства, діти загиблих, що не створили власних сімей) звертаються за довідками про загибель батька, адже мають право на фінансові виплати у зв’язку зі втратою годувальника.

Пишуть також ті, хто багато років шукає місце поховання полеглого або відновлює родовід. Упродовж усієї війни родина Петра Колесника із Сумщини марно чекала бодай якоїсь звістки із фронту. “Похоронка” прийшла 1947 року: “Зник безвісти”. Лише через 65 років від Дня Перемоги родичі довідалися про долю Петра Семеновича, знайшли могилу загиблого. А все через помилку у написанні прізвища. Червоноармієць П. Колесник, перебуваючи напередодні війни на західному кордоні, 29 червня 1941 року разом із легендарними захисниками Брестської фортеці потрапив у полон. Зазнавши в таборі для військовополонених нелюдських страждань, він помер 22 вересня 1941 р. Тепер відомо, що син П. Колесника Степан народився саме в день смерті батька. Згідно з карткою військовополоненого, ці дві події збіглися в часі з точністю до години, лише прізвище солдата латиницею було написане невірно. Встановити особу вдалося завдяки повному збігові даних про дружину загиблого. Торік 70-річний Степан Петрович відвідав могилу батька в Польщі, виправив помилку в списку похованих.

Іноді, шукаючи одного загиблого, вдається встановити цілі списки полеглих солдатів, які не значаться у паспортах військових поховань. Наприкінці 2011 р. працівники музею віднайшли прізвища 86 невідомих червоноармійців, чиї останки спочивають на Пагорбі Слави в Черкасах. Загинули вони в грудні 1943 р. й були поховані в братських могилах північно-західніше черкаського цукрового заводу. Пізніше, 1951 р., з кількох розрізнених поховань воєнного часу зробили спільну могилу, де з 84 похованих відомими були лише 4 прізвища. Цю могилу у свою чергу в 1967 р. перенесли на Пагорб Слави, у паспорті якого наявність невідомих бійців у похованні не вказана. Оскільки прізвища похованих на цукровому заводі загубилися, їх імена не викарбовано на плитах новоствореного меморіалу. Музейні фахівці звернулися до міського голови м. Черкаси з проханням внести виявлені прізвища до офіційного списку похованих на Пагорбі Слави.

Упродовж 2011 р. до музею надійшов 1251 запит, на опрацювання кожного з них фахівці витрачають близько півтора місця. Пошук здійснюється не лише в стосах паперових оригіналів, а й в усіх доступних на сьогодні електронних базах даних (вітчизняних і зарубіжних), переглядаюся Книги Пам’яті й Книги Скорботи України. Також у музеї є списки воїнів, загиблих під час радянсько-польської кампанії та фінської війни. Щороку вдається повернути із забуття імена понад сотні червоноармійців, про яких родичі взагалі нічого не знали. Кількісні показники запитів, що надійшли до музею, та їхня мотивація дають підстави стверджувати, що інтерес до теми Другої світової війни та долі рідних, які загинули на її фронтах, з роками не зменшується.

З метою оптимізації персональної та пошукової роботи – надати можливість усім заявникам дістати узагальнену інформацію про час

і місце загибелі своїх рідних, встановити військову частину, де воїн ніс службу, його бойовий шлях, знайти відомості про місце його поховання, а також наочно ознайомитись з оригінальними музейними документами з обліку втрат (в електронному вигляді), проаналізувати та співставити їхні дані, а також для створення всеукраїнського мартирологу полеглих бійців, в музеї розпочато створення Всеукраїнської електронної бази даних на загиблих та зниклих безвісти воїнів (ВБЗ). Нині база налічує 110 тис. 309 персональних карток – за результатами опрацювання матеріалів по місту Києву, окремих районах Київської, Вінницької, Житомирської, Одеської та Кіровоградської областей. Робота з її наповнення постійно триває.

¹ Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО), ф. 60 гв. А., оп. 5173, спр. 5, арк. 213.

² Там само.

³ Русский архив: Великая Отечественная: в 30 т. – Т. 13 (2-2): Приказы Народного Комиссара Оборона СССР. 22 июня 1941 г. – 1942 г. – М.: Терра, 1997. – С. 368.

⁴ Фонди Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”. – ТФ – 5417, арк. 38.

⁵ Там само, арк. 11.

⁶ Там само, арк. 63.

Представлена информация о Документальном фонде по учету человеческих военных потерь Украины в Великой Отечественной войне, сформированном в Национальном музее истории Великой Отечественной войны 1941–1945 годов (г. Киев). Приведены примеры использования документов (извещений о гибели) в экспозиции музея. Изложена характеристика основных направлений научной, исследовательской и поисковой работы на материалах данного фонда.

Ключевые слова: Великая Отечественная война; Национальный музей истории Великой Отечественной войны 1941–1945 годов; Красная армия; воинские потери; извещение о гибели; “похоронка”; учет потерь.

The specification of the documentary fond on the accounting of the war casualties of Ukraine country in the Great Patriotic War, created by the staff of “The National Museum of the Great Patriotic War of 1941–1945 years” (Kyiv) is presented. Examples of using of the documents such as the notifications of the death are proposed in the museum exposition. There are characterized the basic directions of the scientific and research work made by the museum staff using the fond materials.

Keywords: The Great Patriotic War; National Museum of the Great Patriotic War of 1941–1945 years; Red Army; the military casualties; the notification of the death; the accounting of the dead soldiers.

УДК 930.25:378"185/195"

О. А. ОСЕРЕДЧУК*

АРХІВИ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У СИСТЕМІ АРХІВНИХ УСТАНОВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Досліджено питання нормативного та методичного визначення функціонування архівів вищих навчальних закладів. Вивчено основні аспекти включення архівів навчальних закладів у систему архівних установ. Охарактеризовано головні засади розвитку архівів вищих навчальних закладів у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст.

Ключові слова: архів; вищий навчальний заклад; система архівних установ; Архівна комісія; Відділ державних архівів.

Поява архіву в установі бере свій відлік від початку створення самої установи. Практично усі установи починають свою діяльність від накопичення потрібних для практичного використання документів до розуміння їх історичної ваги та цінності, а відтак потреби забезпечення їх збереженості. Особливу роль тут відіграють навчальні заклади, адже установ, що мають таку довгу традицію існування, не так багато. Часто при ліквідації установи документальний комплекс зазнавав втрат, а то й тотального знищення. На відміну від решти установ навчальні заклади реорганізовувались із політичними змінами, але не втрачали свого значення і зберігали документальний комплекс. Не був винятком у цьому плані й Львівський університет, який впродовж тривалого часу неодноразово реорганізовувався, однак університетська традиція, а з нею й документальний комплекс залишались. У ХІХ ст. матеріали набувають особливої ваги, а тому постає питання про їх належне збереження. Разом із тим виникнення архівів у навчальних закладах органічно пов'язане із розвитком архівної справи у цей час. Особливого значення у такому сенсі набуває питання ролі архівів навчальних закладів у системі архівних установ.

* *Осередчук Ольга Анатоліївна* – асистент кафедри давньої історії України та архівознавства історичного факультету, керівник архіву Львівського національного університету імені Івана Франка.

Упродовж тривалого часу архіви проходять шлях від скупчення документів до розуміння ваги і вартості їх як окремих структурних одиниць. Гуманітарні дисципліни, зокрема й історичні, починають свій помітний розвиток із середини XVII ст. Разом з тим змінюється підхід до висвітлення тих чи інших фактів, які необхідно було підкріплювати джерелами. Це був період зміни поглядів на джерело, якому відводилось центральне місце в історичних дослідженнях. Широке використання джерельних матеріалів приводить дослідників до архівів установ, з'являється зацікавлення їх діяльністю.

У XVII ст. у Європі з'являються перші наукові публікації, присвячені архівній справі, а саме способам та методам упорядкування і використання архівів. У 1684 р. Нікколо Гуссані в назві своєї праці вперше використав термін "Methodus". Через кілька років Якуб Венцель видав свою працю "Apparatus et instructus archivorum ex usu nostri temporis". Обидві книги окреслюють стан розвитку та характер архівної справи того часу: з одного боку, з'являється потреба усталення методів архівної справи, яка покликана помітним ростом кількості документів і зростаючою хвилюю завдань архівів, а з іншого, – породження архівної методики походить від власного досвіду архівної справи і повсякденної праці¹. Під кінець XVIII ст. у міру того, як усталювалось розуміння потреби наукових методів в історичних дослідженнях (принцип – "історія має опиратись на джерела"), зростало також розуміння ролі архівів у таких дослідженнях. Постулатом того часу було відкриття архівів не лише для адміністративної та політичної мети, а також й для науки. З'являється потреба узгодження засад роботи з нагромадженими у канцеляріях та архівах пергаментними документами, книгами вписів та різними іншими матеріалами.

Після поділу Речі Посполитої чимало установ було ліквідовано, а їх матеріали потребували місця для збереження. Це поклало початок створенню архівних установ на цих теренах. Австрійська імперія започаткувала нові підходи до роботи із документами та розуміння необхідності їх збереження. У 1772 р. нова влада, зібравши найбільш цінні документи з ліквідованих (і не тільки) установ колишньої Речі Посполитої, вивезла їх до Відня. І хоч обсяги вивезених матеріалів не були великими, але зважаючи на їх цінний характер це мало негативні наслідки для установ. Університетські матеріали теж постраждали, адже до Відня було вивезено інкунабули та рукописи з університетської бібліотеки, які передали до надвірної бібліотеки². Однак попри негативність факту вилучення цінних матеріалів, не варто перевищувати його масштаби чи вбачати негатив у запланованих діях нової влади супроти установ колишньої Речі Посполитої. Адже ж архівні матеріали Галичини не становили для Австрійської імперії особливої цінності, а їх вивезення пояснюється намаганням ознайомитись із роботою установ та налагодити їх подальшу роботу³.

Початок XIX ст. ознаменований змінами в науці, які відбулись під впливом французької революції. Одним з її наслідків стало створення Народного архіву у самій Франції, який став зразком для створення подібної інституції на теренах польських земель, а отже спричинив появу нового типу архівів, абсолютно відмінного від поточних реєстратур, які зберігали акти різних інституцій та закладів⁴. Що ж до методів роботи, то архіви на колишніх теренах Речі Посполитої дуже швидко долучились до загальноєвропейських теоретичних напрацювань, беручи їх за зразки для опрацювання своїх фондів. Про це свідчать укладені наприкінці XIX ст. описи та нові сформульовані засади архівної справи. На теренах Австро-Угорської імперії спостерігається помітний вплив німецьких традицій та нових напрацювань у цій сфері. Архівісти займались упорядкуванням описів на традиційних засадах та видавали довідки для потреби влади і населення. Однак поряд із суто утилітарним підходом розпочинає розвиватись теоретичне архівознавство, змінюється підхід до розуміння ролі архівів – першочерговим стає питання наукового опрацювання засад їх діяльності.

Помітний вплив на формування теоретичного осмислення науки істориків-архівістів мала університетська школа. У той час спостерігаємо два головних напрями розвитку: австрійський – під впливом вивчення предмету “Archivkunde” у Віденському інституті та пруський – вивчення теорії та практики архівної справи. Одним із важливих теоретичних напрацювань стало застосування Теодором фон Зікелем, керівником Інституту у Відні, у 1874 р. в рамках реорганізації університетського архіву принципу “провіненції”. Лише за чверть століття ці питання були висвітлені у відомому підручнику Холендерського⁵. 90-ті роки XIX ст. позначились дискусією щодо розроблення основних засад та вимог в архівній справі. Найважливішим результатом дебатів стало створення Архівної ради за розпорядженням імператора від 09.11.1894 р. Рада підпорядковувалась Міністерству внутрішніх справ, а голова ради був заступником міністра освіти. До складу ради входило 10 звичайних членів, які репрезентували архіви окремих міністерств та центральні архіви Австро-Угорщини, а також 10 членів-кореспондентів від провінційних архівів та університетських центрів. Серед них був також Львівський університет. Усіх членів призначав міністр на каденцію терміном у п’ять років. У 1908 р. на таку посаду був запрошений представник Львівського університету – Освальд Бальцер⁶.

На засіданні Архівної ради від 2.07.1895 р. було прийнято основні засади “архівного порядку” для архівів, що підпорядковувались Міністерству внутрішніх справ. Саме цей документ ліг в основу статутів архівів намісництв та державних архівів⁷. Варто відзначити, що загальні засади селекції актів в Австрії були відомі ще у 30-х роках XIX ст., а наприкінці 90-х вони були значно доповнені та розширені. У першу

чергу це стосувалось судових документів, яких в архівах зберігалось найбільше. Одним із важливих та актуальних питань для теоретичних напрацювань в архівній справі кінця XIX ст. було встановлення хронологічної межі, після якої документи не видавались. Директором центрального Австро-Угорського архіву Альфредом фон Арнезом (1868–1897 рр.) було встановлено межу до 1815 р., у 1885 р. цю межу було подовжено до 1829 р. включно. Важливий вплив на зміну меж мав Міжнародний конгрес істориків у Римі у 1903 р., який підтвердив особливе зацікавлення вивчення історії XIX ст. Це стало причиною прийняття у 1905 р. рішення про зміщення хронологічної межі до кінця 1847 р. В окремих випадках, у першу чергу лояльним дослідникам, могли надати доступ до документів 1848 р. та пізнішого часу, що не становили державну таємницю. Для цього дослідник мав отримати дозвіл Імператорського і Королівського міністерства двору та закордонних справ. Ще одним позитивним заходом стало запровадження Архівною радою у 1895 р. засад діяльності державних архівів, які передбачали, що дозвіл на користування архівними документами здебільшого залежав від директора архіву. Крім того, у Віденських та інших провінційних архівах не була запроваджена перевірка записів дослідників. Подібна практика існувала у Франції, яка слугувала взірцем для ведення архівної справи. Однак варто відзначити, що у провінційних крайових архівах Австро-Угорщини траплялись деякі зловживання з боку працівників архівних установ. Так, в Угорщині видання документів державного значення було більш обмеженим і не переходило за межі 1815 р., документи кримінального характеру видавались через 75 р., а адміністративного – через 30 р.⁸ Така організація архівної справи проіснувала недовго, навесні 1910 р. розпочались кардинальні зміни. Під час реорганізації було вирішено, що основні функції передавались від III секції Центральної комісії до Архівної ради, а сама Комісія після втрати архівної секції була ліквідована у серпні 1911 р. Окрім успадкованих від III секції, до повноважень Архівної ради також увійшла робота з недержавними архівами. Також до компетенції ради тепер належали: опіка над розбудовою державних архівів, запобігання розпорошенню державних архівів, усталення засад регулярного передання архівних документів, контроль за способами опрацювання актів (упорядкування та інвентаризація) в архівах. Ці широкі функції лише частково були реалізовані під час реорганізації ради⁹. До нових завдань Архівної ради належало: розгляд та прийняття регламентів, інструкцій з архівної справи, програм видавництва, надання допомоги в зберіганні та опрацюванні архівних матеріалів, що знаходились поза межами державних архівів, тих, які необхідно ревіндувати. Ще одним нововведенням була імператорська постанова від 25 травня 1912 р., якою затверджено статут Архівної ради. А 5 липня того ж року зібралось перше засідання з п'яти

осіб нового уряду: керівника – міністра внутрішніх справ, двох віце-керівників та двох членів, що обирались раз на 5 років. Члени обирались із числа професійних архівістів – працівників або керівників державних чи інших великих архівів або ж викладачів і професорів університетів. За статутом головним завданням ради була допомога архівним установам¹⁰. Періодичним органом з архівної справи у той час був друкований орган “Релізи III Архівної Секції”, що з 1913 р. отримав назву “Релізи Архівної Ради”¹¹. Незважаючи на організаційні зміни, фінансування архівних установ в Австрії надалі залишалось мізерним і становило лише 0,007 % від бюджету. Це ставило її на останні позиції у Європі, випереджаючи лише Туреччину. Ці кошти в основному розподілялись між двома-трьома центральними архівами, не доходючи до провінцій¹². Разом з тим, до позитивних сторін варто віднести тісний зв’язок між університетами та архівами. Це час впровадження обов’язкового іспиту з допоміжних історичних наук для влаштування на роботу в архів. В австрійських університетах відкриваються кафедри із викладанням потрібних дисциплін. Зокрема вони запроваджуються також на кафедрі історії у Львівському університеті. Узагалі для розвитку архівної науки у Львівському університеті особливе значення мали три інституції: архів Намісництва, Державний архів та архів самого університету. Останній бере початок ще з 1835 р., коли за ініціативи університетської Консисторії виділяється приміщення для зберігання давніх документів, місця для яких бракувало в канцелярії¹³.

Це був час, коли архіви стають своєрідними центрами наукових досліджень. Для роботи в архіви в основному приймалися особи з історичною чи правничою освітою, почасти викладачі та професори університетів. Одним із способів обміну ідеями та думками стали з’їзди істориків. Теми, що найчастіше обговорювались на таких з’їздах наприкінці XIX ст., стосувались роботи з документами Речі Посполитої до часу поділів. Поступово тематика змінюється на користь методичних розробок у галузі архівознавства¹⁴. Загалом, характеризуючи архівну науку початку XX ст., Станіслав Навроцький відзначав, що тогочасні архівісти мало використовували нові наукові та теоретичні розробки, не намагались втілювати у життя отриманих знань¹⁵.

З початком Першої світової війни працівникам архівів довелося докласти чимало зусиль для збереження архівних матеріалів. Помітну роль тут відіграв Польський військовий архів, де зібралось багато викладачів університетів, зокрема львівського; тут працювали Освальд Бальцер, Казимир Твардовський, Людвік Фінкель, Йозеф Каленбах¹⁶. У Львові довгий час у цьому архіві також працював Теофіл Модельський. Із завершенням військових дій та початком налагодження мирного життя розпочався процес побудови польських архівних влад. У квітні 1917 р. Департамент політичних справ спільно з Департаментом спра-

ведливості стали засновниками спеціальної Архівної комісії, до складу якої увійшли історики, архівісти та правники. Керівником комісії став М. Хадельсман. Вона працювала у двох напрямках: 1) опис архівних документів на території Польщі, розроблення методичних засад роботи та приготування до ревіндикації архівних матеріалів; 2) забезпечення архівних матеріалів від вивозу за кордон, зокрема до Німеччини. Упродовж перших місяців діяльності основна увага комісії сконцентрувалась на розробленні проекту архівних норм та регламентів, програми навчання польських архівістів. Проект закону мав 67 параграфів, які поділялись на 11 частин та охоплювали такі завдання: призначення архівів, керівництво архівами, центральні архіви, реставрація, провінційні архіви, міські архіви, архіви публічних інституцій, церковні архіви, персонал архівів та загальні правила для працівників архіву. Проект передбачав створення системи архівів, що мала складатись з центральних архівів у Варшаві та провінційних і міських архівів. Закон визначав основні завдання архівів, а саме: комплектування, зберігання та надання доступу до архівних матеріалів. Очолити систему архівів мав генеральний директор архівів, йому мали допомагати як дорадчі органи Генеральна дирекція та Архівна рада. Архівна справа була підпорядкована міністру віросповідання та освіти. Передбачалось також створення установи, функції якої полягали у нагляді над усіма архівами, що не входили до державної ланки, серед них – архіви публічних інституцій, міські та інші¹⁷. Важливим документом, що регулював діяльність архівних установ став Регламент Архівної ради. У його другій частині були визначені засади внутрішнього функціонування архівів та створення фондів у різноманітних установах, зважаючи на їх систему діловодства; четверта частина визначала правила надання архівних документів для користування в читальнях та визначала 30-годинний робочий тиждень. В проекті також визначались правила користування архівними документами польськими та іноземними дослідниками¹⁸.

Влітку 1917 р. архівна Комісія скерувала до Департаменту публічної освіти план-проект устав та регламентів, відповідно до яких архіви підпорядковувались міністру публічної освіти. За кілька місяців, 3 січня 1918 р., статтею 26 Декрету “Про тимчасову організацію керівних влад в Польському Королівстві” було уточнено підпорядкування архівних установ міністру релігійного визнання та публічної освіти¹⁹. Тоді ж міністр Антоній Поніковський утворив в Міністерстві окремий реферат для архівних справ, а з 16 лютого того ж року він був перетворений у Відділ державних архівів. Підпорядкування архівних установ галузі освіти знову копіювало французьку систему. 11 травня 1918 р. були прийняті Приписи про організацію державних архівів та опіку над архівними матеріалами, які після затвердження набули чинності 2 липня того ж року²⁰. Це був основний документ для організації архівної

справи у Польщі міжвоєнного періоду. Так, статтею першою Приписів передбачалось, що при Міністерстві віровизнання та публічної освіти як зверхника державних архівів існує Відділ державних архівів (ВДА), який очолює начальник відділу²¹. До завдань ВДА належало: 1) керівництво державними архівами; 2) технічно-наукова опіка над архівами та архівними фондами, що належать до публічних, міських, районних і т.п. інституцій; 3) порятунок існуючих у державі архівних матеріалів від знищення, а також надання допомоги з охорони та зберігання матеріалів, що належать приватним особам; 4) ревіндикація архівних матеріалів, що належать польській державі²². Третій розділ Приписів присвячений технічній та науковій опіці над архівами та архівними фондами, що належать публічним інституціям, містам, районам та ін²³. Передбачалось, що Відділ державних архівів, за погодженням з Міністерством віровизнання та іншими міністерствами, надсилає власних працівників або ж делегованих членів Архівної ради до архівів публічних інституцій, міських і районних, інших архівів для їх огляду. Делегати ВДА під час кожного візиту складали протокол, де зазначали стан архіву, кваліфікацію керівництва та інше. Відповідно до статті 14 Приписів ВДА оцінює стан архіву, надає керівництву архіву настанови щодо упорядкування архіву, а в разі потреби повідомляє про зауваження керівництву відповідних міністерств.

Приписи також визначали персональний склад архіву, до якого окрім директора мали входити архівісти, асистенти та практиканти. Крім того, в архівах могли працювати урядовці-канцеляристи, а для утримання порядку залучали працівників нижчої служби, представленої кур'єрами та возними²⁴.

Території Польської держави, що входили попередньо до кількох країн, відрізнялись ступенем організації архівних установ. Тому одним із найважливіших завдань було зведення їх до єдиної системи. Основою для цього мало стати введення єдиної нормативної бази. Особливе місце тут посідала Галичина, адже її входження до архівної системи було найтривалішим. Незважаючи на усі вжиті заходи, воно розпочалося лише з жовтня 1919 р.²⁵ До 30 вересня 1919 р. архівна служба на терені Галичини підпорядковувалась Галицькому крайовому відділу у Львові. Відділ державних архівів перейняв архівну службу на Галичині лише з 1 жовтня 1919 р. та приєднав архіви до мережі державних архівів²⁶. Разом із тим, важливим завданням, що постало перед керівництвом, стало складання архівними установами списків документів, а відповідними консульськими установами договорів про ревіндикацію архівних документів. Варто відзначити, що ця робота з перебоями тривала упродовж 1920-х рр. Документальна спадщина мала, як правило, важливе значення для обох сторін.

Перед Відділом державних архівів постала ще одна проблема, коли із закриттям багатьох установ до кількох центральних архівів почали

масово надходити документи з підлеглих округів. Зі зростанням джерельного матеріалу теоретичні та методологічні зацікавлення змістились до найновіших актів. У цьому напрямку чільне місце належало Архіву давніх актів, в якому зорганізували методичні та наукові зібрання. Серед методичних напрацювань у цей час в польських архівах перше місце посідали вимоги неподільності документів справи (збірки актів) та принцип територіальної належності, що було характерним для усієї Європи після Першої світової війни²⁷.

Усі статті рескрипту від 31.07.1918 р. повторені у тексті Декрету від 7 лютого 1919 р. про організацію державних архівів та опіки над архівними матеріалами²⁸. Цей документ мав не менш важливе значення для організації архівів, зокрема пункти 13 – 20 регламентували упорядкування архівних матеріалів, що не належали державі. До таких належали приватні, публічних інституцій, міські та ін. архіви²⁹. Певним парадоксом був вісімнадцятий пункт, що передбачав надання необхідної технічної та наукової допомоги лише тоді, коли такий архів звернеться по нього³⁰. Відповідно до Декрету деяких змін зазнала й Архівна рада. Так, функції керівника у ній виконував міністр релігійного віровизнання та публічної освіти, секретарем був урядовець з Відділу державних архівів, призначений начальником відділу. Архівна рада була не лише дорадчим органом, основні її функції полягали в затвердженні регламентів та інструкцій. Вона мала збиратись принаймні двічі на рік на засідання у повному складі. Хоч робота могла також тривати і в комісіях³¹. Посадові обов'язки персоналу державних архівів – директора архіву, архівістів, асистентів та практикантів – визначались міністром. Декретом передбачалась централізована модель управління в архівній справі³². Відповідно до нових вимог основна функція Відділу у співпраці з недержавними архівами полягала у наданні їм допомоги та контролі за дотриманням норм щодо зберігання архівних документів³³.

У 1919 р. Відділ державних архівів прийняв регламент “Обов'язки архівних працівників”, яким визначалися права та обов'язки архівістів. Відповідно до регламенту робочий тиждень мав тривати 36 годин. Надавалось право кілька годин у день приділяти науковій роботі, що було обов'язковим³⁴. Оскільки оплата не була високою, аби зберегти персонал в архівних установах держава намагалась вжити відповідних заходів. Одним із них була саме наукова робота, яка дозволяла затримати працівників. Така практика впроваджується і в архіві університету. Так, у звітах за 1935/36–1937/38 н. р. відбиті дані щодо виконання працівниками архіву наукової роботи. Це, як правило, було написання статей та досліджень з окремих тематик. Приміром, у звіті за 1935/36 н. р. згадується, що старший асистент архіву др. Антоній Кнот нічого не подав до друку, натомість молодший асистент мр. Кароль Левицький опублікував кілька досліджень: наукові фейлетони “Чорна кам'яниця

протягом століть”, “Наш Львів... На маргінесі видання “Оборона Львова 1–22 листопада 1918. Реляції учасників”, “Львівські священнослужителі в списку незалежних”, “275-й рік Університету Яна Казимира” та інші³⁵. Однак попри всі ужиті заходи в університетському архіві спостерігалась плінність кадрів у 1930-х рр. Зазвичай архівісти, попрацювавши кілька років, переходили на роботу до середніх навчальних закладів. Проведення працівниками архіву наукової роботи необхідно було погоджувати з ВДА. Спочатку Регламент встановлював для працівників шестигодинний робочий день, з 36 год/тиж. Упродовж вересня 1919 – грудня 1921 р. були внесені певні корективи, відповідно до яких робочий день становив 5 год. З них не менше 2 год. на день працівник зобов’язаний був присвятити науковій роботі³⁶. Однак загалом в державних архівах у міжвоєнний період кількість працівників зростала, що було пов’язано як із збільшенням архівних матеріалів, так і з збільшенням завдань, що стояли перед архівними установами. Таку ж динаміку росту можна прослідкувати й у Львівських архівах: Державний архів у Львові: у 1919 р. працювало 9 осіб, 1930 р. – 9, 1935 р. – 14, 1939 р. – 14; Земський архів у Львові: 1919 р. – 5, 1930 р. – 5, 1933 р. – 5 осіб³⁷. Такою ж ситуація була і в архіві Львівського університету: 1919 р. – 2 особи, 1930 р. – 3 особи, 1936 р. – 4 особи. Робота в архіві для більшості архівістів не була єдиним місцем праці – частина працівників архіву за сумісництвом також викладала в університетах. Серед працівників архіву було чимало докторів та професорів, що свідчить про високий рівень архівних установ. Аби зробити архівні установи динамічнішими та залучити до роботи у них якомога більше молодих фахівців, департамент наук та вищої школи міністерства у червні 1933 р. ініціював створення в університетах інституції стипендіатів-практикантів. Метою їх діяльності була підготовка студентів до самостійної наукової праці, а також до майбутньої архівної роботи, вони також забезпечували спеціальну практику в архівах³⁸. Така ж практика була поширена і в Львівському університеті, де до роботи у власному архіві залучали чимало студентів.

З відновленням польської незалежності молода держава стикається з проблемою відсутності теоретичних та методологічних напрацювань з архівної справи. Основним нормативним документом не приділялось багато уваги внутрішнім засадам діяльності архівів, вони були визначені згодом іншими правовими актами. Однак приписами передбачалось, що особи, які бажали користуватись архівними матеріалами, були зобов’язані заповнити спеціалізований формуляр. Також працівники архівів мали видавати приватні кверенди, які необхідно було виконувати у години після роботи³⁹. На цьому прикладне значення нормативних документів завершувалося. Зважаючи на відсутність власних, архівні установи, як правило, використовують у практиці іноземні досягнен-

ня⁴⁰. Одним із найкращих підручників з роботи з середньовічними документами стала праця Самуеля Мюллера, Йохана Андріана Фейта та Роберта Фруїна “Керівництво з класифікації та описування архівів”, видана у 1910 р. в перекладі Холендера⁴¹. Подібних праць вимагало як теоретичне, так і практичне архівознавство. Теоретичні завдання, що стояли перед архівною справою, у першу чергу полягали у вирішенні найважливіших питань, серед яких: упорядкування архівного матеріалу, розробка термінології та методології та ін.⁴² У перших публікаціях з теорії архівної справи викладено новий принцип архівної науки – належність до канцелярії. Разом з тим окреслювалось поняття “фонду” як збірки документів, створених у процесі діяльності установи в певний період⁴³. Організація архівної справи на практиці зіткнулася з багатьма труднощами. У Польщі важко виділити установу, яка б функціонувала упродовж кількох століть, а якщо б така навіть існувала, то її діяльність можна розділити на кілька періодів. У даному випадку університет був винятком, адже його документи станом на початок ХХ ст. чітко утворювали один фонд. З теоретичних напрацювань варто також виділити випрацьованих дві засади формування архівного фонду – провінції та неподільності архівного фонду⁴⁴. Не обмежувала теорія архівної справи визначення поняття “архів”, який термінологічно мав три складові: 1. Архів як установа, яка не лише зберігає документи, а й має свої завдання та мету діяльності; 2. Архів як “складниця актів”, мета – тимчасове зберігання документів. 3. Архів як збірка документів⁴⁵. Особливе значення мало визначення поняття “складниці актів” – місце, де зберігаються архівні матеріали, що вже вийшли з ужитку діловодства, але поки не передані до архівної установи, оскільки у подальшому могли б знадобитися для потреб установи⁴⁶.

Важливе значення для розвитку архівної науки мала поява у 1927 р. польського наукового архівного періодичного видання “Archeion”. У ньому порушувалось чимало проблемних питань та друкувались інформативні статті, що висвітлювали діяльність польських та іноземних архівів⁴⁷. Крім цінних публікацій у періодичному виданні, у 1929 р. з’явився перший польський підручник з архівної справи, над яким працював досвідчений архівіст, директор Архіву Давніх актів у Варшаві Казимир Конарський. Доповненням до підручника Конарського “Сучасна польська архівна справа та її завдання” стала праця Ришарда Пшеласковського “Програма внутрішньої роботи у сучасних архівах”⁴⁸. У ній подано зразки та описано сучасні принципи і методи опрацювання архівних документів. Також цінною працею став “Путівник по польським архівам”, виданий Семенецьким у 1933 р.⁴⁹ Архівні питання розглядалися також на з’їздах польських істориків у Познані (1925 р.), Варшаві (1930 р.) та Вільнюсі (1935 р.).

Говорячи про розвиток польської архівістики, треба віддати належне ухвалі Ради Міністрів від 21.12.1931 р. про зберігання урядових та

адміністративних документів. Один з її параграфів передбачав поділ актів на дві категорії А та В, остання з терміном зберігання від 2 до 35 років⁵⁰.

Ще однією важливою проблемою архівів, яка особливо загострилась у міжвоєнний період, був брак місця для сховищ. Напередодні Першої світової війни архіви розміщувались або в облаштованих приміщеннях, або ж у нових спеціально збудованих. Якщо архів був дуже великий, для нього виділяли окремих будинок, якщо менший – то лише відповідне приміщення⁵¹. Такою ж була справа із університетським архівом, для якого виділили спочатку одну кімнату, а згодом ще одну. Варто відзначити, що на території Австрійської імперії для потреб архіву не було збудовано жодного окремого будинку, архіви розміщували у пристосованих приміщеннях інших установ, монастирів та ін. Це було пов'язано із системою організації архівів в Австрійській імперії, оскільки там була відсутня централізація документів в одній архівній установі. Документи зберігались у реєстрах та канцеляріях установ, саме вони повинні були забезпечити їх надійне зберігання⁵². З відновленням незалежності Польської держави питання збереження архівних матеріалів ще більше загострилося: чимало установ було ліквідовано, а їх матеріали треба було передати для розгляду, зберігання чи списання до архівів. Про виділення архівам нових приміщень не йшлося, а тому треба було використовувати наявні приміщення. Краще було з актами, які були зареєстровані і обліковані. У такому випадку принаймні була збережена хоч якась система, а багато матеріалів узагалі лежали розсипом⁵³. Звичайно, така ситуація з архівами непокоїла польських архівістів. Зокрема Казимир Качмарчик у статті “Потреби наших архівів”, виданій у 10 томі збірника “Науки польські”, зазначав як одну з найбільших проблем тогочасних архівів – брак місця⁵⁴. У ній згадується, що матеріали лежали на сходах, у приміщеннях працівників, у канцеляріях та інших не придатних для зберігання архівів місцях. Наприкінці 1920-х рр. офіційно було оголошено, що жодний архів у Польщі не має спеціально збудованого, із дотриманням усіх необхідних вимог, будинку для потреб зберігання документів⁵⁵.

На початку 1930-х рр. відбулось чимало змін в архівній справі. Так, Ухвала ради міністрів від 31 липня 1931 р. запроваджувала в системі діловодства нові єдині вимоги до канцелярій, що опирались на безжурнальну систему. За новою системою акти складали відповідно до тематичної характеристики, їх зберігали в папках за хронологічною ознакою⁵⁶.

Зазнав змін Декрет “Про організацію державних архівів і опіку над архівними матеріалами”, зокрема були уточнені вимоги до осіб – кандидатів на працю в архіві. Відповідно до пункту 30 Декрету кандидати при влаштуванні на роботу оцінювались кваліфікаційною комісією, що

діяла при ВДА. Вона перевіряла, чи кандидат володіє необхідним обсягом теоретичних та практичних знань для наукової та архівної роботи. До кандидатів висувались наступні вимоги: вік старше 21 року, польське громадянство, свідоцтво про освіту, закінчених 8 семестрів історичних або правничих університетських студій, затверджене професором засвідчення, що кандидат брав участь у семінарі з історії Польщі або польського права, допоміжних наук чи польської мови, посвідчення про володіння німецькою чи російською мовами та іншими європейськими мовами, посвідчення про проходження військової служби, життєпис та підтвердження оплати за іспити. Такому ж іспиту підлягали практиканти, що прийшли працювати до архіву до 1 січня 1920 р. Звільнити кандидата від іспиту мав право лише директор ВДА. Він же мав право вимагати від кандидатів, що здавали іспит повторно або ж склали його на задовільну оцінку, відпрацювати рік безкоштовно на посаді волонтера⁵⁷.

У 1930-х рр. починають працювати недержавні архіви, які стають місцем накопичення величезної кількості архівного матеріалу. За даними “Політично – господарського річника” від 1938 р., університетські архіви належали до категорії недержавних архівів. Загалом налічувалось 282 недержавних архіви, з них 18 університетські⁵⁸. Архіви університетів посідали чільне місце у системі архівних установ. Вони як недержавні архіви водночас наближались за статусом до реєстратур (складниць актів), оскільки все ж таки були складовою установи. На практиці напрями та організація роботи цих архівів були значно ближчими до державних архівів. На користь більшої наближеності за статусом до архівної установи свідчить й назва “архів” Університету, яка була закріплена установчими документами. Важливо зазначити, що архіви вищих навчальних закладів не передавали свої документи до державних архівів на відміну від інших недержавних архівів.

Зважаючи на усе вище сказане, можемо стверджувати, що архіви університетів були проміжною ланкою між складницями актів та державними архівами, хоча належали до категорії недержавних архівів. Тому, визначаючи основні нормативні та методичні вимоги, якими вони керувались у своїй роботі, треба розглядати їх у системі архівних установ.

Однак, незважаючи на особливе місце в системі архівних установ, архіви університетів у своїй діяльності керувались основними засадами роботи реєстратур (складниць) актів. Законодавчо ці засади були закріплені у приписі про впровадження складниць актів у державних установах 1928 р.⁵⁹ Ними, зокрема, визначалось розуміння терміну “складниця” як складової державної установи, яка займається зберіганням документів, закінчених у діловодстві та не потрібних для поточного діловодства. Передбачалось, що кожна установа повинна мати реєстратуру. Якщо установа невелика, то одна реєстратура може існувати

на кілька установ. Керівники складниці повинні підпорядковуватись керівнику установи, у деяких випадках реєстратуру може очолювати керівник канцелярії. Керівники реєстратур у центральних органах влади та органах Першої інстанції повинні мати архівну освіту, закінчити спеціальні курси та скласти іспит. Складниця повинна мати окреме від канцелярії приміщення, що відповідало б наступним вимогам: сухе, чисте, світле, забезпечене полицями та шафами, бути безпечним від вогню і крадіїв. Кожна складниця реєструвалась у відповідному державному архіві упродовж 3-х місяців від її створення⁶⁰. Безпосередній нагляд за реєстратурою належить керівнику установи. Він раз на рік зобов'язувався перевіряти стан справ в реєстратурі та збереженість матеріалів. Нагляд зі сторони Відділу державних архівів міністерства мав відбуватись у вигляді періодичного контролю за реєстратурами. Цей контроль полягав у перевірці книги списків актів та документів, що велись, а також самих документів, умов їх зберігання⁶¹. За результатами подібної перевірки Відділ державних архівів складав протокол у трьох примірниках: для реєстратури, керівника установи, для себе. Якщо були зауваження, то відповідальну особу могли притягнути до дисциплінарної відповідальності. А за неналежне виконання своїх обов'язків відповідальну особу могли притягнути до відповідальності через суд. Положення набуло чинності з 1 січня 1930 р. Установи мали за три роки налагодити роботу в реєстратурах. Для повного забезпечення реєстратур відповідним інвентарем надавалось п'ять років. Передбачалось: якщо керівник реєстратури належним чином виконував свої функції щонайменше два роки до 1 січня 1930 р., то він міг бути звільнений від складання спеціального іспиту та додаткового навчання⁶².

Традиція створення архівів у Польщі не передбачала заснування різних типів архівів. Концепція створення та розвитку архівів у Польщі полягала в їх комплектуванні виключно архівними документами установ та державних інституцій, при цьому опускаючи недержавні архіви, такі як родові і родинні, товариств і приватні, банків та торгових, інших.

¹ *Ihnatowicz I.* Nauki pomocnicze historii XIX I XX w. – Warszawa: PWN. – 1990. – S. 92.

² *Barwiński E.* Rokowania z Austrią w sprawach archiwalnych. – Archeion. – Warszawa. – 1927. – I. – S. 80.

³ Там само. – S. 85.

⁴ *Nawrocki S.* Rozwój polskiej teorii archiwalnej // Archeion. – t. 98. – 1997. – S. 11.

⁵ *Holtzinger G.* Handbuch der Registratur und Archivwissenschaft. II Aufl. – Leipzig – 1908. – S. 161.

⁶ *Ciara S.* Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78 – 1918. – Warszawa. – 2002. – S. 16.

⁷ Там само. – S. 17.

⁸ Там само. – S. 19.

⁹ Там само. – S. 23.

- ¹⁰ Там само. – S. 24.
- ¹¹ Там само. – S. 26.
- ¹² Там само. – S. 27.
- ¹³ Inwentarz archiwum uniwersytetu Lwowskiego / Zestawił prof. dr. Ludwik Finkel. – Lwów. – 1917. – S. XII.
- ¹⁴ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej. – Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. – 2006. – S. 33–34.
- ¹⁵ *Ciara S.* Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie... – S. 5.
- ¹⁶ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej... – S. 37.
- ¹⁷ Там само. – S. 43.
- ¹⁸ Dziennik urzędowy departamentu wyznań religijnych i oświecenia publicznego tymczasowej rady stanu królestwa polskiego. – Warszawa. 1 października 1917 r. – № 1.
- ¹⁹ *Rybarski A.* Centralny zarząd archiwalny w odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej. – Archeion. – Warszawa. – 1927. – T. I. – S. 6.
- ²⁰ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej... – S. 46.
- ²¹ *Sierpowski S., Matelski D.* Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł. – Poznań. – 1988. – S. 9.
- ²² *Kaczmarczyk K.* Nasze archiwa w latach 1901–1925. – Poznań. – 1926. – S. 9.
- ²³ *Sierpowski S., Matelski D.* Dzieje archiwistyki... – S. 12.
- ²⁴ *Motas M.* O przepisach archiwalnych w Polsce międzywojennej (1918–1939) // Archeion. – 1968. – T. 48. – S. 114.
- ²⁵ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej... – S. 53.
- ²⁶ Там само. – S. 102.
- ²⁷ *Tomczak A.* Zarys dziejów archiwów polskich. Cz. I, Do wybuchu I wojny światowej. – Toruń. – 1974. – S. 155.
- ²⁸ *Sierpowski S., Matelski D.* Dzieje archiwistyki... – S. 14; *Motas M.* O przepisach archiwalnych w Polsce... – S. 115.
- ²⁹ Dziennik urzędowy departamentu wyznań religijnych i oświecenia publicznego tymczasowej rady stanu królestwa polskiego. – Warszawa. 15.02.1919 r. – № 9.
- ³⁰ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej... – S. 60.
- ³¹ Там само. – S. 60.
- ³² Там само. – S. 64.
- ³³ Там само. – S. 85.
- ³⁴ *Motas M.* O przepisach archiwalnych w Polsce... – S. 122.
- ³⁵ Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 14, спр. 2021, арк. 4.
- ³⁶ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej... – S. 124.
- ³⁷ Там само. – S. 128.
- ³⁸ Там само. – S. 159.
- ³⁹ Там само. – S. 117.
- ⁴⁰ *Konarski K.* Z zagadnień nowożytnej archiwistyki polskiej//Archeion. – Warszawa. – 1927. – I. – S. 106.
- ⁴¹ *Muller S. Fz., Feith J. A. et Fruin R. Th. Az.* Manuel pour le classement et la description des archives. – A. De Jager. – La Haye. – 1910. – S. 158.

- ⁴² *Konarski K.* Z zagadnień nowożytnej archiwistyki... – S. 107.
- ⁴³ Там само. – S. 109.
- ⁴⁴ Там само. – S. 116.
- ⁴⁵ *Siemieński J.* Roztrząsania terminologiczne // *Archeion*. – Warszawa. – 1928. – Т. III. – S. 16.
- ⁴⁶ Там само. – S. 17.
- ⁴⁷ *Kuczyński S. K.* Czasopismo „Archeion” i jego znaczenie dla archiwów i archiwistyki polskiej // *Sześćdziesięciolecie polskich archiwów państwowych. Materiały z sesji. Łódź 10.11.1979.* – Warszawa. – 1991. – S. 100–112.
- ⁴⁸ *Przelaskowski R.* Program prac wewnętrznych w archiwach nowożytnych. – Warszawa. – 1935. – S. 55.
- ⁴⁹ *Siemieński J.* Przewodnik po archiwach polskich. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa. – 1933. – Т. I. – S. 119.
- ⁵⁰ *Pawłowski B.* Nieco o brakowaniu akt // *Archeion*. – Т. III (1928). – S. 23–29.
- ⁵¹ *Lopaciński W., Rybarski A.* Gmachy Archiwów Państwowych Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa. – 1929. – S. 3.
- ⁵² Там само. – S. 4.
- ⁵³ Там само. – S. 5.
- ⁵⁴ *Kaczmarczyk K.* Potrzeby naszych archiwów // *Nauka polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój.* – Warszawa. – 1929. – Т. 10. – S. 523–524.
- ⁵⁵ *Lopaciński W., Rybarski A.* Gmachy Archiwów Państwowych... – S. 6.
- ⁵⁶ *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej... – S. 119.
- ⁵⁷ Там само. – S. 122.
- ⁵⁸ *Motas M.* О przepisach archiwalnych w Polsce... – S. 135; *Mamczak-Gadkowska I.* Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej... – S. 241.
- ⁵⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 145, оп. 1, спр. 16, арк. 22.
- ⁶⁰ Там само, арк. 24
- ⁶¹ Там само, арк. 35.
- ⁶² Там само, арк. 36.

Исследованы вопросы нормативного и методологического определения функционирования архивов высших учебных заведений. Изучены основные аспекты включения архивов учебных заведений в систему архивных учреждений. Охарактеризованы главные принципы развития архивов университетов во второй половине XIX – первой половине XX вв.

Ключевые слова: архив; высшие учебные заведения; система архивных учреждений; Архивная комиссия; Отдел государственных архивов.

This article explores the normative and methodological determination of the functioning of the archives of universities. The basic aspects of the inclusion of the archives of the universities in the system of archival institutions are learned. The basic principles of the development of archives of the universities in the second half of the 19 – early 20 century are characterized.

Keywords: the archives; the university; the system of the archival institutions; the Archival Commission; the Department of the State Archives.

*ДО 80-Ї РІЧНИЦІ ЦЕНТРАЛЬНОГО
ДЕРЖАВНОГО КІНОФОТОФОНОАРХІВУ
УКРАЇНИ ІМ. Г. С. ПШЕНИЧНОГО*

**“НАШ КОЛЕКТИВ ДИВИТЬСЯ В МАЙБУТНЄ
З ОПТИМІЗМОМ...”**

*(на запитання редакції журналу “Архіви України”
відповідає директор Центрального державного
кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного,
заслужений працівник культури України Н. О. Топішко)*

– Перш ніж говорити про сьогоднішня архіву, чи не могли б Ви, Ніно Олександрівно, здійснити невеличкий екскурс у його минуле?

Архів пройшов складний і цікавий шлях становлення. Історія ЦДКФФА України починається з 1932 р., коли для збереження єдиного державного архівного фонду фото- і кінодокументів було створено Всеукраїнський центральний фотокіноархів, який розташовувався у 26 корпусі Музейного містечка Києво-Печерської лаври.

З початком Великої Вітчизняної війни робота архіву була припинена. Після звільнення Києва від окупації у грудні 1943 р. він відновив свою діяльність як Центральний державний архів фонофотокінодокументів УРСР. У складних повоєнних умовах архів окремого приміщення не отримав і розміщувався у будівлі Центрального державного історичного архіву УРСР по вул. Володимирській, 22-а. У 1970 р., після введення в експлуатацію комплексу архівних споруд на вул. Солом'янській, архів розташувався на його території. Проте надані площі не дозволяли установі повноцінно функціонувати, оскільки фонди постійно поповнювалися новими надходженнями. Лише 1 січня 1975 р. було введено в експлуатацію збудовану за індивідуальним проектом триповерхову будівлю Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР, де зараз розташовується наша установа.

– ЦДКФФА України – єдина серед архівів установа, яка носить ім'я одного зі своїх директорів Гордія Семеновича Пшеничного. Чи існують у Вашому колективі якісь традиції, пов'язані з цією особистістю?

Гордія Семеновича Пшеничного було призначено директором архіву у 1943 р. Він відроджував архів після війни, опікувався пошуками і поверненням в Україну архівних і музейних документів, вивезених нацистами. Саме ним були окреслені основні підходи до комплектування архіву кінофотофонодокументами та забезпечення їх збереженості. Він налагодив взаємодію з кіностудіями, комітетами телебачення та радіомовлення, редакціями газет, фотолабораторіями підприємств та установ, приватними особами, надавав методичну і практичну допомогу відомчим і обласним архівам.

Гордій Семенович є автором унікальної конструкції першого в світовій практиці спеціального стелажа для зберігання кінодокументів. Такими стелажми і зараз обладнані архівосховища для зберігання кінодокументів та мікроплівки не тільки в Україні, а й в інших країнах. Крім того, він є розробником стаціонарної установки для механізованої консерваційно-реставраційної обробки фотонегативів на плівці та склі різних розмірів.

Максимум своїх зусиль Г. С. Пшеничний доклав до виховання архівних кадрів, підвищення їхньої фахової кваліфікації, створення міцного наукового підґрунтя для наступних поколінь архівістів.

Гордій Семенович очолював архів упродовж 35 років. Після виходу на пенсію він продовжував працювати в архіві до кінця свого життя. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1998 року № 2088 архіву присвоєно ім'я Г. С. Пшеничного. Безумовно, пам'ять про Г. С. Пшеничного зберігається у нашому колективі, в серцях тих, хто працював з ним. Його ім'я звучить щодня як невід'ємна складова назви архіву. Крім того, ми повсякчас користуємося результатами його винаходів, впроваджень. До ювілейних дат проводимо наукові читання, конференції, вечори пам'яті за участі ветеранів архівної справи.

– Яким є колектив архіву нині?

Якщо на початку історії архіву його штат складався з 4 працівників, то наразі наш дружний колектив нараховує 77 осіб. Саме вони забезпечують збереження і використання аудіовізуальних документів, опікуються поповненням фондів архіву.

Пріоритетними були і лишаються стабільність кадрового складу архіву, підвищення його професіоналізму. Майже 70 % працівників архіву мають повну вищу освіту, третина з них – історико-архівну та історичну освіту. Наші співробітники регулярно беруть участь у навчальних програмах і семінарах, організованих Державною архівною

Урочиста церемонія приймання-передавання Федеральним архівом Німеччини (Бундесархів) фотодокументів, вивезених із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного під час Другої світової війни. Акт підписують заступник директора архіву Г. І. Божук та доктор Кай фон Йена.
20 листопада 2008 р.
Із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного.

службою України, підвищують кваліфікацію в Інституті підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державної служби при Президентові України.

Ми зацікавлені у залученні до роботи перспективної молоді, яка б стала гідною зміною старшому поколінню, перейнявши його досвід, і внесла корисні нововведення, які дадуть можливість архіву і надалі займати одне з провідних місць серед архівних установ України.

Кадрова політика архіву спрямована на створення згуртованого, відповідального, фахового трудового колективу, здатного вирішувати поставлені завдання та працювати задля підняття престижу установи.

– Зважаючи на винятковий інформаційний потенціал документів ЦДКФФА України, яким є їх сучасний користувач?

Нині аудіовізуальні документи виступають однією з основних форм поширення інформації, тому документи нашого архіву популярні серед користувачів.

Серед характерних рис сучасного користувача необхідно передусім назвати його мобільність, ініціативність і широку ерудованість. Нині користувач може отримати необхідну інформацію про архівні докумен-

Колектив ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного під час відвідання Шевченківського національного заповідника “Тарасова гора” у м. Каневі. 23 травня 2012 р.

Із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного.

ти безпосередньо в читальному залі архіву, надіславши відповідний запит, або з нашого веб-сайту. А буває й так, користувач, ознайомившись із необхідними документами і озвучивши свої потреби, стимулює нас на пошук нових форм і методів інформування про склад і зміст документів архіву, спонукає удосконалювати систему обслуговування. Цей двосторонній зв'язок дозволяє нам тримати руку на пульсі сучасних потреб, своєчасно реагувати на інновації. Не поодинокими є випадки, коли наші користувачі безпосередньо долучаються до практичної роботи архіву, вони стають консультантами при науковому опрацюванні архівних документів або фондоутворювачами, які поповнюють наші фонди власними аудіовізуальними документами.

Тож, підсумовуючи, можна сказати, що завдяки нашим користувачам забезпечується невинний розвиток архіву, у практику нашої роботи вносяться елементи творчості і новизни.

– Архіви не лише зберігають документальні джерела, а й популяризують інформацію, яку вони містять. Розкажіть, як налагоджена ця робота у вашому архіві?

Архів популяризує свої документи, надсилаючи інформаційні листи підприємствам, установам, організаціям про наявність документів, які можуть бути використані ними при підготовці тематичних конфе-

Заступник директора ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного Т. О. Ємельянова дає інтерв'ю під час відкриття XI Київського міжнародного фестивалю документальних фільмів "Кінолітопис-2012", присвяченого 80-річчю архіву. 15 червня 2012 р.

Із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного.

ренцій, ювілейних вечорів, виставок тощо. Крім того, архів готує документальні виставки, надає інтерв'ю ЗМІ, бере участь у теле- та радіопередачах, зйомках документальних фільмів, публікує статті та добірки архівних документів, анонсує події в мережі Інтернет, створює власні відеоролики за архівними документами.

Однією із цікавих форм інформування працівників архіву і користувачів про склад і зміст архівних фондів та надходження нових документів є кіно- і фонолекторії, під час яких відбувається перегляд кінофільмів, прослуховування музичних творів.

Таким чином, надаючи інформацію про документи, які зберігаються у фондах архіву, ми розуміємо, що лише завдяки аудіовізуальним документам – зримим, образним свідченням часу – події історії сприймаються яскравіше і дохідливіше.

– Якими видавничими проектами наразі займається архів?

Ще з 1964 р. в архіві було започатковано роботу із видання анотованих каталогів кінодокументів. Перші три довідники вийшли друком протягом 1969–1977 рр. З часом виникла потреба у їх перевиданні. Упродовж 2002–2010 рр. видано 5 анотованих каталогів, кожен із яких охоплює документи, створені у 1896–1939 рр., 1939–1945 рр.,

Колектив ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного під час святкування 80-річчя архіву. У першому ряду в центрі – Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург. 20 червня 2012 р.
Із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного.

1945–1955 рр., 1956–1965 рр., 1966–1975 рр. Нині триває підготовка до видання наступного анотованого каталогу архівних кінодокументів за 1976–1985 рр.

Видання користуються значною популярністю у дослідників, які отримують можливість здійснювати пошук необхідної інформації дистанційно, оскільки усі видані анотовані каталоги розміщені на веб-сайті архіву.

Триває робота з підготовки до видання унікального альбому фотодокументів періоду Першої світової війни, що належали генералу Ф. А. Келлеру. Оригінал альбому зберігається у фондах архіву і складається з 337 світлин. Видання має бути цікавим і корисним для фахівців-істориків, архівістів і усіх поціновувачів, оскільки матиме значну інформаційну та естетичну цінність.

Спільно з Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України архів готує до видання каталог “Музика і документальний кінематограф”. Видання дозволить ввести до наукового обігу значну кількість кінодокументів із фондів архіву, які висвітлюють події культурного і мистецького життя України та розкривають загальні тенденції розвитку музичного мистецтва в його найкращих зразках.

Ми намагаємося активно та своєчасно реагувати на потреби та виклики сучасності, оперативно надаючи потрібну інформацію. Так, зокрема, до Чемпіонату Європи з футболу 2012 р. було підготовлено інформаційно-довідкове видання, що знайомить із аудіовізуальними документами, які висвітлюють історію українського футболу.

– 20 червня Ваш колектив відзначав 80-річчя архіву. Розкажіть, як Ви зустріли ювілейну дату?

У зв'язку з підготовкою до святкування було створено організаційний комітет та розроблено план заходів, серед яких були: підготовка тематичних публікацій у фахових виданнях, проведення XI Київського міжнародного фестивалю документальних фільмів “Кінолітопис-2012”, видання буклету про ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного та створення фільму про архів, проведення тематичних екскурсій по архіву і виїзного засідання тематично-наукової конференції, присвяченої 80-й річниці від дня створення ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, у м. Каневі.

20 червня 2012 р. відбулися урочисті збори, на яких колектив архіву привітали Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург, керівник апарату Солом'янської районної в місті Києві державної адміністрації П. В. Макаренко, колеги, друзі, ветерани. Відбувся допрем'єрний перегляд фільму “Джерела пам'яті” (спільний проект студії “ВІАТЕЛ” і телеканалу “Культура”), який висвітлює історію архіву.

– І насамкінець окресліть, які пріоритети у роботі вашого архіву ви будете розвивати у майбутньому?

Пріоритетні завдання ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного базуються на узагальненні результатів діяльності архіву за минулі роки, у зв'язку з потребами його подальшого розвитку та пріоритетів, визначених Державною архівною службою України.

Це передусім – забезпечення якісного формування Національного архівного фонду та збереженості документів у архівних підрозділах установ – джерел формування НАФ. Створення дієвого механізму дотримання фондоутворювачами вимог Закону України “Про обов'язковий примірник документів”, впровадження єдиних вимог щодо забезпечення збереженості документів та проведення експертизи цінності документів з метою віднесення їх до Національного архівного фонду України в установах – створювачах аудіовізуальних документів.

Наступний пріоритет – зміцнення матеріально-технічної бази архіву для забезпечення гарантованої збереженості документів Національного архівного фонду, здійснення контролю за наявністю, станом і рухом

документів , а також створення в необхідних обсягах у цифровому форматі фонду користування та забезпечення його надійного зберігання.

Третій пріоритет – розширення доступу до архівної інформації, створення електронних архівів. Забезпечення потреб користувачів у ретроспективній документній інформації шляхом запровадження сучасних інформаційних технологій, підготовки збірників документів, довідкових видань, виставок, створення системи інформаційних ресурсів, інтегрованої у світовий інформаційний простір.

Окреслені завдання потребують значної консолідації зусиль усіх працівників архіву. Наш колектив дивиться у майбутнє з оптимізмом і має низку цікавих і корисних проектів.

УДК 930.253(477)

Н. М. КЛИМОВИЧ*
**ЗБЕРЕГТИ, ПРИМНОЖИТИ,
ПОПУЛЯРИЗУВАТИ...**

У добірці подано фотодокументи із фондів ЦДКФФА України, що висвітлюють діяльність установи упродовж восьми десятиліть.

Ключові слова: ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного; архівісти; аудіовізуальні документи.

Фотографії, звукозаписи, кіно- та відеофільми постійно присутні у нашому повсякденні. Важко переоцінити їх інформаційний та емоційний вплив на людину. Зображальна та звукова інформація, зафіксована за допомогою різних систем запису, стає специфічним історичним джерелом. Цей вид документів потребує особливих підходів до їх опрацювання та зберігання.

80 років тому, 20 червня 1932 р., було створено спеціалізовану установу – Всеукраїнський центральний фотокіноархів у м. Києві, відому нині як Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного. В його фондах зосереджено аудіовізуальні документи з середини ХІХ ст. і до сьогодення.

Фонди аудіовізуальних документів збереглися, поповнилися завдяки багаторічній, самовідданій праці архівістів. На представлених світлинах – співробітники ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного за роботою із комплектування, забезпечення збереженості, опрацюванню та популяризації документальних джерел, якими вони опікуються упродовж восьми десятиліть. Перед нами архівісти минулих поколінь і наші сучасники, які з великою самовідданістю і невичерпним ентузіазмом працюють на ниві архівної справи.

* *Климович Наталія Миколаївна* – завідувач сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Директор, капітан Г. С. Пшеничний та науковий співробітник
Г. А. Нікулін прослуховують грамзапис. Січень 1945 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-309.

Науковий співробітник архіву Л. Б. Пількевич під час зйомок
Українською студією кінохроніки. Квітень 1957 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-57691.

Директор архіву Г. С. Пшеничний та начальник фотовідділу О. М. Базанова знайомлять директора ЦІА П. І. Панайотова (Болгарія) і директора Софійського держархіву Л. Димитрова з фототекою архіву. Червень 1961 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-76441.

Г. С. Пшеничний під час промивання фотонегативів.
18 квітня 1981 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-140912.

Старший науковий співробітник
Г. П. Шпак, начальник відділу
Н. М. Слончак, фотограф
Н. Ф. Бобровська (зліва направо)
під час підготовки фотовиставки
до 30-ї річниці Перемоги.
Лютий 1975 р.
*ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-118090.*

Працівники обласних державних архівів УРСР на практичних заняттях
з роботи з аудіовізуальними документами в ЦДАКФД УРСР.

Вересень 1983 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-149470.

Директор ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного Н. М. Слончак знайомить членів делегації архівістів із КНР зі справою кінодокумента. 24 жовтня 2001 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-223152.

Член Всеукраїнського жіночого товариства ім. Олени Теліги Я. Плав'юк (Канада) та начальник відділу формування НАФ А. М. Шелест підписують акт приймання-передавання грамплатівок із записами творів українських композиторів у виконанні хору "Україна" (Монреаль, 1959 р.).

3 червня 2010 р.

Із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного.

Провідний реставратор фільмових матеріалів В. І. Кубрак, старший зберігач фондів А. А. Добровольська та завідувач сектору зберігання та обліку відеодокументів І. О. Казімірова (зліва направо) під час оцифрування кінодокументів.
5 квітня 2012 р.

Із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного.

В подборке представленны фотодокументы из фондов ЦДКФФА Украины, которые освещают деятельность учреждения на протяжении восьми десятилетий.

Ключевые слова: ЦДКФФА Украины им. Г. С. Пшеничного; архивисты; аудиовизуальные документы.

The collection of pictures of the fonds of the Central State Archives of Film, Audio and Visual Documents named after H.S. Pshenychnyi that lighting the activity of the institution during the eight decades is presented in the article.

Keywords: Central State Archives of Film; Audio and Visual Documents named after H. S. Pshenychnyi; the archivists; the audio and visual documents.

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК [930.253:78.071+929](477)

Ю. В. БЕНТЯ*

ОСОБОВИЙ ФОНД КОМПОЗИТОРА МИХАЙЛА ВЕРИКІВСЬКОГО (з нових надходжень ЦДАМЛМ України)

Здійснено огляд особового фонду класика української музики 1-ї половини ХХ ст. М. І. Вериківського – композитора, хормейстера, фольклориста, музикознавця й педагога, автора першого українського балету, першої української радянської кантати. Особливу увагу приділено аналізу нотних рукописів та теоретичних праць.

Ключові слова: Михайло Іванович Вериківський; особовий фонд; музичний театр; опера; балет; нотний рукопис.

Михайло Іванович Вериківський (1896–1962) – видатний композитор, класик української музики 1-ї половини ХХ ст., хормейстер, фольклорист, музикознавець-теоретик, педагог. Його величезна музична спадщина охоплює практично всі відомі жанри – від камерних до музично-театральних, у багатьох з них він був першовідкривачем¹.

Незважаючи на непересічну роль особистості М. І. Вериківського в історії вітчизняного мистецтва та попри те, що в багатьох музичних жанрах він виступив першовідкривачем, його спадщина й дотепер лишається малодослідженою.

Початкову музичну підготовку, що стала фундаментом для майбутнього професійного зростання, М. І. Вериківський отримав в кременецькому архієрейському хорі (тоді – Волинська губернія, нині Тернопільська обл.²). Кількома роками пізніше, у 1921–1922 рр., ним були написані численні хорові духовні композиції³. У наступні десятиліття М. І. Вериківський співпрацює з кращими тогочасними театрами (Харківський театр Революції, Театр-студія ім. Г. Михайличенка, “Березіль” О. С. Курбаса та ін.), кіностудіями. Його твори досить активно публі-

* *Бентя Юлія Валентинівна* – завідувачка сектору просвітньої та виставкової роботи відділу використання інформації документів Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України.

куються і виконуються, проте “за дужками” цього “видимого” процесу лишається титанічна праця: перегляд десятків лібрето, поетичних текстів, редагування творів інших композиторів, ґрунтовні музично-теоретичні дослідження. М. І. Вериківський продовжував і розвивав теоретичну концепцію про ладовий ритм свого вчителя, уродженця Харкова, видатного теоретика музичного мистецтва Болеслава Леопольдовича Яворського (1877–1942), який разом з численними музикантами у перші роки радянської влади переїхав з Києва до Москви.

У 1996 р., коли на урядовому рівні відзначали 100-ліття від дня народження композитора, планувалося видати повне зібрання його творів. Цим опікувалися доньки митця – Ірина та Олена. Після виходу кількох томів проект було зупинено через брак фінансування, і донині приватний архів М. І. Вериківського лишається практично єдиним джерелом для вивчення його багатогранної творчої спадщини.

Фонд № 1250 було започатковано у 1968 р., коли, через шість років після смерті М. І. Вериківського, його доньки передали на зберігання до ЦДАМЛМ України кілька хорових творів (переписані рукою особистого секретаря композитора В. Д. Євсєєвої) та копію фотографії 1913 р. Відтоді найцінніша частина архіву композитора (автографи клавірів й партитур та ін.) зберігалася в родині молодшої доньки Олени та її чоловіка, видатного театрального режисера, засновника та художнього керівника Київського академічного театру драми і комедії на Лівому березі Дніпра Едуарда Митницького. Іншою частиною архіву (приватне листування, документи творчої та громадської діяльності, численні фотографії) опікувалася старша донька композитора музикознавець Ірина Вериківська (1921–2011)⁴. Після її смерті вказані документи також були передані на зберігання до ЦДАМЛМ України Е. М. Митницьким за згодою спадкоємиці І. М. Вериківської та онуки М. І. Вериківського О. С. Олексенко. В даний час вони проходять науково-технічне опрацювання, в результаті якого буде укладено опис № 2.

Е. М. Митницький передавав документи М. І. Вериківського до архіву-музею впродовж 2009–2011 рр. Спочатку були прийняті на зберігання матеріали творчої діяльності, які після смерті музиканта продовжували зберігатися в його київській квартирі, згодом – та частина великої приватної бібліотеки М. І. Вериківського, що знаходилася в дачному будиночку в Ірпені. Треба зауважити, що зібрана М. І. Вериківським бібліотека, яка налічує понад тисячу примірників нотних та книжкових видань (у тому числі дореволюційних і рідкісних), періодики початку ХХ ст. тощо вимагає окремого прискіпливого дослідження.

Документи особового фонду М. І. Вериківського систематизовано у восьми розділах. Крім величезного масиву творчих матеріалів⁵ до архіву-музею надійшли частина епістолярної спадщини⁶; значна кількість документів до біографії (особисті документи, документи композитор-

ської, диригентської, педагогічної, наукової, службової та громадської діяльності, листування з установами та організаціями⁷); документи, зібрані М. І. Вериківським (нотні рукописи композиторів-сучасників, рукописи поетичних та прозових творів 1-ї половини ХХ ст., літературні переклади⁸). В кінці опису вміщено документи про композитора (статті та спогади про нього; рецензії, відгуки й анонси виконань його творів в Україні та за кордоном; матеріали про вшанування пам'яті та популяризацію творчості М. І. Вериківського⁹) та зображувальні документи, переважно копійні¹⁰.

Безцінний матеріал для дослідницької роботи – нотні автографи М. І. Вериківського, серед яких особливе місце належить музично-театральним жанрам¹¹. Майже над кожним з великих творів композитор працював по кілька років, над окремими – кілька десятиліть, відкладаючи початий рукопис на певний час і згодом знову повертаючись до нього. Численні помітки митця можна побачити й на примірниках оперних лібрето (зрештою, не на кожне з них було написано музику). Зокрема, першу з відомих опер М. І. Вериківського “Лісова пісня” (за однойменною драмою Лесі Українки) було розпочато 19 березня 1925 р. Від першої її редакції лишилися два варіанти клавiру, від другої (1943–1945) – лише робочий матеріал (уринок I дії, записи волинських фольклорних мелодій, які композитор планував використати в партитурі). Рукописний варіант лібрето опери (автограф) свідчить про те, що над літературною основою свого першого твору в цьому жанрі – втім, як і багатьох наступних – композитор працював самостійно¹². Ще одна незавершена оперна спроба – “Хвесько Андiбер”, твір на I дію, лібрето Л. М. Старицької-Черняхівської¹³.

Перші завершені оперні твори з'являються у 1930-х рр. В архіві-музеї зберігаються партитури, клавiри та лібрето наступних відомих опер М. І. Вериківського: “Діли небесні” на лібрето Остапа Вишні (1931)¹⁴; “Вій” на власне лібрето за інсценізацією М. Л. Кропивницького однойменної повісті М. В. Гоголя (I редакція – 1936–1937; II редакція – 1945–1946)¹⁵; “Сотник”, власне лібрето за поемою Т. Г. Шевченка (1938)¹⁶. Наприкінці 1930-х рр. М. І. Вериківський розпочав роботу над своїм найвідомішим твором – оперою “Наймичка”, автографи якої збереглися у численних варіантах цілого твору та окремих його уривків (1939–1959)¹⁷. Наприкінці життя, у переддень 100-річчя від дня смерті Т. Г. Шевченка, за матеріалами власної опери композитором було створено літературно-музичну композицію¹⁸.

“Наймичка” належить до опер “великого стилю”. Проте, незважаючи на її успіх у глядача, композитор не залишав роботу над операми малої форми. До 1944 р. належать ескізи вокальних партій камерної музичної драми “Оргія” за Лесею Українкою (від цього задуму зрештою лишився Монолог Неріси “Чого ж ти ждеш, Антею?...”) ¹⁹. Зго-

дом в творчій лабораторії композитора з'явилися оперні етюди *“Байка про Будяка й Троянду”* на текст Л. І. Глібова²⁰, *“Втікачі”* за оповіданням *“Дорогою ціною”* М. М. Коцюбинського (1948)²¹. До кінця не був реалізований план опери *“Ярослав Мудрий”* за драмою І. А. Кочерги, залишилися тільки монолог Ярослава *“Всю ніч мене страшні гнітили сни...”* (1945)²² та варіанти лібрето опери (1949)²³.

Початок 1950-х рр. знаменує повернення до композицій великої форми. На жаль, роботу над оперою *“Карнавал у Сент-Іштвані”* на три дії за новелою *“Ілонка”* О. Т. Гончара (інші робочі назви – *“Дочка короля Штефана”*, *“Гарнізон Сент-Іштвана”*) гальмувало недосконале лібрето. Музичних матеріалів залишилося небагато (чорновий та біловий варіанти клавіру, 1950–1951)²⁴, тоді як сценарій та лібрето твору існує у кількох десятках редакцій самого композитора, а також Т. Г. Масенка, О. І. Маруніч, Л. Внучкової (1949–1953)²⁵. Остання з закінчених опер М. І. Вериківського – *“Слава”* на 4 дії, 5 картин, лібрето композитора за однойменною п'єсою В. М. Гусєва. Робота над цим твором тривала з 1955-го до смерті автора у 1962 р.²⁶ За особовим фондом музиканта можна ознайомитися ще з кількома фрагментами, на жаль, недописаних творів – *“Безьянная звезда”* за однойменною п'єсою румунського сучасника М. І. Вериківського М. Себастьяна (1959; можливо, *“Інтродукція”* та *“Сцена на вокзалі”*, що лишилися тільки в клавірі, планувалися як музика до драматичної вистави)²⁷; *“Тарас Бульба”* за повістю М. В. Гоголя (недатований уривок з фіналу опери)²⁸.

Величезну цінність для дослідження історії українського музичного театру становить масив сценаріїв та лібрето, роботу над якими композитор залишив на “літературному” етапі. Це, зокрема, композиційний план музичної драми на чотири розділи *“Земля українська”* (1930; автори – Я. А. Мамонтов, М. І. Вериківський, С. І. Каргальський)²⁹; *“Павка Корчагін”* О. П. Варавви (Олекси Кобеця) за романом *“Як гартувалася сталь”* М. О. Островського (1936)³⁰; *“Фата моргана”* [Я. А. Мамонтова] за однойменною повістю М. М. Коцюбинського (до 1940)³¹; *“Штурвальний крейсер “Антей”* Я. В. Апушкіна за його ж одноактною п'єсою *“Одеський вальс”* (1941)³². Пізніше М. І. Вериківський продовжує звертатися до української драматургії та сюжетів з сучасної вітчизняної дійсності. Це доводять, зокрема, лібрето *“Гори мої, гори карпатські”* (інша назва – *“В околицях Хуста”*) про життя закарпатської молоді (1945–1948, автор лібрето невстановлений)³³; *“Григорій Чернов”* (інші назви – *“Сестра Марія”*, *“Капітан Чернов”*) за повістю *“Просто любов”* В. Л. Василевської (1947)³⁴; *“Давид Мотузка”* за романом *“Бур'ян”* А. В. Головка (1948)³⁵; *“У неділю рано зілля копала”* В. С. Василька за оповіданням О. Ю. Кобилянської (1950–1952)³⁶; *“Назар Стодоля”* за драмою Т. Г. Шевченка (1952–1954)³⁷; *“Осінь казка”* за драмою Лесі Українки (1957)³⁸; *“За двома зайцями”* за комедією М. П. Старицького (1961)³⁹.

М. І. Вериківський – автор першого українського балету, варіанти якого також зберігаються у складі фонду № 1250. Робота на цим твором, фактично, тривала протягом усього життя композитора, причому у кожній наступній редакції балет за мотивами народної історичної пісні “У містечку Богуславку...” змінював назву. Загалом таких назв було чотири: “Ягелла”, “Весняна казка”, “Пан Каньовський” (у цьому варіанті твір ставився в Харкові на початку 1930-х, невдовзі після заснування Державної столичної опери), “Бондарівна”. Робота над літературною основою балету, ймовірно, була розпочата у 1925 р.⁴⁰, клавір – 1926 р.⁴¹, а єдиний варіант партитури датований жовтнем–груднем 1929 р.⁴² Ще один задум – фантастичний балет з княжих часів на Україні “Хоробрий лицар Андрійко” (інші назва – “Тройзілля”) – не був реалізований; робота припинилася на початковому етапі (1943)⁴³.

Значну частину творчого доробку М. І. Вериківського складає музика до драматичних вистав та художніх фільмів. У 1920–1930-х рр. композитор співпрацював з кращими харківськими трупами та режисерами-постановниками, які справедливо вважаються гордістю модерного українського театру. Театр-студія ім. Г. Михайличенка замовляв композитору музику до вистав “Універсальний некрополь” за творами “Хуліо Хуреніто” й “Трест Д.Е.” І. Г. Еренбурга (1923–1924)⁴⁴, “Сорочинський ярмарок” за М. П. Старицьким (1924–1926)⁴⁵. Для театру “Березіль” О. С. Курбаса М. І. Вериківський писав музику до вистави “Жакерія” за історичною драмою П. Меріме (1925, постановка Б. Х. Тягна)⁴⁶ та доволі велику партитуру під назвою “Прокламація сезону” (1926)⁴⁷. Згодом розпочалася співпраця з Харківським театром Революції, де композитор виступив автором музики до вистав “Жандарм” за драмою “Украдене щастя” І. Я. Франка (рукопис розпочато у 1933 р., постановка І. Ф. Земгано)⁴⁸ й “Таланти без прихильників” (інші назви вистави – “Птахи та комахи”, “Соло на флейті”) за сатиричною комедією І. К. Микитенка (1934, постановка М. С. Терещенка)⁴⁹. “Пісня партизан”, орієнтовно датована 1939 р.⁵⁰, свідчить про участь композитора у підготовці вистави “Бастилія божої матері” за однойменною драмою І. К. Микитенка. Музика до спектаклю “Чорні хлопці” (робоча назва в нотному рукописі) Харківського Червонозаводського театру в особовому архіві композитора збереглася лише у вигляді клавіру (1933–1934)⁵¹, так само як і музика до радіовистави “Свіччине весілля” (інша назва – “Сміливий зброяр”) за драматичною поемою І. А. Кочерги (1935–1937)⁵².

Музика М. І. Вериківського до драми “Ой, не ходи, Грицю” (“Маруся Шурай”) була використана двома театрами – Харківським театром Революції та Київським академічним драматичним театром ім. І.Я. Франка, причому перший спирався на прочитання сюжету сучасним драматургом І. К. Микитенком (режисер-постановник М. С. Тере-

щенко, вистава йшла під назвою “*Маруся Шурай*”), а другий – на класичну драму М. П. Старицького (постановник Г. П. Юра). Музика до обох вистав була написана упродовж 1934–1938 рр.,⁵³ а коли у 1956 р. Театр ім. І. Я. Франка в особі режисера В. М. Добровольського знову звертається до п’єси М. П. Старицького, М. І. Вериківський створює другу редакцію музичного оформлення вистави⁵⁴. Крім цього, зберігся єдиний аркуш з начерками музики до комедії І. К. Карпенка-Карого “*Хазяїн*”, над постановкою якої у 1937 р. працював видатний український актор А. М. Бучма⁵⁵.

Український історичний епос та героїзація особистості – основні кінематографічні теми, над якими у 1920-х та 1930-х рр. працював М. І. Вериківський. Назви кінофільмів промовляють самі за себе: “*Тарас Шевченко*” (1924–1925, Одеська кінофабрика, режисер П. І. Чардинін), “*Назар Стодоля*” (1936, одеська кіностудія “*Українфільм*”, режисер Г. М. Тасін), “*Устим Кармелюк*” (1938, Одеська кіностудія, режисер Г. М. Тасін). З нагоди визволення Києва М. І. Вериківським у 1944 р. було створено музику до кіноконцерту “*Українські мелодії*” та хронікально-документального фільму “*Київ*”. Останнє звернення до кіно відбулося у 1953 р., коли композитор написав три вставні музичні номери (“*Інтродукція*”, “*Чорноморський козак*”, “*Козачок*”) до фільму-опери за “*Запорожцем за Дунаєм*” С. С. Гулака-Артемівського⁵⁶.

Кілька творів М. І. Вериківський залишив й у жанрі літературно-музичної композиції, зокрема “*Кавказ*” за поемою Т. Г. Шевченка, написаний у 1939 р. для Жінхорансу – Жіночого хорового ансамблю (аббревіатура, яку легко порівняти з іншою популярною в той час музичною аббревіатурою Персимфанс – Перший симфонічний ансамбль). “*Повість о героях Хасана*” (1939), як і попередній твір, збереглася лише у вигляді клавіру. До цього ж підрозділу опису віднесено сценарій масштабного музично-хореографічного дійства “*Свято Перемоги*” (грудень 1943 р.), текст і музика якого створювалися командою авторів – поетами В. В. Бичком, Л. С. Первомайським, Г. Д. Плоткіним, композиторами П. О. Козицьким, Б. М. Лятошинським й А. Я. Штогаренком.

Вокально-інструментальні (вокально-симфонічні) жанри також посідають одне з центральних місць у спадщині М. І. Вериківського. Кантата й ораторія тут виступають не лише у своїх традиційних формах, а й у перехідних жанрових варіантах⁵⁷. Наприклад, один із ранніх творів композитора “*Гайдамаки*”, фантазія для хору з фортепіано на слова Т. Г. Шевченка (1919)⁵⁸. Інший – “*Реквієм світлій пам’яті М. В. Лисенка*” на слова М. К. Вороного, який зберігся не тільки у вигляді хорової партитури, а й у версії для фортепіано (твір розпочато 26 листопада, а закінчено 24 грудня 1922 р., коли відзначали десяти роковини від дня смерті засновника класичної української музики).

“Класичний” період кантатно-ораторіальної творчості М. І. Вериківського відкриває ораторія “*Дума про дівку-бранку*” у двох частинах

для солістів, хору та симфонічного оркестру на власне лібрето. Нотний матеріал, який зберігається в архіві-музеї, свідчить про тривалу та наполегливу працю музиканта над твором, а також залучення до співпраці видатного поета Розстріляного відродження Михайля Семенка, який у 1920 р. написав для М. І. Вериківського монолог Марусі Богуславки (автограф М. В. Семенка зберігається у складі од.зб. 208).

Задум ораторії “12” за поемою О. О. Блока залишився в ескізах 1933–1934 рр., тоді як знаменита “*Жовтнева кантата*” – перша українська кантата на радянську тематику – збереглася у кількох варіантах двох редакцій (1935, 1955–1956). У наступних творах теми традиційного українського епосу та “датської” радянської героїки продовжують чергуватися. Після кантати за мотивами фольклорного обряду “*Українське весілля*” (1935–1941) композитор звертається до текстів Р. Стійєнського й В. І. Лебедева-Кумача у перекладі українською мовою М. Т. Рильського (кантата для баса, хору та симфонічного оркестру “*Гнів слов’ян*”, 1941–1942), пише кантату “*Слово про рідну матір*” для сопрано, баса, хору й оркестру на слова М. Т. Рильського, (1941–1942), розпочинає вокально-симфонічну партитуру “*Данило Галицький*” на власне лібрето за поемою М. П. Бажана. “*Кантата пам’яті М. В. Лисенка*” (до 100-річчя від дня народження; 1942) на слова М. Т. Рильського була написана М. І. Вериківським у співавторстві з П. О. Козицьким. Серед інших творів у цих жанрах, що зберігаються у складі особового фонду, треба відзначити начерки ораторії “*Іван Гус*” (1943–1944), “*Кантату до 25-х роковин Академії Наук*” (1944), кантату “*Народ і вождь*” на честь 30-річчя Жовтневої революції (1947), “*Кантату на честь XVI з’їзду КП(б)У*” (1949), “*Кантату до 10-річчя возз’єднання України*” (у співавторстві з С. С. Ждановим, Ю. С. Мейтусом, Г. Л. Жуковським та П. О. Козицьким; 1949), ескізи “*Травневої кантати*” на слова П. Г. Тичини, ораторії “*Тополя*” за поемою Т. Г. Шевченка (обидві – 1951).

У 1951–1952 рр. композитор удруге звернувся до поеми “*Гайдамаки*” Т. Г. Шевченка (перше звернення – фантазія для хору з фортепіано, 1919 р.), про що свідчить ескізний клавір двочастинної ораторії для жіночого квартету, трьох хорів – жіночого, чоловічого та мішаного, й симфонічного оркестру. Із задумів, які композитору не вдалося реалізувати у вигляді музичної партитури, – “*Вертеп*” для солістів, хору та інструментального ансамблю за мотивами фольклорного обряду та ораторія “*Іван Вишенський*” за однойменною поемою І. Я. Франка⁵⁹.

Широко представлені у фонді М. І. Вериківського твори для симфонічного оркестру, хорова, камерно-інструментальна та камерно-вокальна мініатюра⁶⁰, обробки народних пісень⁶¹, а також редакції та оркестровки творів інших композиторів – від раннього досвіду, оркестрового перекладення фортепіанної п’єси “*Порив*” Р. Шумана, до численних обробок творів М. В. Лисенка, Я. С. Степового, М. М. Аркаса,

К. Г. Стеценка, П. П. Сокальського та інших українських і зарубіжних композиторів⁶².

За документами розділу “Теоретичні праці” можна прослідкувати етапи становлення М. І. Вериківського як видатного музичного теоретика ХХ ст. – “українського Олів’є Мессіана”⁶³. У своїх працях він розробляв ладову систему Б. Л. Яворського – поліладовий (діатонічний, альтерований і хроматичний) мажор, функціонування в його межах мелодики та акордики. Окремий підрозділ складають учнівські роботи: конспекти лекцій, вправи з курсів гармонії, поліфонії, ладового ритму. Три інші підрозділи – це “Нотні рукописи з теоретичними розробками”, “Теоретичні дослідження”, “Таблиці і схеми”. Незважаючи на окремі звернення до цих розробок сучасних вчених, насамперед професора Національної музичної академії ім. П. І. Чайковського доктора мистецтвознавства І. Б. Пясковського, тема “Вериківський як музичний теоретик” все ж лишається малодослідженою.

За документами до біографії М. І. Вериківського легко простежити етапи його становлення як композитора, диригента, науковця, педагога, суспільного та громадського діяча. Це, зокрема, матеріали, пов’язані з виконаннями творів М. І. Вериківського (афіші, програми, ділове листування). У 1940-х рр. композитор очолював бригадний проект зі створення гімну УРСР. З тих часів до нас дійшли не тільки протоколи обговорень конкурсних варіантів гімну, а й власне нотний матеріал (крім М. І. Вериківського у проекті брали участь й інші видатні українські композитори, зокрема Б. М. Лятошинський та Л. М. Ревуцький).

Постійне слухання музики – одна з умов формування професійного, ерудованого, чуйного до сучасності музиканта. В особовому фонді М. І. Вериківського збереглися сотні програм та запрошень на музичні фестивалі, концерти, літературні вечори тощо, у яких він брав участь як почесний гість або звичайний слухач. Серед них є свідчення активного музичного життя в евакуації під час Другої світової війни, авторських концертів провідних композиторів України ХХ ст., гастрольних вистав драматичних та оперних театрів. Інший блок документів – про роботу М. І. Вериківського на посаді завідувача кафедри хорового диригування Київської державної консерваторії ім. П. І. Чайковського, у складі Вченої ради консерваторії та ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Документи службової та громадської діяльності стосуються насамперед роботи в оргбюро Спілки композиторів УРСР, Українському театральному товаристві, участі у проведенні музичних конкурсів тощо.

Крім нотних рукописів самого М. І. Вериківського, у фонді відклалися твори багатьох його сучасників – композиторів Г. Г. Верьовки, Г. О. Драненка (автограф симфонічної поеми “*Віш*”, 1928), поетів та прозаїків О. Буковинця, В. Гродської, А. В. Казки, А. С. Малишка, В. М. Сосюри, М. П. Стельмаха, П. Г. Тичини та ін. (здебільшого –

не відомі досі автографи). Серед матеріалів про вшанування пам'яті та популяризацію творчості М. І. Вериківського – афіші та програми посмертних виконань творів, програми наукових конференцій, приватне та офіційне листування рідних композитора, документи про присвоєння імені Вериківського мистецькій премії та дитячим музичним школам Києва й Кременця. Розділ “Зображувальні документи” містить фотографіями-портретами музиканта – індивідуальними та груповими, з рідними, учнями, колегами⁶⁴.

Передача великого особового фонду Михайла Вериківського до ЦДАМЛМ України – визначна подія не лише у житті архіву-музею, а й української музичної спільноти. Документи, які після смерті композитора у 1962 р. майже півстоліття дбайливо зберігалися у родині О. М. Вериківської та Е. М. Митницького, нині повністю описані, систематизовані, передані на постійне зберігання до сховищ та користуються у дослідників великим попитом. На основі матеріалів фонду у ЦДАМЛМ України планується створення зведеного каталогу нотних рукописів та опублікованих творів М. І. Вериківського. А відтак, очевидно, що оприлюднення спадщини видатного майстра внесе свої корективи в історію української музики ХХ ст. та проллє світло на чимало її затемнених сторінок.

¹ *Грінченко Мик.* Музичні силуети. М. І. Вериківський / Мик. Грінченко // *Музика.* – 1925. – № 2. – С. 82–87; *Герасимова-Персидська Н. О.* М. І. Вериківський: Нарис про життя і творчість / Н. Герасимова-Персидська. – К.: Мистецтво, 1959. – 96 с.; *Шурова Н. С.* М. І. Вериківський (на допомогу лектору) / Н. С. Шурова. – К.: т-во “Знання” УРСР, 1971. – 24 с.; *Тайко С.* Лишається сучасникам / С. Тайко // *Україна.* – 1976. – №49. – С. 18; *Шурова Н.* Талантливий запевала (о творчестве украинского композитора М. Вериковского) / Н. Шурова // *Советская музыка.* – №1. – 1983. – С. 73–74; *Шурова Н.* Його надихала історія України / Н. Шурова // *Культура і життя.* – 1996. – 20 лист. – С. 3; Михайло Іванович Вериківський: погляд з 90-х (до 100-річного ювілею) / Ред.-упор. О. Торба; НМАУ ім. П. І. Чайковського, Центр музичної україністики. – К., 1997. – 78 с.; *Молчанова Т.* Життя, віддане музиці / Т. Молчанова // *Дзвін.* – 1997. – № 11–12. – С. 99; *Ржевська М.* Модерністські тенденції в музиці Наддніпрянської України першої третини ХХ століття / М. Ржевська // *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету.* Серія: Мистецтвознавство. – № 2 (7). – 2001. – С. 3–8; *Вальчук О.* Народномузична стилістика в композиторській творчості Михайла Вериківського / О. Вальчук // *Наукові записки.* Серія: Мистецтвознавство / Тернопільський державний педагогічний університет. НМАУ ім. П. І. Чайковського. – № 2(11). – Тернопіль–Київ, 2003. – С. 78–81; *Вериківська О.* Спогади про М. І. Вериківського / О. Вериківська // *Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського.* – Вип. 55: Маловідомі та забуті сторінки музичної історії України. – К., 2006. – С. 217–220; *Дзюба Г.* Михайло Вериківський (до 110-річчя від дня народження) / Г. Дзюба // *Голос України.* – 2007. – 10 лютого; *Кармазін А.* Муза Клію в творчості

М. Вериківського / А. Кармазін // Київське музикознавство / Київський інститут музики ім. Р.М. Глієра; НМАУ ім. П. І. Чайковського. – К., 2009. – Вип. 30. – С. 53–61; *Ржевська М.* Михайло Вериківський: Призабута спадщина / М. Ржевська // Музична україністика: сучасний вимір. – Вип. 4. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2009. – С. 109–115.

² Див.: ЦДАМЛМ України, ф. 1250, оп. 1, спр. 951.

³ Чорновий автограф частин літургії та ін. духовних творів, над якими М. І. Вериківський працював протягом чотирьох місяців (9 грудня 1921 – 12 квітня 1922), див.: ЦДАМЛМ України, ф. 1250, оп. 1, спр. 299.

⁴ Див., зокрема: *Вериківська І.* З епістолярії Михайла Вериківського (листи до Пилипа Козицького 1925–1928 років) / І. Вериківська // Український музичний архів: Документи і матеріали з історії української музичної культури. – Вип. 2. – К.: Центрмузінформ, 1999. – С. 200–266.

⁵ ЦДАМЛМ України, ф. 1250, оп. 1, спр. 1–682.

⁶ Там само, спр. 683–705.

⁷ Там само, спр. 706–854.

⁸ Там само, спр. 855–896.

⁹ Там само, спр. 897–947.

¹⁰ Там само, спр. 948–964.

¹¹ Див.: *Шольп О.* Лірика Шевченка і “Сотник” М. І. Вериківського / О. Шольп // Українське музикознавство. – 1968. – Вип. 3. – С. 104–112; *Шурова Н.* Три монологи для баса М. І. Вериківського (жанрово-стилістичні риси) / Н. Шурова // Українське музикознавство. – 1969. – Вип. 4. – С. 50–66; *Архімович Л.* Оперна шевченкіана (музичний театр) / Л. Архімович // Музика. – 1984. – № 1. – С. 11–13; *Коробчак Л.* Натхненні музою поета / Л. Коробчак // Літературна Україна. – 1984. – 8 березня. – С. 6; *Гнатів Т.* Друге народження / Т. Гнатів // Культура і життя. – 1984. – 1 квітня. – С. 6; *Швачко Т.* Друге народження / Т. Швачко // Музика. – 1984. – № 3. – С. 14–15; *Толошник Н.* Камерна опера М. Вериківського (до 90-річчя від дня народження композитора) / Н. Толошник // Музика. – 1986. – № 6. – С. 20–21; *Тольба В. С.* Вклад в оперну Шевченкиану / В. С. Тольба // Тольба В. С. Статті; Воспоминания. – К.: Музична Україна, 1986. – С. 14–16; *Некрасова Н.* У віддзеркаленні часу / Н. Некрасова // Музика. – 1996. – № 5. – С. 10–11.

¹² ЦДАМЛМ України, ф. 1250, оп. 1, спр. 1–3.

¹³ Там само, спр. 4–5.

¹⁴ Там само, спр. 6–9.

¹⁵ Там само, спр. 10–21.

¹⁶ Там само, спр. 22–25.

¹⁷ Там само, спр. 26–64.

¹⁸ Там само, спр. 65.

¹⁹ Там само, спр. 66–68.

²⁰ Там само, спр. 69–70.

²¹ Там само, спр. 71–73.

²² Там само, спр. 76–77.

²³ Там само, спр. 74–75.

²⁴ Там само, спр. 78–79.

²⁵ Там само, спр. 80–92.

²⁶ Там само, спр. 96–109.

²⁷ Там само, спр. 110.

²⁸ Там само, спр. 113.

- ²⁹ Там само, спр. 115.
- ³⁰ Там само, спр. 116.
- ³¹ Там само, спр. 117.
- ³² Там само, спр. 118.
- ³³ Там само, спр. 120–123.
- ³⁴ Там само, спр. 126–127.
- ³⁵ Там само, спр. 129–131.
- ³⁶ Там само, спр. 137.
- ³⁷ Там само, спр. 138–139.
- ³⁸ Там само, спр. 140–141.
- ³⁹ Там само, спр. 146.
- ⁴⁰ Там само, спр. 158.
- ⁴¹ Там само, спр. 151.
- ⁴² Там само, спр. 148–149.
- ⁴³ Там само, спр. 160–161.
- ⁴⁴ Там само, спр. 162–164.
- ⁴⁵ Там само, спр. 165–166.
- ⁴⁶ Там само, спр. 167.
- ⁴⁷ Там само, спр. 168.
- ⁴⁸ Там само, спр. 169.
- ⁴⁹ Там само, спр. 171.
- ⁵⁰ Там само, спр. 183.
- ⁵¹ Там само, спр. 170.
- ⁵² Там само, спр. 172–175.
- ⁵³ Там само, спр. 176–178.
- ⁵⁴ Там само, спр. 179–180.
- ⁵⁵ Там само, спр. 183.
- ⁵⁶ Там само, спр. 186–199.
- ⁵⁷ *Шурова Н.* Ораторія-дума Михайла Вериківського / Н. Шурова // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 3. – С. 51–58; *Терещенко А. К.* Народнопісні джерела ораторії М. Вериківського “Дума про дівку-бранку” / А. К. Терещенко // Народна творчість та етнографія. – 1978. – № 5. – С. 36–46.
- ⁵⁸ ЦДАМЛМ України, ф. 1250, оп. 1, спр. 205.
- ⁵⁹ Там само, спр. 259–260.
- ⁶⁰ *Ржевська М.* Камерна вокальна творчість Михайла Вериківського кінця 10-х – початку 20-х років / М. Ржевська // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Мистецтвознавство. – 2000. – № 1(4). – С. 5–11.
- ⁶¹ *Вериківська І. М.* Пісні в записах М. І. Вериківського / І. М. Вериківська // Народна творчість та етнографія. – 1973. – № 6. – С. 55–60.
- ⁶² *Кулик В.* Фрагменти опери М. Леонтовича “На русалчин великдень” в редакторській інтерпретації М. Вериківського / В. Кулик // Українське музикознавство. – Вип. 35. – К., 2006. – С. 248–259; *Кулик В.* Опера М. Леонтовича “На русалчин великдень” в редакторських інтерпретаціях М. Вериківського та М. Скорика / В. Кулик // Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського. – Вип. 68: Музика в просторі сучасності: друга половина ХХ – початок ХХІ ст. – К., 2007. – С. 200–204.
- ⁶³ *Полибина-Малишкіна І. В.* Нові музично-теоретичні ідеї та композиторська творчість М. Вериківського і М. Скорика / І. В. Полибина-Малишкіна // Українське музикознавство. – Вип. 26. – К., 1991. – С. 198–215.

⁶⁴ Серед інших документів – копія портрету М. І. Вериківського 1930 р. роботи А. Г. Петрицького, див.: *Гагауз Т. В.* Михайло Вериківський / Т. В. Гагауз // Музеї України. – 2008. – № 1. – С. 31.

Осуществлен обзор личного фонда классика украинской музыки 1-й половины XX в. М. И. Вериковского – композитора, хормейстера, фольклориста, музыковеда и педагога, автора первого украинского балета, первой украинской советской кантаты. Особенное внимание уделено анализу нотных рукописей и теоретических работ.

Ключевые слова: Михаил Иванович Вериковский; личный фонд; музыкальный театр; опера; балет; нотная рукопись.

The article is devoted to the personal archival fond of the famous Ukrainian musician of the 1st half of the twentieth century Mykhailo Ivanovych Verykivskyi (1896–1962). He was composer, choirmaster, folklorist, musicologist and teacher, author of the first Ukrainian ballet and the first Ukrainian Soviet cantatas. Particular attention is paid to the analysis of musical manuscripts and theoretical works.

Keywords: Mykhailo Ivanovych Verykivskyi; personal archival fond; music theater; opera; ballet; music manuscript.

УДК 930.253:94(477)(092)

А. І. ШАПОВАЛ*

СПІВПРАЦЯ МИХАЙЛА АНТОНОВИЧА З УКРАЇНСЬКИМ ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНИМ ТОВАРИСТВОМ У ПРАЗІ

Висвітлено наукову діяльність М. Антоновича, участь вченого в роботі Українського історично-філологічного товариства в Празі. Вперше опубліковано життєпис М. Антоновича та список його головних наукових праць.

Ключові слова: М. Антонович; наукова діяльність; Українське історично-філологічне товариство в Празі; архівні дослідження.

Актуальним завданням для сучасної української історичної науки є дослідження наукової діяльності та творчого доробку української інтелігенції в еміграції. Серед плеяди українських учених, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки за кордоном, гідне місце посідає представник однієї з славетних українських наукових династій – історик Михайло Дмитрович Антонович (1910–1955). Проте його життя та творчу спадщину ще мало висвітлено в українській історіографії. Зокрема, поза увагою дослідників залишилася співпраця вченого з Українським історично-філологічним товариством у Празі (далі – УІФТ). Лише побіжно про участь М. Антоновича у діяльності цього товариства згадано у фундаментальному дослідженні С. Наріжного¹ та його брошури, присвяченій ювілею УІФТ, а також у кількох наукових публікаціях сучасних істориків². У пропонованій статті нами зроблено спробу висвітлити діяльність Михайла Дмитровича в УІФТ та проаналізувати його науковий здобуток у товаристві.

Основну джерельну базу дослідження становлять документи УІФТ у Празі, епістолярій М. Антоновича та автобіографії вченого, що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України і Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України.

М. Антонович народився 22 серпня 1910 р. у Флоренції в сім'ї Дмитра Володимировича і Катерини Михайлівни Антоновичів³. Наприкінці 1911 р. ця родина повернулася в Київ. Згодом Михайло розпочав шкільну освіту, вступивши у 1918 р. до підготовчого класу Другої державної гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства. У 1919 р.

* *Шаповал Андрій Іванович* – науковий співробітник Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. Вернадського.

він навчався у приватній французькій гімназії М. Мереслі, а з осені 1920 р. – у єдиній трудовій школі № 57 імені І. Франка⁴.

Восени 1923 р. Михайло разом із матір'ю, сестрою Мариною і братом Марком переїхав до Праги, де вже мешкав його батько Д. Антонович. Навесні 1924 р. М. Антонович продовжив навчання в Українській гімназії у Празі, яку закінчив у червні 1927 р. Того ж року його прийнято до Українського вільного університету в Празі (далі – УВУ), де як дійсний студент він навчався на історико-філологічному відділенні філософського факультету. У 1930 р. в УВУ М. Антонович склав державний (так званий професорський) іспит, який давав йому право викладати у старших класах гімназії. Однак, маючи намір присвятити своє життя науковій праці, він підготував докторську дисертацію “Токвіль як історик” (головний рецензент професор О. Шульгин) і, склавши у 1931 р. в УВУ докторські іспити, отримав ступінь доктора філософії⁵.

Водночас після закінчення гімназії у 1927 р. М. Антонович для продовження студій виїхав у Німеччину, де спочатку як вільний слухач, а з листопада 1928 р. як дійсний студент навчався на філософському факультеті Берлінського університету імені Фрідріха-Вільгельма⁶. Він спочатку вивчав зоологію, а з четвертого семестру основною спеціальністю його студій стала історія Західної Європи. У 1933 р. здобув ступінь доктора філософії вже у Берлінському університеті, захистивши дисертацію на тему “Фридрих Людвіг Ян. Причинок до історії початків німецького націоналізму” (головний рецензент професор д-р. Г. Онкен). У цьому ж році дослідження молодого науковця опубліковано у Берліні німецькою мовою.

Під час навчання у Берлінському університеті М. Антонович отримував стипендію від Українського наукового інституту в Берліні (далі – УНІБ), що підтримував українських студентів. Також для українських студентів УНІБ організовував спеціальні курси з українознавчих дисциплін, на яких М. Антонович мав змогу слухати лекції Д. Дорошенка, І. Мірчука, В. Залозецького, З. Кузелі та ін. У 1931 р. за направленням УНІБ він працював у “Haus-Hof-und Staatarchiv” – архіві імператорського двору і дому, що був самостійним відділом австрійського Державного архіву у Відні, таким чином розпочавши свої наукові дослідження у європейських архівах. Після закінчення Берлінського університету молодий дослідник продовжив співпрацю з УНІБ, науковим співробітником якого залишався до 1937 р.⁷

У березні 1932 р. М. Антонович як делегат від УНІБ взяв участь у роботі другого Українського наукового з'їзду в Празі, де виступив із доповідями “З діяльності князя Репніна як віце-короля Саксонії” та “Вплив Фіхте на Яна”⁸. Значну роль в організації та проведенні цього форуму відіграло УІФТ у Празі, засноване 30 травня 1923 р. з ініціативи Д. Антоновича та за діяльної підтримки професорів УВУ. Метою ді-

яльності цього товариства був розвиток української науки та культури. Воно прагнуло об'єднати зусилля українських вчених, які працювали в усіх галузях історичної та філологічної науки. Незабаром винятково здібного молодого вченого-історика М. Антоновича було обрано дійсним членом УІФТ в Празі.

У автобіографіях М. Антонович подав різні дати свого вступу до товариства. Так, у життєписі, датованому 1945 р. (про який мова піде далі), науковець свідчив, що членом УІФТ у Празі він був від 1932 р.⁹ Однак в іншій автобіографії, написаній ним раніше, ймовірно, у 1936 р., вказано, що дійсним членом УІФТ став восени 1933 р.¹⁰ Виявлені в ЦДАГО України документи дають можливість уточнити дату його вступу до нього. Зокрема, серед протоколів засідань УІФТ, що зберігаються в архіві, є подання на прийняття д-ра М. Антоновича у дійсні члени УІФТ, підготовлене Ф. Слюсаренком і С. Наріжним 27 червня 1933 р.¹¹ Саме ця дата, як час обрання М. Антоновича дійсним членом УІФТ, подавалася у списках його членів, які щорічно публікувалися у “Справозданнях” товариства¹².

УІФТ у Празі було суто науковим товариством, діяльність котрого зосереджувалася на проведенні наукових засідань, на яких його члени виступали з доповідями та обґрунтовували наукові концепції. Перший реферат, підготовлений М. Антоновичем для нього – “Управління князя Репніна в Саксонії”, який (як підкреслив дослідник у листі до голови наукового товариства Д. Антоновича), був написаний “виключно на архівних матеріалах”¹³. Також М. Антонович повідомив, що про його розвідку стало відомо директору УНІБ І. Мірчуку, котрий наполягав на тому, щоб про своє дослідження науковець спочатку доповів у інституті. Проте Михайло Дмитрович, пам'ятаючи про високий статус УІФТ у науковому світі, вважав, що погодитися з пропозицією І. Мірчука він зможе лише у тому випадку, коли наукове товариство “нічого не матиме проти” такого виступу¹⁴.

Зрештою цю доповідь М. Антонович виголосив на засіданні УІФТ у Празі 17 квітня 1934 р.¹⁵ У рефераті на основі документів із Державного архіву у Відні та Таємного державного архіву в Берліні висвітлювалася діяльність князя М. Репніна як правителя Саксонії та робився висновок, що він був талановитим керівником і дипломатом.

11 грудня 1934 р. на засіданні УІФТ в Празі М. Антонович виступив із доповіддю “Листування барона Штайна і графа Кочубея. 1812–1813”, в якій на підставі виявлених у Берлінському державному архіві документів висвітлив нові факти із біографії дипломата і державного діяча В. Кочубея та подав відомості про організацію російсько-німецького легіону в 1812 р.¹⁶ Цей реферат він також прочитав в УНІБ. Тут під час його обговорення було висловлено зауваження, що тема дослідження не має нічого спільного з історією України. Відповідаючи опонентам,

автор звернув увагу на те, що українську історію початку XIX ст. не слід розглядати “сьогоднішніми мірами національної свідомості”, і наголосив, що представники таких українських родів як Гамалії, Кочубеї, Безбородьки та Завадовські, незважаючи на їхню службу російському уряду, мають право на “місце в українській історії”. Вчений був проти того, щоб історію України першої половини XIX ст. “зводити” лише до Г. Квітки-Основ’яненка та І. Котляревського¹⁷.

Зазвичай у щорічних “Справозданнях” УІФТ аналізувався зв’язок цього наукового товариства з тими його членами, які мешкали поза межами Чехословаччини, зокрема у Німеччині, Польщі, Франції, Америці чи навіть Африці. Так, у звіті за 1934–1935 рр. відзначалося, що воно підтримувало сталий зв’язок з його закордонними членами, й підкреслювалася активна участь у роботі УІФТ М. Антоновича і Д. Чижевського, які приїздили до Праги і особисто виступали на його засіданнях¹⁸. У “Справозданні” також повідомлялося, що 17 травня 1935 р. в УНІБ відбулося спеціальне засідання, присвячене пам’яті членів УІФТ В. Біднова і С. Дністрянського, які пішли з життя навесні цього ж року. З доповідями про життєвий шлях та діяльність померлих вчених виступили М. Антонович, Б. Крупницький та І. Мірчук¹⁹. Коли у 1936 р. з’явилася в світ надрукована УІФТ у Празі брошура “Пам’яті професора Василя Біднова”, М. Антонович та І. Мірчук організували розповсюдження її в Німеччині²⁰.

У 1935 р. М. Антонович вивчав документи з історії України у Таємному державному архіві в Кенігсберзі, а у 1936 р. – у Державному архіві в Данцігу²¹. Результатом його наукових пошуків стали розвідки, з якими вчений виступив на засіданнях УІФТ у Празі: “З україніки Кенігсберського архіву” – 10 грудня 1935 р; “Акти до економічної історії України XVIII ст. в Кенігсберському архіві” – 31 березня 1936 р; “Козаччина в 30-х рр. XVII ст. (по матеріалах Данцігського архіву)” – ймовірно, восени або у грудні 1936 р; “Северин Наливайко в світлі документів Данцігського державного архіву” – 2 квітня 1940 р.²²

Найкращі наукові доповіді членів товариства публікувалися у “Працях Українського історично-філологічного товариства в Празі”, перший том яких вийшов у 1926 р. Другий том “Праць”, виданий на пошану фундатора і незмінного голови товариства, професора Д. Антоновича з нагоди його 60-ліття, побачив світ у 1939 р. Серед 25 розвідок, що увійшли до збірника, було опубліковано й дослідження М. Антоновича “Матеріали до вербування українців у пруську армію XVIII ст.”, написане на основі виявлених у Кенігсберзькому державному архіві документів. Останню працю наукове товариство також видало окремою брошурою.

Свої наукові праці М. Антонович публікував здебільшого у Львові та Варшаві. Однак, оскільки з початком Другої світової війни це

робити стало неможливо, посилилася його співпраця з УІФТ у Празі. 7 жовтня 1939 р. у листі Д. Антоновичу він писав: "... з падінням Львова, а по всій правдоподібності і Варшави, справа українських наукових публікацій стоїть прямо катастрофічно. Я в цій справі зносився з Чижевським і ми вирішили активізувати справу видання наукових праць... Чижевський хотів робити справу як "Privatdruck"; я порадив натомість взяти фірму якоїсь організації, якій міцноє вести наукову діяльність. Практично входять у справу лише 2: "Історично-філологічне товариство" і "Музей ВБУ", зокрема перша з цих установ"²³.

М. Антонович і Д. Чижевський ініціювали перед управою УІФТ видання третього тому "Праць" наукового товариства, який вийшов друком у березні 1941 р. накладом 300 примірників. У цьому збірнику було опубліковано дослідження М. Антоновича "Пограничник Босий" про антитурецьку діяльність козацького полковника з Поділля В. Босого, а також праці Б. Крупницького, Д. Чижевського, І. Панькевича і С. Наріжного. Крім того, усі їхні розвідки, хоча й невеликим тиражем (50–80 примірників), було надруковано окремими відбитками. Витрати на видання третього тому "Праць" товариства і відбитків із нього у розмірі 9000 чеських крон було покрито грошовими внесками головним чином від М. Антоновича та інших авторів збірника. Також на пожертви від М. Антоновича і Б. Крупницького (5300 чеських крон) у 1941 р. було розпочато друк четвертого тому "Праць"²⁴.

25 березня 1941 р. М. Антонович на засіданні УІФТ в Празі прочитав реферат "Бернат Претвич – староста на Барі". Як зазначалося у "Справозданні" за 1940–1941 рр., це була єдина доповідь, виголошена закордонним членом товариства за звітний період²⁵.

До четвертого тому "Праць" УІФТ у Празі (1942) увійшли "Студії з часів Наливайка" М. Антоновича, які товариство також надрукувало окремою брошурою. У його дослідженні на багатій джерельній базі з'ясовано: зносини між козаками С. Наливайка й австрійським імператором Рудольфом II Габсбургом, який прагнув приєднати козаків до коаліції антитурецьких сил у Європі; значення корогви як козацького символу, що у традиціях Війська Запорізького мав політичний підтекст залежно від мети і володаря, до якого козаки наймалися на службу; козацькі походи 1593–1595 рр. у Молдавію, Угорщину і Білорусь; ініціативи київського католицького єпископа Йосипа Верещинського щодо заснування козацького князівства на Задніпров'ї; причини погіршення взаємин між козацьким військом і польською королівською владою. Як додаток до праці автора було опубліковано документи Державного архіву в Данцігу про діяльність козаків у 1592–1596 рр.

У ЦДАВО України зберігаються листи М. Антоновича до батька, написані у 1941–1942 рр., коли він як перекладач у штабі генерала Е. фон Клейста перебував на окупованій українській території. З лис-

тів можна довідатися про позитивні враження вченого щодо останніх видань УІФТ в Празі та його колег про праці самого науковця, які до Маріуполя, де з жовтня 1941 р. до травня 1942 р. мешкав Михайло Дмитрович, надіслав Д. Антонович. Так, у листі від 20 лютого 1942 р. М. Антонович писав: "... обидві книжки про Наливайка вже прийшли. Зовнішній вигляд зовсім задовольняючий... Список друкованих праць Товариства починає представляти зовсім імпозантно. Один примірник я подарував Стасюкові, другий Семенюті. Обидва дуже захоплено читають – а хвіст кандидатів на даліше читання безконечний"²⁶.

Від 1937 р. до червня 1941 р. М. Антонович працював науковим співробітником історично-політичного відділу Інституту Східної Європи у Бреслау (нині – м. Вроцлав, Польща). Всі сили вчений віддавав науці, у слугуванні якій вбачав сенс свого життя. Він свідомо залишився осторонь політики й не брав участі в українському націоналістичному русі. Однак М. Антонович був українським патріотом, який прагнув незалежності України й відчував персональну відповідальність за майбутнє українського народу, розвиток української науки і культури. З початком радянсько-німецької війни М. Антонович за рекомендацією директора Інституту Східної Європи, професора Г. Коха став перекладачем при штабі групи армій "Південь". Перебуваючи в Україні, М. Антонович знайомився з діяльністю українських культурно-просвітніх і наукових організацій, музеїв та українських видавництв, виступав із лекціями перед українською громадськістю, спілкувався з представниками української інтелігенції, яких інформував про здобутки української еміграції.

7 травня 1942 р. у "Маріупольській газеті" М. Антонович опублікував замітку "З нових українських книжкових видань", у якій інформував громадськість про вихід четвертого тому "Праць Українського історично-філологічного товариства у Празі". У цій же газеті також було опубліковано його статті: "Досліди української історії (поза межами СРСР)", "Українська історична белетристика (поза межами СРСР)", "Сціпіон український", "Великий король", "Ренесансовий гетьман", "Славний предок заслуженого роду", "Національні почування Шевченка", "Ріхард Вагнер", "Богдан Хмельницький. Славні спогади", "Іван Виговський", "Дмитро Вишневецький", "Імператор Карл V", "Початок українського друку" тощо. Гонорари, отримані за них, вчений надсилав до Праги для забезпечення друку п'ятого тому "Праць" УІФТ²⁷.

У квітні 1942 р. у маріупольському театрі ім. Т. Г. Шевченка М. Антонович прочитав лекцію "Німеччина і Україна", яка зібрала близько 700 слухачів. Увесь чистий прибуток від лекції у сумі 1600 крб. він знов-таки переслав науковому товариству. У цілому на видання п'ятого тому "Праць" УІФТ у Празі М. Антонович пожертвував 1300 німецьких ма-

рок²⁸, яких цілком вистачило б для друку збірника. Проте на заваді стала заборона цензури, подолати яку вдалося тільки у 1944 р.

Перебуваючи влітку 1942 р. у Харкові, М. Антонович зустрічався з професором Харківського університету й головою харківської “Прогресивної” В. Дубровським та вченим-мовознавцем Ю. Шевельовим, яких він залучив до співпраці з УІФТ у Празі²⁹. Згодом розвідка В. Дубровського “Архів Пульхерії Іванівни” була опублікована у п’ятому томі “Праць” наукового товариства.

З України М. Антонович виїхав восени 1942 р. У грудні того ж року в університеті Відня вчений склав габілітаційний іспит, який давав право викладати в університеті. На захист подав працю “Україна в Російській імперії. 1764–1867”, після чого його обрали доцентом Віденського університету. Водночас він поновив дослідження у Віденському державному архіві³⁰. Про результати своїх пошуків вчений звітував на засіданнях УІФТ в Празі, на яких прочитав реферати “Переяславська кампанія 1630 року” (15 грудня 1942 р.)³¹, “Окремі моменти з гетьманства Сагайдачного” і “Доповідь про українську віденського архіву” (січень–травень 1943 р.)³².

Працю М. Антоновича “Переяславська кампанія 1630 року”, що базувалася ще на матеріалах Державного архіву Данціга, опубліковано у п’ятому томі “Праць” наукового товариства і віддруковано окремою брошурою. У ній автор проаналізував причини, соціальну базу, хід та наслідки селянсько-козацького повстання під проводом Тараса Федорівича (Трясила), який, на думку вченого, був рішучим та ініціативним козацьким ватажком, але “безпомічним у царині політики і партійної боротьби”³³.

Улітку 1943 р. М. Антонович працював у відділі рукописів бібліотеки Рачинських, заснованій ще 1829 р. у Познані польським істориком, меценатом науки та культури графом Едвардом Рачинським, який подарував місту багатотисячні бібліотечні та архівні фонди. 16 листопада 1943 р. на засіданні УІФТ у Празі М. Антонович виголосив доповідь “Опис бібліотеки Рачинських”³⁴, тези якої збереглися і знаходяться у ЦДАГО України (ф. 269 – “Колекція документів “Український музей в Празі”)³⁵.

Слід зазначити, що під час Другої світової війни діяльність УІФТ у Празі не припинилася. Членами його стали знані вчені: О. Оглоблін, Ю. Шевельов, В. Дубровський, Н. Полонська-Василенко, І. Крип’якевич, Ф. Колесса та інші науковці з Києва, Харкова, Одеси, Львова тощо. У травні 1944 р. до складу товариства входило 73 вчених, з яких 62 були дійсними членами, а 11 – членами-співробітниками. У 1942–1943 рр. відбулося 23 засідання його, на яких виголошено 25 доповідей. У 1943–1944 рр. УІФТ провело вже 29 засідань, на яких було заслухано 36 наукових повідомлень. У цілому за час його роботи (1923–1945 рр.)

відбулося 531 засідання, на яких обговорено близько 750 рефератів. М. Антонович на засіданнях УІФТ виступив з 12 науковими доповідями, останню з яких “Рух переселення на Україні та переломі XVI–XVII ст.” зробив 4 квітня 1944 р.³⁶

На травень 1944 р. каталог видань УІФТ містив 74 назви. Крім того, готувався до друку шостий том “Праць Українського історично-філологічного товариства в Празі”, у чому діяльну участь брав і М. Антонович. 19 травня 1944 р. у листі до М. Кордуби він писав: “Зараз подаємо в цензуру шостий том і надіємось, бо... цієї риси людської вдачі навіть і цензура заборонити не може. Шостий том складатиметься переважно з праць киян та харківчан (Оглоблін, Шарлемань, Ковальов, Шевельов, Дубровський) та кількох “тутешніх” (Рудницький та Олянчин). Мені дуже хотілося мати в слідуючій томі побільше статей про Хмельницького, по-перше тому, що досі Іст[орично]-філ[ологічне] т[овариств]во цій постаті не присвятило ніякої уваги, а по-друге – щоб не обійти повною мовчанкою трьохсотлітнього ювілею 1648 року”³⁷.

Після того, як від виконання секретарських повноважень в УІФТ відмовився С. Наріжний, який водночас перестав займатися виданнями товариства, до праці над збірником, що виходив великим обсягом, М. Антонович пропонував залучити С. Сірополка, який, на переконання вченого, цю роботу, якби за неї “взявся, зробив би добре”³⁸. З листа Михайла Дмитровича до батька від 24 червня 1944 р. довідуємося, що на друк шостого тому “Праць” УІФТ вчений мав намір передати свій гонорар, одержаний за публікацію написаної ним передмови до оповідань О. І. Левицького³⁹. Взагалі на потреби наукового товариства у цей час М. Антонович пожертвував понад 5 тис. нім. марок⁴⁰. Однак завершити працю над шостим томом “Праць” так і не вдалося через припинення діяльності товариства у квітні 1945 р. Не була опублікована також монографія М. Антоновича про гетьмана П. Сагайдачного, написання якої вчений завершив навесні 1944 р.⁴¹

Серед колекції документів “Український музей в Празі” ЦДАГО України виявлено лист М. Антоновича до управи УІФТ, написаний 12 січня 1945 р., з якого можна дізнатися, що у цьому році на засіданнях наукового товариства вчений планував виголосити доповідь “Гетьмани Олифер Голуб і Михайло Дорошенко”⁴². Ця розвідка про діяльність наступників П. Сагайдачного стала останнім дослідженням вченого, над яким він працював у 1944–1945 рр., перед його арештом НКВС.

На прохання управи товариства М. Антонович долучив до листа свій життєпис і список головних наукових праць, у якому, як зазначав науковець, відсутні його дрібніші розвідки, опубліковані у виданнях УНІБ за 1936–1937 рр., статті з львівського часопису “Назустріч” за 1938 р. і “Маріупольської газети” за січень-травень 1942 р., а також науково-популярні публікації вченого у львівському журналі “Молоде

юнацтво”⁴³. Оскільки його життєпис і перелік наукових праць мають певну цінність, подаємо повний текст виявлених документів із збереженням граматичних та стилістичних особливостей:

“Життєпис

Михайло Дмитрович Антонович. Народився 22 серпня 1910 р. у Флоренції (Італія). Освіту розпочав зі старшою підготовчою клясою 11-ої Української гімназії ім. Кирило-Мефодіївського Братства у Києві в 1918 р. В 1919 р. учився у приватній французькій гімназії М. Мереслі у Києві; від осені 1929 в єдиній 57 Трудовій школі ім. Івана Франка, також. Восени 1923 переїхав до Праги і 1924–1927 вчався до Української Реформованої Реальної гімназії в Празі. Після іспиту зрілості в червні 1927 виїхав завдяки стипендії Українського Наукового Інституту в Берліні на студії до Німеччини. Рівночасно записався на Український В. Університет у Празі. Головний фах перші три семестри: зоологія, відтак історія західної Європи. Докторат на Українським В. Університеті 1931. Докторат на університеті Фридриха-Вільгельма в Берліні 1933. Перші архівні студії в “Гаус-Гоф-унд Штаатсархів” у Відні 1931, далші в 1933–1934 рр. у “Тасмному Державному Архіві” в Берліні над паперами відносно генерал-губернаторства кн. Репніна в Саксонії. 1935 – праця в “Тасмнім Державнім Архіві” в Кенігсберзі, 1936 – в архіві у Данцігу. Весь цей час, аж до 1937 р. являвся науковим співробітником Українського Наукового Інституту в Берліні. Від 1932 член Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі.

Від кінця 1937 аж до сьогодні науковий референт при “Остеуропа-Інститут” у Бряслау. Влітку 1937 знову праця в архіві в Кенігсберзі, 1938 в архіві Бряслау. Від січня 1939 вибраний членом Історичної секції Наукового Товариства Шевченка у Львові. 1941–1942 (осінь) перекладчик при німецькій армії на сході. В грудні 1942 габілітаційний іспит на університеті в Відні. Рівночасно: праця в віденському архіві. Влітку 1943 р. праця в рукописнім відділі Бібліотеки Рачинських, Познань. В осені 1944 служба в воєнно-повиннім підприємстві Бертольд на Шпельку”.

“Головні друковані праці:

(За виїмком науково-популярних статей по газетах та журналах і зреферовань нових видань).

1. Фридрих Людвиг Ян. Причинок до історії початків німецького націоналізму. (Дисертація на Берлінський університет). Берлін, 1933;
2. Йозеф Геррес, вістун німецької єдності. Львів, 1934;
3. Князь Репнін, генерал губернатор Саксонії. Берлін, 1936;
4. Маршал Вперед (Бліхер). Львів, 1936;
5. Нові дві вістки про Коліївщину. “Літопис Червоної калини”, IV, Львів, 1936;
6. Новий документ до історії повстання Острияниці. “Літопис Червоної калини”, VII–VIII, Львів, 1936;

7. Обікрадений ігумен. “Літопис Червоної калини”, VII–VIII, Львів, 1937;
8. Козацьке військо у Смоленській війні. “За Державність”. Зб. 7, Варшава, 1937 і окремою відбиткою;
9. Козацький проєкт Василя Капніста. “Сучасне й минуле”, II, Львів, 1939;
10. Матеріали до вербування українців у пруську армію XVIII віку. “Праці Українського Історично-Філологічного Товариства” II, Прага, 1939 (і окремою відбиткою);
11. Культура східних слов’ян (українці, білоруси, росіяне). “Підручник історії культури” вид. Г. Кіндерманном (в німецькій мові). Потсдам, 1940;
12. Пограничник Босий. “Праці Історично-Філологічного Товариства в Празі” III, Прага, 1941 (і окремою відбиткою);
13. Німецька цісарська корогва в Запорозькiм війську. Річник Остеуропа-Інституту за 1940 рік (в німецькій мові). Бреслау, 1941;
14. Історія української державности. “Гандбух дер Україне” від. І. Мірчук (в німецькій мові). Ляйпціг, 1941;
15. Німецько-українські зносини. “Гандбух дер Україне” від. І. Мірчук. (в німецькій мові). Ляйпціг, 1941;
16. Історія України, 4 випуски (перший випуск перевидано без змін). Прага, 1941–1942;
17. Студії з часів Наливайка I–IV. “Праці Українського Історично-Філологічного Товариства”, IV, Прага, 1942 (і окремою відбиткою);
18. Козацько-польська війна в році 1630. Річник Остеуропа-Інституту за 1942 рік (в німецькій мові). Бреслау, 1943;
19. Переяславська кампанія 1630 р. “Праці Українського Історично-Філологічного Товариства у Празі”, V, Прага, 1944 (і окремою відбиткою);
20. Україна в Російській імперії. 1764–1847. Брно, 1945 (габілітаційна праця на Віденському університеті)⁴⁴.

Після капітуляції Німеччини М. Антонович залишився у Берліні, де будь-що намагався зберегти цінну бібліотеку УНІБ⁴⁵. 4 липня 1945 р. його заарештували співробітники НКВС⁴⁶. Потрапивши до радянських таборів, учений не припинив науково-просвітньої діяльності. У неймовірно важких умовах каторги він по пам’яті намагався писати праці з історії України, українського мистецтва, театру і літератури. У бараках для в’язнів учений влаштував лекції з історії античного світу, слов’ян, України та Росії⁴⁷. Помер Михайло Дмитрович Антонович у магаданській в’язниці, ймовірно, 24 листопада 1955 р.⁴⁸

Отже, будучи членом Українського історично-філологічного товариства у Празі, М. Антонович сприяв підтриманню сталого зв’язку його з українськими науковими установами і вченими у Німеччині. Завдяки

участі науковця та його пожегвам побачила світ низка видань УІФТ, у тому числі кілька томів “Праць” наукового товариства. Наукові доповіді М. Антоновича з історії раннього козацтва та історії України, що базувалися на неопублікованих матеріалах, виявлених у німецьких та австрійських архівах, стали вагомим внеском у розвиток української історичної науки.

¹ *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. – Прага: Б. в., 1942. – 372 с; *Він же.* 15 літ діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі (1923–1938) / С. Наріжний. – Прага: Б. в., 1938. – 16 с.

² *Ківишар Т.* Автобіографія Михайла Антоновича як складова його наукової біографії // Українська біографістика: зб. наук. праць / [редкол.: В. І. Попик (відпов. ред.) та ін.]. – К.: НАН України, НБУВ, Ін-т біограф. досліджень, 2008. – Вип. 4. – С. 137–153; *Хорунжий Ю.* “Не вмирає душа наша” (Українська еміграція в Чехо-Словаччині 1920–1940-х років) // Мужі чину: історичні парсуни. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – С. 277–316; *Він же.* Зазирає далеко вперед // Дзеркало тижня. – 2007. – 3–7 березня; *Чечина О. Д.* Історичні праці членів Українського історично-філологічного товариства в Празі (1923–1945 рр.) // Лінгвістика та лінгводидактика у сучасному інформаційному суспільстві: матеріали студентської науково-практичної конференції, 4–6 квітня 2007 р. – К.: Вид. центр. КНЛУ, 2007. – С. 417–421; *Віднянський С.* Культурно-просвітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945). – К.: Інститут історії України НАН України, 1994. – 84 с.

³ *Ківишар Т.* Автобіографія.... – С. 138, 140; ЦДАВО України, ф. 3956, оп. 2, спр. 52, арк. 17; ф. 3822, оп. 1, спр. 34, арк. 2; ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 422, арк. 4; оп. 2, спр. 30, арк. 2.

⁴ ЦДАВО України, ф. 3956, оп. 2, спр. 52, арк. 17; ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 422, арк. 4.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 422, арк. 4.

⁸ Український науковий з’їзд у Празі. – Прага: Б. в., 1934. – С. 130, 148.

⁹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 422, арк. 4.

¹⁰ *Ківишар Т.* Автобіографія..... – С. 139; ЦДАВО України, ф. 3956, оп. 2, спр. 52, арк. 17.

¹¹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 410, арк. 106.

¹² Там само, спр. 412, арк. 150; спр. 416, арк. 181 зв.

¹³ Там само, оп. 2, спр. 5, арк. 61.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само, оп. 1, спр. 411, арк. 28.

¹⁶ Там само, арк. 41.

¹⁷ Там само, оп. 2, спр. 5, арк. 63 зв.–64.

¹⁸ Там само, оп. 1, спр. 412, арк. 147.

¹⁹ Там само, арк. 145.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 4372, оп. 1, спр. 4, арк. 69.

²¹ Там само, ф. 3956, оп. 2, спр. 52, арк. 17; ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 422, арк. 4.

- ²² ЦДАВО України, ф. 4372, оп. 1, спр. 4, арк. 70 зв; ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 416, арк. 88.
- ²³ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 43–44 зв.
- ²⁴ Там само, оп. 1, спр. 416, арк. 179–179 зв.
- ²⁵ Там само, арк. 177 зв., 180 зв.
- ²⁶ ЦДАВО України, ф. 3956, оп. 1, спр. 9, арк. 14 зв.
- ²⁷ Там само, арк. 24 зв., 48 зв., 52, 61, 69 зв., 98.
- ²⁸ Там само, арк. 49 зв., 52.
- ²⁹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 106.
- ³⁰ Там само, оп. 1, спр. 422, арк. 4–5.
- ³¹ Там само, спр. 416, арк. 141.
- ³² Там само, спр. 417, арк. 45, 47.
- ³³ Антонович М. Переяславська кампанія 1630 р. // Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. – Т. V. – Прага, 1944. – С. 36.
- ³⁴ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 417, арк. 32.
- ³⁵ Там само, арк. 15–16 зв.
- ³⁶ Там само, арк. 121.
- ³⁷ Держархів Львівської обл., ф. Р-2923, оп. 1, спр. 83, арк. 11.
- ³⁸ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 111.
- ³⁹ Там само.
- ⁴⁰ Там само, арк. 122.
- ⁴¹ Держархів Львівської обл., ф. Р-2923, оп. 1, спр. 83, арк. 11 зв.
- ⁴² ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 420, арк. 90.
- ⁴³ Там само.
- ⁴⁴ Там само, спр. 422, арк. 4–5.
- ⁴⁵ Українська політична еміграція 1919–1945: документи і матеріали. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 796; ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 6, арк. 124.
- ⁴⁶ Ківшар Т. Автобіографія... – С. 143.
- ⁴⁷ Пилипчук Г. Короткий спогад // В обіймах Карпат. – Львов, 1994. – С. 25; Тимошук В. Спогади про Михайла Антоновича / В. Тимошук // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 134.
- ⁴⁸ Ківшар Т. Автобіографія... – С. 151.

Освещена научная деятельность М. Антоновича, участие ученого в работе Украинского историко-филологического общества в Праге. Впервые опубликована автобиография М. Антоновича и список его главных научных работ.

Ключевые слова: М. Антонович; научная деятельность; Украинское историко-филологическое общество в Праге; архивные исследования.

The article deals with the scientific activity of M. Antonovych, his participation in the work of Ukrainian historical-philological Society in Prague. For the first time published biography of M. Antonovych and a list of his main scientific works.

Keywords: M. Antonovych; the scientific activity; Ukrainian historical-philological Society in Prague; the archival research.

УДК [930.253:82.0](477)(092)

Л. А. ПОКИДЧЕНКО*

ВЧИТЕЛЬ І. С. ТУРГЕНЄВА

(документи і матеріали з фондів Державного архіву
Сумської області про російського поета І. П. Ключникова)

Подано документи та матеріали з фондів Державного архіву Сумської області, що розкривають невідомі факти життя та творчості російського поета ХІХ ст. І. П. Ключникова – учителя І. С. Тургенєва, члена літературно-філософського гуртка М. Станкевича; зокрема публікуються метричний запис про смерть І. П. Ключникова, акти на володіння землею та автограф поета.

Ключові слова: Іван Петрович Ключников; російський поет; гурток М. Станкевича; І. С. Тургенєв; землеволодіння; метрична книга; Державний архів Сумської області.

Вірші Івана Ключникова свого часу змагалися з популярністю поезії Пушкіна і Лермонтова, а потім поет раптово зник. Де виток його таланту, де він зростав і які драматичні обставини привели до його забуття? На ці питання спробуємо дати відповідь.

Родовий маєток Ключникових знаходився на хуторі Криничному Сумського повіту – “досталось по отказу от Никифора Ключникова”¹ (звідси різні назви хутора – Криничний, Никифорівка, Ключников), родині належали 442 десятини землі, а також селяни “мужского пола 74 и женского 86 душ”². Тут 2 грудня 1811 року в родині Петра Трохимовича і Парасковії Василівни Ключникових народився син Іван. Його дід Трохим Ключников служив подпрапорним в Сумському полку³, батько – чиновником 5 класу, і в 1811 р., згідно з “Табелем про ранги”, рід Ключникових був занесений до Дворянської Родовідної Книги.

Родина не була багатю: окрім хутора Криничного мали ще 33 десятини землі в слободі Верхня Сироватка⁴, але, розуміючи важливість освіти, батько запросив для своїх дітей – Єфросинії, Івана та Петра – гувернера. В Криничному, де були “и сад, и вербы у ворот, и пруд, и церковь, и кладбище”, стояв будинок Ключникових. Якийсь бунінський смуток переповнює кожного, хто приходить сюди, – “вот комната, где я учился”, “здесь прозвучал мне первый стих”, але всього цього немає; збереглась лише стара каштанова алея, все інше знищено часом.

* Покидченко Людмила Анатоліївна – заступник директора – начальник відділу організації та координації архівної справи Державного архіву Сумської області, заслужений працівник культури України.

Мир і злагода, любов і повага панували в родині, дитинство дітей проходило “в радостных лучах”, було наповнене щастям:

“Любви жилищем мне казался свет,
А люди все казались друзьями.
Я лепетал им в радости привет,
И вдаль спешил с надеждой и мечтами...”

У 1825 році безтурботне дитинство закінчилось: батько відправив Івана та Петра до Москви, до Першої московської гімназії. Після закінчення гімназії Іван Ключников серед 13 найкращих учнів був направлений до Московського університету і 4 жовтня 1828 року став студентом словесного відділення. Цей відрізок життя Івана Петровича наповнений творчістю, духовністю: він зійшовся з Януарієм Неверовим, Іваном Оболенським, Миколою Станкевичем, пізніше познайомився з Віссаріоном Белінським, Костянтином Аксаковим, Василем Боткіним, Михайлом Катковим, Михайлом Бакуніним, Тимофієм Грановським. Всі вони були членами літературно-філософського гуртка Станкевича, який об'єднав молодих людей, що захоплювались історією, літературою і мріяли про вільну і освічену Росію. “Мы проводили целые вечера, упиваясь музыкой стихов Пушкина, Гете, Шиллера”, – писав вже старим Ключников. Незважаючи на таке сузір'я імен, Ключников не загубився серед товаришів, він був одним із найпримітніших. Аксаков згадував: “У Станкевича собирались каждый день дружные с ним студенты, из которых замечательнее других Ключников”, Неверов уточняв: “Наиболее выдающимися членами кружка были Строев, Ключников, Красов...”.

Він приваблював товаришів енциклопедичними знаннями: з Неверовим вивчав грецьку мову, Бакуніну допомагав перекладати з німецької, зі Станкевичем читав Шеллінга та Канта. “Молодым человеком, веселым и приветливым, с пушистыми бакенбардами..., в мундирном фраке и картузе с длиннейшим козырьком” побачив його І. С. Тургенєв, якого Ключников готував з історії до вступу у Московський університет.

Його епіграми здобули популярність серед студентів. Ось професор І. І. Давидов, який читав лекції з філософії, латині, російській словесності:

“Сквернит своим прикосновеньем
Науку божию педант,
Так школьник тешится обедней,
Так негодяй официант
Ломает барина в передней...”

Писав він жартівливі вірші і своїм друзям:

“Хвала тебе, Белинский, млат
И бич литературы,
Тебя завидя, супостат
Бежит твоей фигуры!..”

Роль Івана Петровича в житті Белінського величезна. Яків Полонський стверджував, що “Белинский не был бы Белинским, если бы Ключников не свел его с кружком Станкевича...”.

За яскравість та неординарність друзі називали Ключникова Феосом, тобто богом, адже здавалось, що йому все підвладне.

У 1832 р., “показав отменные успехи”, Іван Ключников закінчив університет і розпочав педагогічну діяльність. Окрім Тургенєва його учнями були публіцист Юрій Самарин, Олександр Станкевич – молодший брат Миколи, родич Белінського Д. Іванов. Його уроки блискучі, за словами Белінського, “бесценны”.

Здавалось, ніщо не віщувало трагедії: попереду все життя. І раптом... Рік 1837. Страшний рік в історії Росії – рік загибелі Пушкіна. І в долі Ключникова він переломний. 12 грудня 1838 р. Ключников пише листа Миколі Станкевичу: “два или три месяца я был сумасшедшим, потом медленно (почти год) оправлялся, и теперь уже в дверях, уже в передней новой жизни”.

Він полишає роботу в Московському Дворянському Інституті, перестає давати приватні уроки, не хоче екзаменуватися на звання професора, хоча його запрошують “опять читать лекции и без экзаменов”. Він пише: “ Я знаю историю по-своему, и передать этою созерцательностью знания не могу, пока Богу не угодно будет дать мне нужную форму. Не только историю, я и себя понимаю как-то странно, и чем больше толкую, тем больше затемняю свои воззрения...”.

Єдине, що у нього лишається – це поезія. Хвороба змінила його: зникла товариськість, з’явилося почуття невдоволеності собою та іншими, виникли думки про самогубство.

Перші вірші поета публікуються в 1838 р. Їх охоче друкують журнали “Московский наблюдатель”, “Современник”, “Отечественные записки”. Підписані вірші псевдонімом “Фіта” – перша літера слова Феос. Впродовж трьох років вірші Ключникова з’являються в журналах, вони надзвичайно популярні, їх чекають, переписують до альбомів, пишуть на них музику.

Лише в небагатьох віршах звучать слова про те, що “Жизнь для жизни нам дана”, що “Мы рождены для радости, для счастья, для любви...”. Більшість же його віршів про самотність, страждання, смуток. Вже в “Элегии” (1838 р.) звучить питання: “Быть или не быть – ужасное мгновение...”. Поет і сам відчув себе Гамлетом, а пізніше Тургенєв втілює риси Ключникова в образі головного героя оповідання “Гамлет Щигровского уезда...”.

Траплялися миттевості, коли Ключников гостро переживає свою самотність, друзі намагаються допомогти йому, “пробудить его от этого апатического бессилия, пробудить в нем веру и волю”, в такі хвилини поет подає своє розуміння щастя:

“А как немного надобно для счастья!
На грудь, любви доверчиво склонясь.
За миг один горячего участия
Я б отдал эту жизнь сто раз”.

Але все частіше поет намагається захватись від усіх, дійсність перстає цікавити його, вірші наповнюються почуттям відчаю, і це відчай не тільки його – це відчай всього покоління, яке не знайшло застосування своїм силам: “У всякого свое страданье, у всякого в душе разлад”.

І в любовній ліриці поет вірний собі: його кохання, з одного боку, завжди страждання, мука, а з іншого, – вдячність Богу за те, що воно дароване людині, це прославлення коханої, усвідомлення того, що навіть кохання без взаємності – величезне щастя:

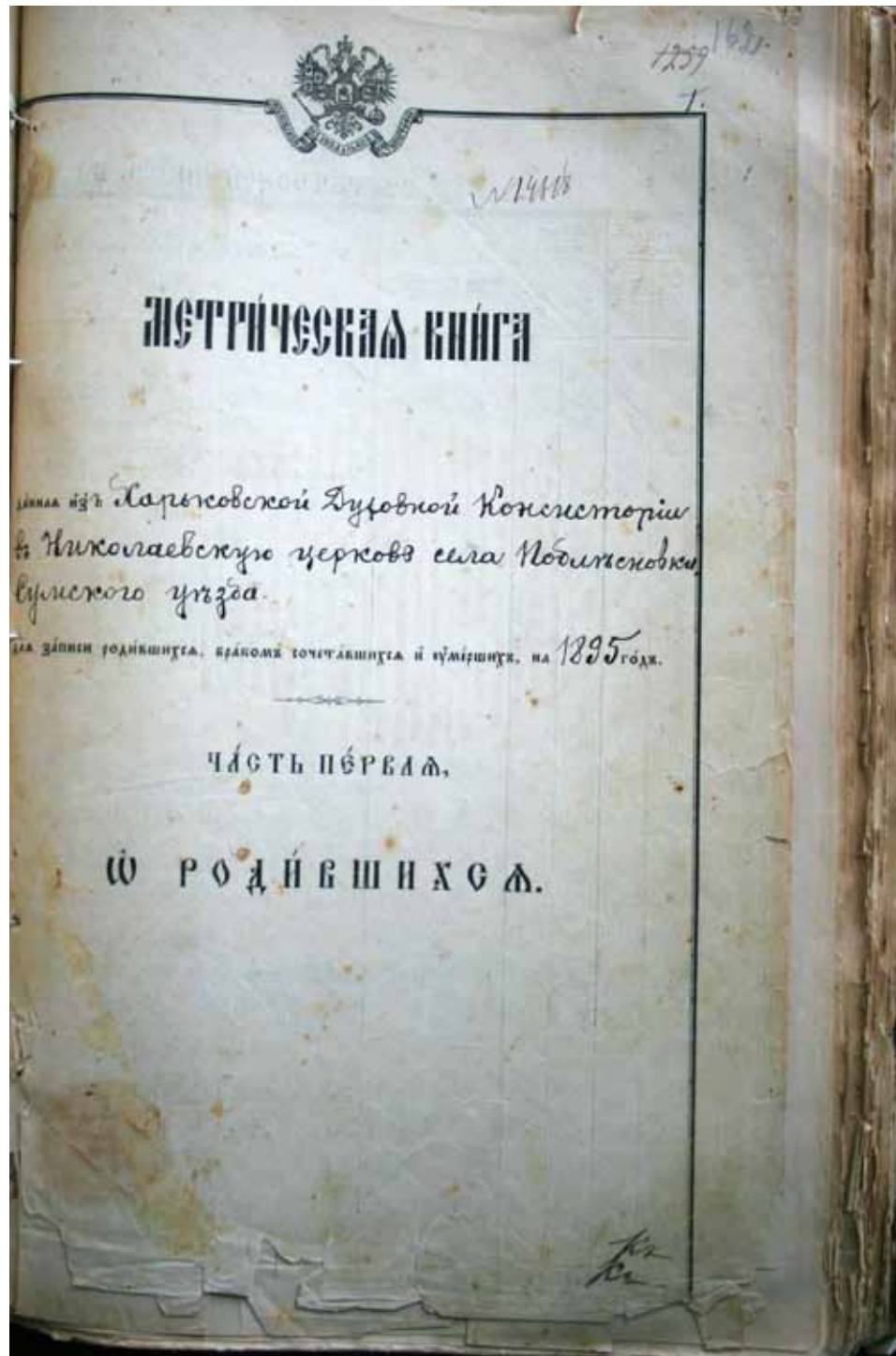
“Я и теперь люблю тебя, мой гений.
Как дар, храню прощальный взор очей –
И в сладкий час волшебных сновидений
Я слышу сердцем в тишине ночей
И легкий шум пленительных движений,
И музыку чарующих речей”.

Доля немов би випробовує цю людину: кохана дівчина виходить заміж за іншого, в 1840 р. у віці 27 років помирає Микола Станкевич – “друг истины, природы откровений”, помирає людина, яка займала, за зізнанням самого Ключникова, “первое место среди друзей...”.

У розпалі слави Ключников несподівано припиняє публікувати свої вірші, хоча ще в 1838 році писав: “Я издам их в хронологическом порядке, – может быть они найдут отголосок в чьем-нибудь сердце...”. Але так і не видав книги.

Спробував свої сили Іван Петрович і в прозі – опубліковані оповідання “Приведение первого мужа, или Вдова замужем” і повість “Любовная сказка”. А потім ім’я Ключникова зникає зі сторінок періодичних видань, і сам він надовго їде з Москви, їде в інше життя, зовсім не схоже на те, яким він жив раніше. Чому?

Ключников і сам відповідає на це запитання в устами свого героя Єгора Шолміна: “... с тех пор, как я вступил в свет, не могу напасть на свое призвание...”. Воістину – горе від розуму. Якщо людина талановита в одній галузі, їй простіше, вона розвиває талант, удосконалює його, сягає вершин. А Ключников... Поет – рідкісний, його вірші, за словами Белінського, “принадлежат к примечательным явлениям современной им литературы, и их историческое значение не подвержено никакому сомнению”, вчитель – від Бога, історик – самотутній та неординарний. В цьому полягає парадокс – багатьма талантами наділений від природи, тому не зміг їх реалізувати повною мірою.

Обкладинка метричної книги Миколаївської церкви села Підліснівка Сумського повіту Харківської губернії, в якій виявлено запис про смерть Івана Петровича Ключникова 16 лютого (за старим стилем) 1895 року.
Держархів Сумської обл., ф. 744, оп. 1, спр. 136, арк. 162.

Вік та стан		Місяць і день		Забія, імя, вѣстиво і фамилія похороненаго
Місяць	Жіття	смерт.	похороненія.	
2.		20.	22.	Села Подилицького приходу дочка Іоанна Іоанновича Кочу- рѣв, партизанської війни Свѣдѣння П. А. Кочуровича Подолицького дворянського
3.		25.	27.	Дочка Добровольца Криштофановича Терасиня Гришова-Добровца, партизан- ської війни Свѣдѣння П. А. Кочуровича Подолицького дворянського
4.		16.	18.	Уморо умиривши в селі Свѣдѣння П. А. Кочуровича Подолицького дворянського
5.		17.	18.	Села Стрипчанського приходу дочка Гривича Федора Кочуровича Стрипчанського родинної землевласника Свѣдѣння П. А. Кочуровича Подолицького дворянського

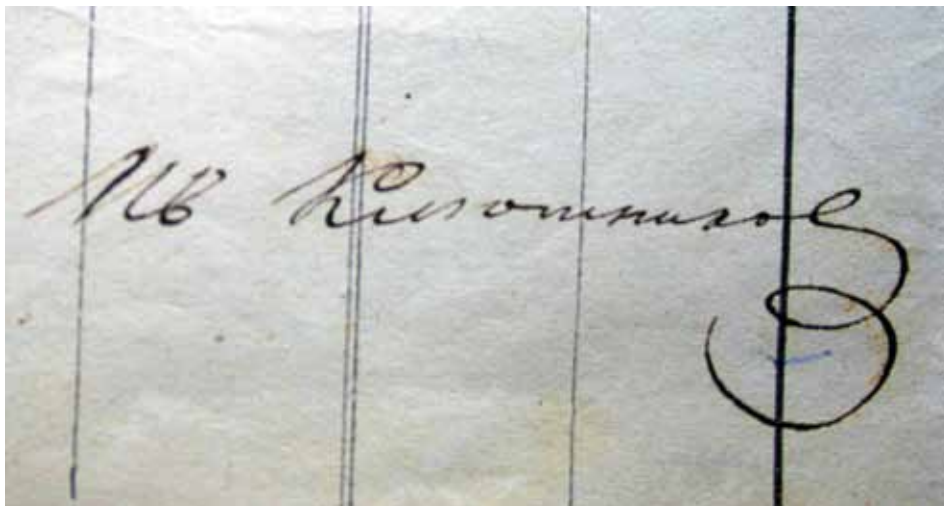
Метричний запис про смерть Івана Петровича Ключникова 16 лютого (за старим стилем) 1895 року з книги Миколаївської церкви села Підлісінка Сумського повіту Харківської губернії.
Держархів Сумської обл., ф. 744, оп. 1, спр. 136, арк. 225 зв.

1895
77

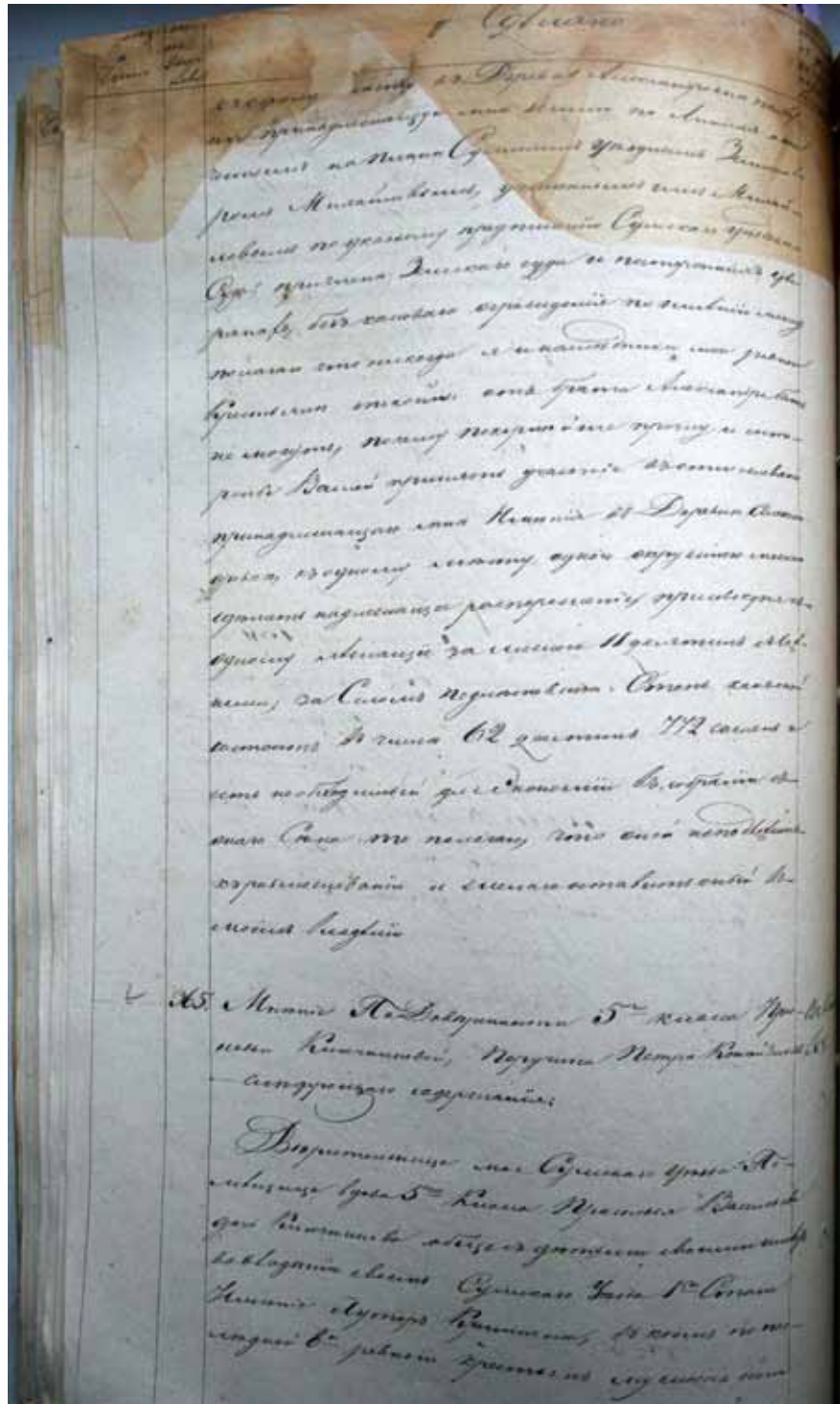
ГОДЪ, ЧАСТЬ ТРЕТІА, Ѡ ОУМЕРШНХЪ.

Ѡ чѣмъ оумр.	Кто похороненъ и пріисрѣна.	Кто совершилъ погребеніе, и гдѣ погребенъ.
<p>мѣ прѣка прѣца</p> <p>скоро послѣдствіи</p>	<p>Ольга</p> <p>на прѣдѣлахъ Кибаринъ Свѣтлинъ пріѣхъ цѣль Кибаринъ</p>	<p>Иванъ Петровичъ</p> <p>Кланъ свѣтлинъ</p> <p>Свѣтлинъ-Яковъ</p>
<p>улицѣ</p>	<p>Ольга</p> <p>Бывш. мурманска коша тѣмъ 18/1; мѣсяцъ сентября 11/1; въ село село село 17/1</p>	<p>Иванъ Петровичъ</p> <p>Свѣтлинъ-Яковъ</p>
<p>Кату рѣчкѣ</p>	<p>Иванъ Петровичъ</p> <p>Иванъ</p>	<p>Иванъ Петровичъ</p> <p>Свѣтлинъ-Яковъ</p>
<p>въ мѣстѣ Кибаринъ</p>	<p>Иванъ Петровичъ</p> <p>Иванъ</p>	<p>Иванъ Петровичъ</p> <p>Свѣтлинъ-Яковъ</p>

Метричний запис про смерть Івана Петровича Ключникова 16 лютого (за старим стилем) 1895 року з книги Миколаївської церкви села Підліснівка Сумського повіту Харківської губернії. Держархів Сумської обл., ф. 744, оп. 1, спр. 136, арк. 226.

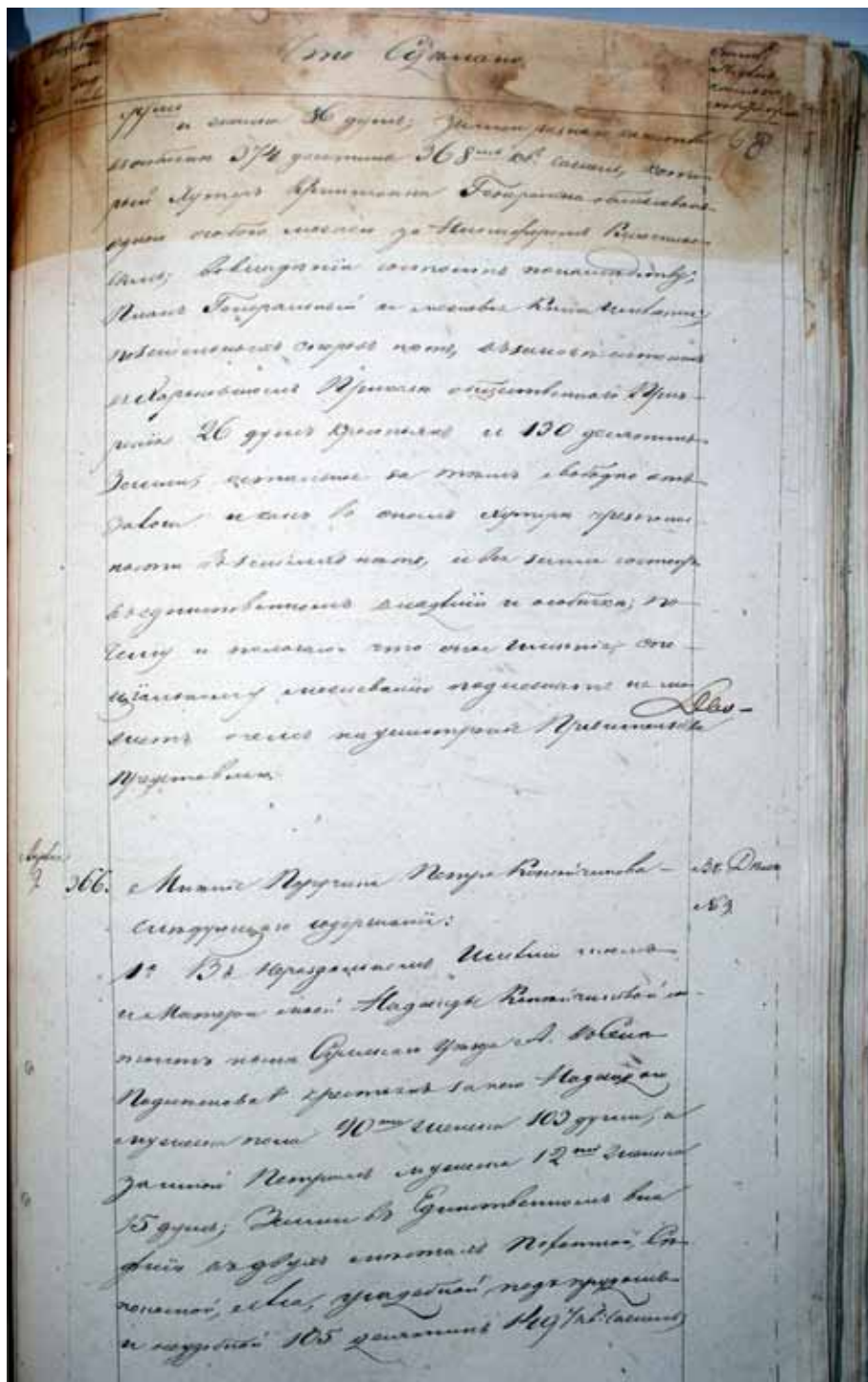

Автограф Івана Петровича Ключникова.
Держархів Сумської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 1, арк. 35 зв.

Опис родового маєтку Ключникових на хуторі Криничний за 1841 рік, який виявлено в Журналі дій посередника по розмежуванню земель І дільниці Сумського повіту.

Держархів Сумської обл., ф. 810, оп. 1, спр. 2, арк. 67 зв.

Опис родового маєтку Ключникових на хуторі Криничний за 1841 рік, який виявлено в Журналі дій посередника по розмежуванню земель І дільниці Сумського повіту.
 Держархів Сумської обл., ф. 810, оп. 1, спр. 2, арк. 68.

У 1841 році Ключников усамітвився в рідному селі Криничному, понад 30 років не підтримував ніяких зв'язків з друзями. Друзі вважали, що він помер незабаром після Станкевича. Навіть в “Большой энциклопедии” під ред. С. М. Южакова (1903 р.) дата його смерті вказана неправильно – 1885 рік. Тургенєв також думав, що його вчитель помер, а, дізнавшись, що той живий, написав у 1857 р. йому з Парижа, згадав той час, коли “и о Гоголе не было помину, и бедный Виссарион еще старался писать в Москве, и Гегель был жив, и Пушкин. Но уцелевшие должны тем крепче держаться друг за друга. И потому я протягиваю Вам руку – и надеюсь, что Вы не откажетесь мне подать свою...”. Але Ключников не відповів Тургенєву.

Йому б писати вірші чи вчені трактати, а він, “состоящий в 9 классе”, своїм бісерним почерком чітко заповнює відомості землеволодінь хутора Криничного, повідомляючи, що володіє ще й крупорушкою. Разом з ним в маєтку мешкали Ганна Петрівна Ключникова, вдова його брата доктора медицини Петра, та племінники – Микола і Лідія. Микола здобув юридичну освіту, працював слідчим у Сумському окружному суді. Лідія стала педагогом, виховувала дітей у Сумській жіночій гімназії.

Івану Петровичу судилося стати вчителем ще одного письменника – Віктора Петровича Ключникова, сина його брата від першого шлюбу. Він гостював в маєтку дядька, і той мав величезний вплив особливо на написання антинігілістичного роману “Марево”.

Як жив поет на хуторі, дізнаємось з листа до Олександра Станкевича: “худо ли, хорошо ли я жил, но я жил большей частью своею самобытною жизнью: сам падал, сам вставал, хотя по большей части оставался верным памяти тех прекрасных людей, с которыми судьба свела меня в молодости”, “обыкновенно я с октября закрывался в комнате и не выходил до апреля”.

Тільки в 1880 р. відвідав Ключников Москву, приїздив і в 1886 р., привіз свої вірші. Михайло Катков, редактор журналу “Русский вестник”, писав: “Он явился будто выходец из того света, но не испугал, а обрадовал старых приятелей”. В його віршах – підсумок життя :

“Я пережил все помыслы земные,
И нищий духом Богу предстаю”.

Але це не так. Він знайшов своє заспокоєння у Бога.

Так тихо, далеко від гамору та суєти, згас Іван Петрович Ключников. Запис про його смерть виявлений в метричній книзі Миколаївської церкви села Підліснівка Сумського повіту: “Умер 16, погребен 18 февраля 1895 года...”⁵.

Його життя напрочуд точно відбивають його прізвиськи чи неофіційні псевдоніми. Перший період – світлий, божественний, проме-

нистий, багатообіцяючий, але було, вочевидь, щось тривожне, що не вписувалося в це прізвисько, – Феос. Анненський згадував, що Ключникова називали ще й Мефистофелем (думається, не лише через написання ним смішного “Очерка по общей истории” Мефистофеля”. Мефистофель-Ключников – це не диявол в традиційному його розумінні, точніше – це булгаківський Воланд. Тургенев побачив в ньому Гамлета. На перший погляд, ці образи далекі один від одного, але в них є дещо спільне – вони самотні, вони страждають від самотності і водночас шукають її. В цьому трагізм поета і людини Ключникова...

¹ Державний архів Сумської області, ф. 810, оп. 1, спр. 3, арк. 19.

² Там само, спр. 2, арк. 63.

³ Там само, ф. 397, оп. 1, спр. 9, арк. 1зв., 9 зв., 10 зв.

⁴ Там само, ф. 810, оп. 1, спр. 5, арк. 64, 65, спр. 2, арк. 160–161.

⁵ Там само, ф. 744, оп. 1, спр. 136, арк. 226.

Представлены документы и материалы из фондов Государственного архива Сумской области, которые раскрывают неизвестные факты жизни и творчества русского поэта XIX в. И. П. Ключникова – учителя И. С. Тургенева, члена литературно-философского кружка Н. Станкевича. Кроме того, публикуются матрическая справка о смерти И. П. Ключникова, акты на владение землей и автограф поэта.

Ключевые слова: Иван Петрович Ключников; русский поэт; кружок Н. Станкевича; И. С. Тургенев; землевладения; метрическая книга; Государственный архив Сумской области.

There are published the documents from the fonds of the State Archives of Sumy Region, that highlighted the unknown facts of the life and activity of I. P. Klyushnikov, the Russian poet of the 19 century, the teacher of I.S. Turhenev, the member of the literary and philosophic circle of N. Stankevich, namely the metric note about the death, acts on the land ownership and the autograph of the poet.

Keywords: Ivan Petrovich Klyushnikov; Russian poet; the circle of N. Stankevich; I. S. Turgenev; the ownership of the land; the metric book; the State Archives of Sumy Region.

УДК [930.253+821.161.2+929](477)

Н. О. ЯЦИНА*

**ОСОБОВИЙ ФОНД ПОЕТА, ПРОЗАЙКА
ПОЛІКАРПА ШАБАТИНА****(нове надходження документів до ЦДАМЛМ України)**

Подано характеристику творчих матеріалів П. Ю. Шабатина, що надійшли до ЦДАМЛМ України.

Ключові слова: байка; збірник; нарис; публікація.

Полікарп Юхимович Шабатин – відомий український поет, прозаїк, публіцист народився 9 березня 1919 р. у с. Склименка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області в родині селянина-бідняка. Після закінчення семирічки, а згодом фабрично-заводського училища три роки працював на взуттєвій фабриці в м. Дніпропетровську. Навчався в Олександрівському культосвітньому училищі. Закінчив військове училище. У роки Великої Вітчизняної війни брав участь в обороні Москви, визволенні Білорусії, Польщі, в боях у Східній Пруссії. Після війни закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка та вищі економічні курси Інституту народного господарства. У різний час працював директором клубу письменників, в Укрполіграфвидаві, апаратах Ради Міністрів України, на відповідальних посадах, секретарем правління Спілки письменників України тощо.

За заслуги перед Вітчизною у воєнні роки і в роки мирного будівництва П. Ю. Шабатин нагороджений орденами Червоної Зірки та Вітчизняної війни II ст., “Знак Пошани”, багатьма медалями, а також Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. П. Ю. Шабатин – підполковник запасу. Він – автор збірок байок, нарисів, ліричних поезій, деякі з них покладені на музику.

У 1987 р. та 2005 р. були опрацьовані документи, книги, експонати за 1940–1998 рр. та складені описи № 1, 2 на матеріали українського поета, прозаїка, публіциста П. Ю. Шабатина (вони були передані до ЦДАМЛМ України за період 1983–1985 рр., 1990–2002 рр.). В 2008 р. донька П. Ю. Шабатина, Тетяна Полікарпівна Стеценко, передала архів свого батька до ЦДАМЛМ України. Це останнє надходження матеріалів до нашої установи, на яке складено акт приймання документів. Акт складається з 7 розділів.

* Яцина Наталія Олександрівна – колишній провідний спеціаліст відділу формування НАФ та діловодства ЦДАМЛМ України.

Перший розділ “Творчі матеріали фондоутворювача” представлений романами “Далеко-далеко”, “Син вишні” за 2002 р. та іншими романами, повістями та п’єсами “Ворог не пройшов”, “Кричи, доню, кричи”, “Московська повість” за 1956, 1960, 1979–1985рр., нарисами про життя, побут та звичаї братніх народів СРСР (“Тасмниця Муйської гори” (Подорожні записи по Бурятії) за 1983–1985 рр.; матеріалами до книги “Тува” (розділи книги, фото: П. Ю. Шабатин, А. А. Адаров та ін., фотокопії пейзажів, будов Туви та ін. за 1971–1972 рр.), “Від Єланди до Кулунди”, “Кулунда” (Подорожні записи. Варіанти за 1980–81, 1983 рр.). Книга “Кулунда” складається із серії нарисів про Башкирію і Бурятію, про поїздки в Гірський Алтай, Кулундинський степ і до будівників Байкало-Амурської магістралі.

Упродовж десятиріч Полікарп Шабатин з дружиною Клавдією Миколаївною подорожували колишнім Радянським Союзом. Наслідком таких поїздок стала книга мандрівних записів “Шляхи за обр’ями” про Далекий Схід і його мешканців – переселенців з України, а також про місцеве населення, особливо простих трудівників і їхні долі, про найців (про їхній побут, працю, культуру), інших представників національних меншин. (У фонді книга за 1977, 1988–89, 1992–1994 рр.). Книга двічі видана українською мовою і дістала схвальний відгук не лише в Україні, а й в Хабаровському краї. В книзі “Шляхи за обр’ями” читач зустріне славних далекосхідних прикордонників, мужніх моряків далекого плавання, невтомних трудівників – рибаків Сахаліну і матросів Тихоокеанського флоту. З любов’ю описується серце далекосхідної землі – Хабаровськ. Це місто бачиться українському письменнику таким же рідним, дорогим, як і те, в якому він постійно живе, тому він і називає Хабаровськ Києвом-на-Амурі. Він захоплений його зеленими вулицями, парками, пам’ятниками, набережною Амура, новобудовами. Хабаровськ зображується як великий політичний центр на Сході країни, як місто-громадянин, яке стоїть на варті миру, зміцнює зв’язки між людьми і континентами П. Ю. Шабатин вважав, що “дороги за обр’ями – це дороги до братів, де зустрічі й відкриття неповторної краси живого втілення ідеї братерства народів”¹.

Кілька років автор подорожував по Сибіру, Алтаю, Хакасії, Туві, Красноярському краю і Новосибірській області Нова книга “Знову в дорозі” познайомила читачів з колишніми переселенцями з України, “з чудовими людьми, які своєю працею звеличують нашу Вітчизну. Нариси збірки “Знову в дорозі” засвідчують непорушну дружбу народів, загартовану в боях з ворогами і в мирній праці”². Книга дістала схвальну оцінку критики.

П. Ю. Шабатин близько двадцяти років очолював раду ветеранів Великої Вітчизняної війни при Спілці письменників України, члени якої брали найактивнішу участь у творчому житті СПУ – було про-

ведено десятки вечорів пам'яті учасників Великої Вітчизняної війни. У фонді П. Ю. Шабатина є нариси про письменників – ветеранів Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (“Богом обдаровані – людом призабуті” за 1981–2001 рр.).

Значну частину розділу становлять поеми, збірки поезій, вірші, байки. “Акварелі Росі” (“Не забуду тебе”). Збірка поезій і пісень вийшла в 2001 р. Вона представлена машинописними варіантами, машинописом і версткою з правками автора та редакторськими правками (1945–46, 1949–50-і рр., 1967, 1970-і, 80-і рр.). У цій збірці, присвяченій дружині Клавдії, “дуже нестандартно оспіване кохання, пристрась, стримана благородством, скромністю, і від цього вона ще яскравіша”³.

Байка – улюблений жанр П. Ю. Шабатина. П. Красюк зазначив: “Його ім'я як байкаря стоїть в одному ряду з такими талановитими майстрами цього жанру в сучасній українській літературі як Микита Годованець, Петро Сліпчук, Анатолій Косматенко, Павло Ключина, Іван Сварник”⁴.

За тематикою байки П. Ю. Шабатина можна поділити на три групи – байки на теми міжнародного життя, на суспільно-громадські теми, байки морального плану (з 1949 по 2004 рр.).

Літературна критика відзначала афористичність, сучасність, цілеспрямованість байок П. Ю. Шабатина. У них – критика людських вад (бюрократизму, хабарництва, зазнайства, пихатості, бундючності, зверхності): “Мова і дружба”, “Бал”, “Біди й сусіди”, “Келих Злагоди”, “Зло, Добро і Пам'ять”, “Знедолений Бугай”, “Голова і Шлунок”, “Антилопа-гну і Левиця”, “Дід і Лука”, “Пілот і Комар”, “Земля і люди”, “Фронтовики”, “Павук”, “Баран і звірі”, “Бої”, “Авторитети і ракети”, “Зони”, “Лев і Ведмідь”, “Кати”, “Єднайтесь, світу люди!”. У байках висвічує безмежна любов до рідного краю, “комічна загостреність, дотепність, часто добродушний гумор, у якому поєднується їдке глузування – такий характер має значна частина його байок і гуморесок”⁵, – писав О. Килимник. У передмові до збірника “Син вишні” зазначено: “Сатира – його зброя, його караючий меч. Його байки дуже проблемні, образні, вони передають його ідеали і судження: вони то плавні і спокійні часом, то суворі і дошкульні у висновках”⁶.

“Поет закликає до створення в нашому суспільстві такої морально-політичної атмосфери, яка б активно сприяла зміцненню справжньої, а не дутої незалежної України, формуванню в ній ідеалів добропорядності, взаємоповаги, взаємодопомоги, чесності”⁷. У байці “Хлібина” автор закликає: “Не дайте Батьківщину розкрять, мов хлібину, бо ворог розпаливши злість, по скибці з'їсть!”⁸. З любов'ю ставиться байкар до Вітчизни: “Якщо Вітчизна в славі й силі, то я здоровий і щасливий!”⁹.

З 1948 р. байки П. Ю. Шабатина друкуються в періодичній пресі, альманахах, збірниках, журналах, репертуарних збірниках, звучать

по радіо. Окремими виданнями вийшли книги “Пером під корінь” (1956 р.), у співдружності з К. Дяченком, І. Долею “Терниця” (1958 р.), “Віялка” (1961р.), “Дружні натяки” (1964 р.), “НОП і клопіт” (1971 р.), “Ягня і цапина борода” (1972 р.), “Байки та жарти” (1975 р.), “Неспокійна ріка” (1979 р.), “Не криви душею” (1987 р.), “Байкарня” (1991 р.) та інші. У перекладі російською мовою “Не про зверей, а про людей” (1959 р.), у перекладі грузинською мовою спільно з Р. Чілачавою “А ну як” (1981р.). Добірками, циклами у збірниках, журналах, газетах перекладені й надруковані байки Полікарпа Шабатина азербайджанською, алтайською, вірменською, башкирською, бурятською, литовською, туркменською, угорською і японською мовами, вийшли окремими виданнями у Тбілісі та Москві. За книгу “Байкарня” Полікарпу Шабатину присуджена Республіканська літературна премія імені Степана Олійника.

Серед великої кількості байок (699 док.) є їх машинописні варіанти, машинописи з авторською та редакторською правками, а також публікації в пресі (вирізки з газет та журналів): “Верблюди”, “Гусак”, “Голубка і сорока”, “Брат і сусід”, “Війна і любов” тощо за 1949–1999 рр.

Творчі матеріали представлені також статтями, спогадами, текстами виступів, радіопередачами, доповідями. (П. Ю. Шабатин “Моя робота у 2000 році”, “Нержавеющая память”. Спогади за 1994–95, 2000, 2002 рр., де автор розповідає про свій життєвий і творчий шлях), “Вчитель мудрості”, “Поет високої ліричності” та ін. Тексти виступів, радіопередач, доповідей за 1982, 1994–1999 рр. розповідають про життєвий і творчий шлях В. К. Артамонової, Д. Г. Білоуса, М. Я. Воловика та інших письменників, про зустрічі з С. Ф. Кудашем, М. Т. Рильським, П. Г. Тичиною.

П. Ю. Шабатин перекладав твори різних авторів. У фонді є переклади повістей, поем, віршів, байок з бурятської, іспанської, португальської, російської мов українською мовою (П. Ю. Шабатин, Л. Б. Олевський “Бог переночував у мене вдома”, п’єса на 3 дії, “Дипломатичний притулок”, комедія на 3 дії (укр. і рос. мови), “Лисиця й виноград”, героїчна комедія на 3 дії, переклади п’єси та комедій з іспанської та португальської мов. Додаються: статті О. Мешкової, О. Плаушевської; програма, лист, заява та ін.; “Сказ про Лису гору”, переклад поеми Ф. Вядзь – мака-Лісогорського з білоруської, варіанти; “Жертва стилю”, “Мене всевишній поважав” та ін. , переклади байок Б. К. Карапетяна, Р. Тагора та ін. з вірменської, бенгальської та ін. мов за 1957–61, 1967, 1977, 1983, 1997 рр. Є також переклади байок, віршів П. Ю. Шабатина з української мови російською, вірменською, литовською, німецькою та іншими мовами: М. Я. Воловик “Данило і Джон”, варіанти; В. О. Корчагин “Дед Мороз” та ін., переклади байок П. Ю. Шабатина з української на російську мову. (1955–56, 1960, 1978, 1982 рр. (39 док.);

О. Л. Малин “Белеет дом на берегу”, Б. Д. Палійчук “Застава” та ін., переклади віршів П. Ю. Шабатина з української російською мовою. (11 док.) за 1982–1983 рр.; Г. Григоніс “Наклепник”, “Перебудова”, А. А. Саакян “Осличка” та ін., переклади байок П. Ю. Шабатина вірменською, литовською та іншими мовами за 1951, 1974, 1978, 1979, 1990–91 рр. (13 док.).

Значну частину творчих матеріалів становлять записні книжки (463 док.) за 1950-і рр., 1961–1966, 1970-і–1990-і рр., 2002 р. Це “Байки, натяжки, побрехеньки”; “Вірші, вірші-вітання, вірші-присвяти”, “Подорожні враження (Хабаровська дорога)”. Подорожі по містах Росії: Владивосток, Горно-Алтайськ, Ленінград та ін. міста; Подорожі по містах України (Дніпропетровськ, Запоріжжя, Львів, Ніжин та ін.); “Подорожі по Абхазькій РСР, Башкирії, Білорусії, Марійській АРСР та ін. республіках СРСР”, інші матеріали.

Біографічні матеріали представлені різноманітними документами. Це добірка матеріалів про роботу ради ветеранів Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. за участю П. Ю. Шабатина (протоколи, плани засідань, заходи, рішення, доповіді, листи та ін.) за 1980–2002 рр. (465 док.), яку він очолював упродовж 20 років. Є у фонді матеріали, які відображають різні події, організатором і учасником яких був фондоутворювач: матеріали про відзначення 200-річчя та 225-річчя від дня народження І. П. Котляревського (програма ювілейних заходів, групові фото: П. Ю. Шабатин, П. Т. Тронько, Є. П. Кирилук та ін., газ.) за 1969, 1994 рр.; матеріали до ювілеїв діячів літератури і мистецтва України (Л. І. Губіна, І. С. Козловського, О. Є. Корнійчука та ін.) за 1970-і–1990-і рр.; матеріали про проведення Днів УРСР у Москві з нагоди 325-річчя воз’єднання України з Росією (плани, списки, запрошення та ін.) за 1979 р.; матеріали про проведення Днів літератури письменників Алтайського Краю РРФСР на Україні та Днів культури Республіки Бурятія в Україні; добірка матеріалів про Дні ПНР в УРСР (листи, статті, плани заходів, програми концертів, плани, плани-сценарії, списки, запрошення, групові фото: П. Ю. Шабатин в групі з М. П. Вороньком, П. А. Загребельним, Ю. О. Збанацьким, Я. Івашкевичем, В. П. Козаченком, Б. І. Олійником, Д. П. Павличком, П. Т. Троньком, В. В. Щербицьким та діячами української та польської літератур, державними діячами біля пам’ятника Вічної Слави (м. Київ), пам’ятника В. І. Леніну та в ін. містах) за 1974–75, 1977–78, 1984, 1993 рр.; матеріали про Дні сатири і гумору на Полтавщині за участю П. Ю. Шабатина (статті, програми, списки письменників, виступ П. Ю. Шабатина, фото: П. Ю. Шабатин з Г. І. Булахом, В. І. Івановичем, О. І. Ковінькою, та ін.) під час Сорочинського ярмарку за 1976–1979, 1981, 1983–1985, 1987, 1992, 1998, 2000 рр. Є також афіші, програми концертів, запрошення на творчі вечори за участю фондоутворювача за 1948–49, 1958, 1960, 1978–79, 1982–84, 1986–87, 1996, 1999, 2001, 2003 рр.; грамоти, подяки

П. Ю. Шабатину з нагоди ювілейних дат, за активну участь в охороні пам'ятників Великої Вітчизняної війни 1941–1945рр., за патріотичне виховання воїнів, за досягнення в українській літературі та активну участь у військово-патріотичному вихованні молоді за 1963–64, 1969, 1971–75, 1977, 1979, 1981, 1986, 1989, 1999, 2002 рр. (86 док.).

Серед матеріалів, зібраних поетом, прозаїком П. Ю. Шабатином, є документи до 90-річчя М. П. Годованця та 100-річчя з дня народження Лесі Українки (групові фото: П. Ю. Шабатин з Є. М. Дударем, В. К. Лагодою, І. Й. Сочивцем та ін.), газетні статті про життєвий і творчий шлях М. П. Годованця, А. В. Головка, О. І. Жолдака, Ю. О. Збанацького та ін. за 1964, 1966, 1971, 1979, 1983–84, 1990, 1999 рр. та ін. документи. Крім того, у фонді є багато публікацій в пресі (статті, замітки) про П. Ю. Шабатина (В. Андрієнко “Бо він народний наш поет”, І. Артеменко “Сійся-родися, сміх наш веселий”, Л. Ганнущенко “На Чуйському тракті” та ін.) за 1948–1949, 1950, 1970-і, 1980-і 1990-і, 2001–2004 рр. (Всього 309 док.). Є також рецензії на твори П. Ю. Шабатина (М. В. Білкун. Рецензія на роман “Ворог не пройшов”, Г. Абрамов. Рецензія на збірку байок “Сміхом виметемо хату” та ін.) за 1961, 1967, 1970-і, 1980-і, 2001 рр.

Ми зупинилися на основних документах фонду. Крім вищезгаданих, в архіві П. Ю. Шабатина є чимало фотографій, які чекають на опрацювання та наукове описання.

¹ Шабатин П. Ю. Дороги за обр'яями // Літературна Україна. – 1977. – 18 лютого. – С. 3. (З особистого архіву П. Ю. Шабатина).

² Шабатин П. Ю. Знову в дорозі. Нариси. – К.: Рад. письм., 1974. – С. 2.

³ Корабельський В. І. Зустріч у дворі. – 2001. – С. 1. (З особистого архіву П. Ю. Шабатина).

⁴ Красюк П. Заслуговує на щирю вдячність // Вільне слово. – 1999. – 17 березня. (З особистого архіву П. Ю. Шабатина).

⁵ Шабатин П. Ю. Байкарня – зброя дальнобійна. Байки. – К.: Варта, 2001. – С. 4.

⁶ Шабатин П. Ю. Син вишні. Роман у віршах. – К.: Варта, 2002. – С. 5.

⁷ Шабатин П. Ю. Байкарня – зброя дальнобійна... – С. 5.

⁸ Шабатин П. Ю. Хлібина. Байка. – 1979. (З особистого архіву П. Ю. Шабатина).

⁹ Шабатин П. Ю. Вітчизна і щастя. Байка. – Б. д. (З особистого архіву П. Ю. Шабатина).

Дана характеристика творческих материалов П. Ю. Шабатина, которые поступили в ЦГАМЛИ Украины.

Ключевые слова: басня; сборник; очерк; публикация.

There is given the characteristic of the creative materials of P.Y.Shabatin, received by the Central State Archives Museum of Literature and Arts of Ukraine in the article.

Keywords: the fable; the collection; the essay; the publication.

УДК [930.253+94+929](477)"18"

О. М. БЕЛАЯ*

**ДОКУМЕНТИ ГЕРОЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1812 РОКУ
МИКОЛИ ПАНАЄВА У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Вперше публікуються досі невідомі документи про героя Вітчизняної війни 1812 року Панаєва Миколу Івановича (1794–1855), генерал-майора, колишнього коменданта міста Києва та Києво-Печерської цитаделі з архівних фондів “Київське губернське дворянське депутатське зібрання”, “Київський губернський відділ народної освіти (Губвно)”.

Ключові слова: Панаєв Микола Іванович; Вітчизняна війна 1812 року; дворянський родовід; формулярний список; Державний архів Київської області.

Виповнилося 200 років від початку однієї з найкровопролитніших війн ХІХ століття – Вітчизняної війни 1812 року. Саме на світанку 24 червня 1812 року французькі війська під командуванням Наполеона без оголошення війни увійшли на територію Російської імперії, до якої входили тоді землі сучасної України.

До складу французької армії, яку сам командувач Наполеон називав “Великою”, долучались національні корпуси європейських країн, вже підкорених Наполеоном, а також польський корпус маршала Ю. Понятовського. Ворогу протистояла російська армія під командуванням М. І. Кутузова. Також активно створювались партизанські загони, народне ополчення. Зокрема, на території України було організовано 19 козачих полків, більшість з яких озброїли та утримували за свій рахунок патріотично налаштовані поміщики.

На світанку 26 серпня 1812 р. (за старим стилем) розпочалася одна з найзапекліших битв Вітчизняної війни – Бородінська. Французи та їх союзники втратили під Бородіно 58 000 чоловік. Хоча втрати російської армії теж були великими – 38 500 чоловік, проте Наполеон так і не спромігся її розгромити¹.

* *Белая Ольга Миколаївна* – кандидат історичних наук, начальник відділу інформації та використання документів Державного архіву Київської області.

Одним з тих, хто вижив у битві та дійшов до переможного кінця війни був юний випускник Пажеського корпусу прапорщик Микола Панаєв. За мужність та героїзм, виявлені під час Бородінської битви, прапорщик М. І. Панаєв нагороджений орденом Святої Анни 4-го ступеня².

У Державному архіві Київської області (далі – Держархів Київської обл.) зберігаються формулярний список³, родовід⁴, анкетний лист та ескіз пам'ятника⁵, поставленого на могилі Миколи Івановича Панаєва. Ці документи були виявлені під час виконання запитів. Спочатку випадково – ескіз і анкетний лист надмогильного пам'ятника М. І. Панаєву, а далі – вже цілеспрямовано – інші документи.

З формулярного списку від 4 травня 1855 р. дізнаємось, що Микола Іванович Панаєв пройшов великий бойовий шлях – від прапорщика до генерал-майора, коменданта міста Києва та Києво-Печерської цитаделі. Неодноразово брав участь у бойових походах, за зразкову службу нагороджувався орденами (Святого Володимира 3-го та 4-го ступенів, трьома орденами Святої Анни 4-го ступеня), ювілейними знаками за відповідну кількість років зразкової служби, грошовими винагородами, земельними наділами. Був щасливим в особистому житті – з дружиною, донькою колезького асесора Генрієтою-Вільгельміною, мав шістьох синів, які наслідували батька – стали військовими, та чотирьох доньок. За зразкову службу та ордени 26 липня 1840 року рішенням тимчасового присутствія Герольдії його прізвище внесено до 3-ої частини родовідної книги дворян Санкт-Петербурзької губернії. Пізніше у Київському дворянському депутатському зібранні був затверджений у дворянстві за заслуги батька його син Павло Миколайович Панаєв⁶.

Помер герой Вітчизняної війни 1812 р. М. І. Панаєв у Києві 4 листопада 1855 р. і був похований на території Видубицького монастиря. Проте могила та пам'ятник на ній не збереглися, а дізнатися про дати життя видатної людини та зовнішній вигляд пам'ятника на могилі можна тільки завдяки документам. Анкетний лист та ескіз пам'ятника, виконані співробітником художньої секції підвідділу мистецтв Київського губернського відділу народної освіти М. Ільїною 20 червня 1919 року⁷, збереглися у відповідному фонді Державного архіву Київської області.

Микола Іванович Панаєв помер через 43 роки після того, як російський імператор Олександр І видав указ вдячності народу-переможцю, розісланий до всіх губерній імперії: "... почитаем за долг и обязанность сим нашим всенародным объявлением изъявить пред целым светом благодарность нашу, и отдать должную справедливость храброму, верному и благочестивому народу Российскому... Печатан в Санкт-Петербурге при Сенате ноября 4 дня 1812 года"⁸. Ця вдячність російського імператора адресувалася і йому – Миколі Панаєву, і всім іншим, хто звільнив від ворога рідну землю.

¹ Інтернет-сайт: www.notabene.ru/history/1812.html

² Державний архів Київської області, Ф-782, оп. 1, спр. 8657, арк. 16.

³ Там само, арк. 15–16зв., 18–19зв., 21зв.–22.

⁴ Там само, оп. 2, спр. 421, арк. 242–243 зв.

⁵ Там само, ФР-142, оп. 1, спр. 191, арк. 2–2 зв.

⁶ Там само, Ф-782, оп. 2, спр. 421, арк. 242–243 зв.

⁷ Там само, ФР-142, оп. 1, спр. 191, арк. 2–2 зв.

⁸ Там само, Ф-2, оп. 3, спр. 2483, арк. 1 зв.

Ескіз пам'ятника на могилі героя Вітчизняної війни 1812 року генерал-майора М. І. Панаєва.

Держархів Київської обл., ФР-142, оп. 1, спр. 191, арк. 2.

Анкетний лист

На м. Київ, вулиця Панаєва, № 12

На м. Київ, вулиця Панаєва, № 12

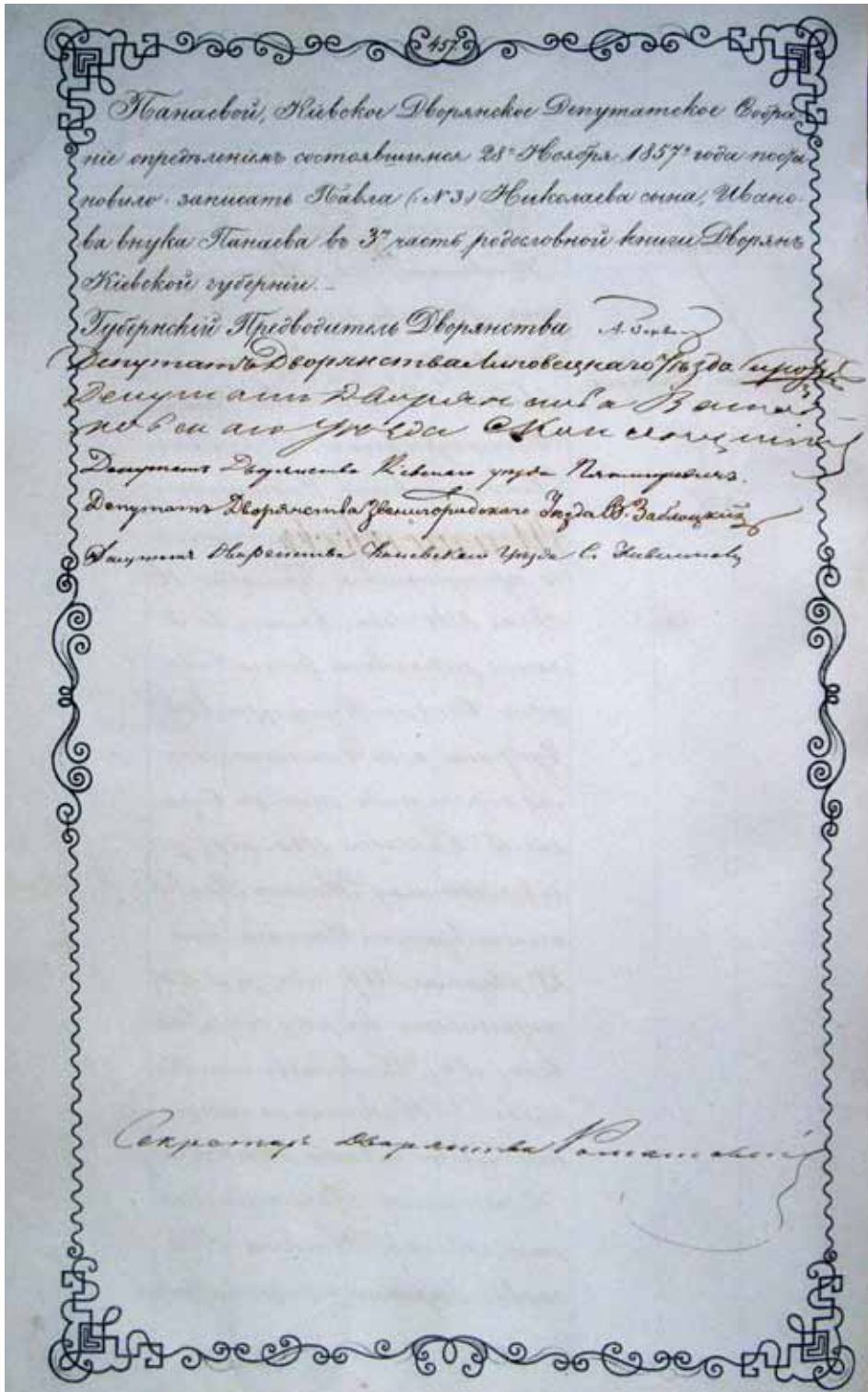
Місцевість	На селі, біля Фронтальної вулиці в селі 3х5 м, у правій стороні вулиці, біля Фронтальної вулиці.
Відомості про покійника	Миколай Іванович Панаєв, майстер, виграв майстер, народився 1896, Київ, смерть 1953, 4 листопада 51 року.
Ким пам'ятник	Стиліст архітектури Миколай Панаєв
Матеріал сел	Брун, гранітний в існуючій формі
Опис пам'ятника	Пам'ятник представляє собою 4-го. висотою на високій базі, камінь має ширину каміння зростає з акрилієм (світло, вертикальні грані ступенів) висота висотою на 14 см. Фронтонний декоративний з акрилієм - камінь. На селі каміння на двох селі, біля Фронтальної вулиці з Фронтальної Камінь
Застосовані	На селі, біля Фронтальної вулиці, біля вулиці Панаєва, на селі вулиці Панаєва, біля
Напис	Умив, димний, зм, процес, дано пам'ятник з селі, Камінь
Вулиця	
Відомості про пам'ятник	1956-7
Відомості про пам'ятник	Київ

Анкетний лист з описом пам'ятника на могилі героя Вітчизняної війни 1812 року генерал-майора М. І. Панаєва.

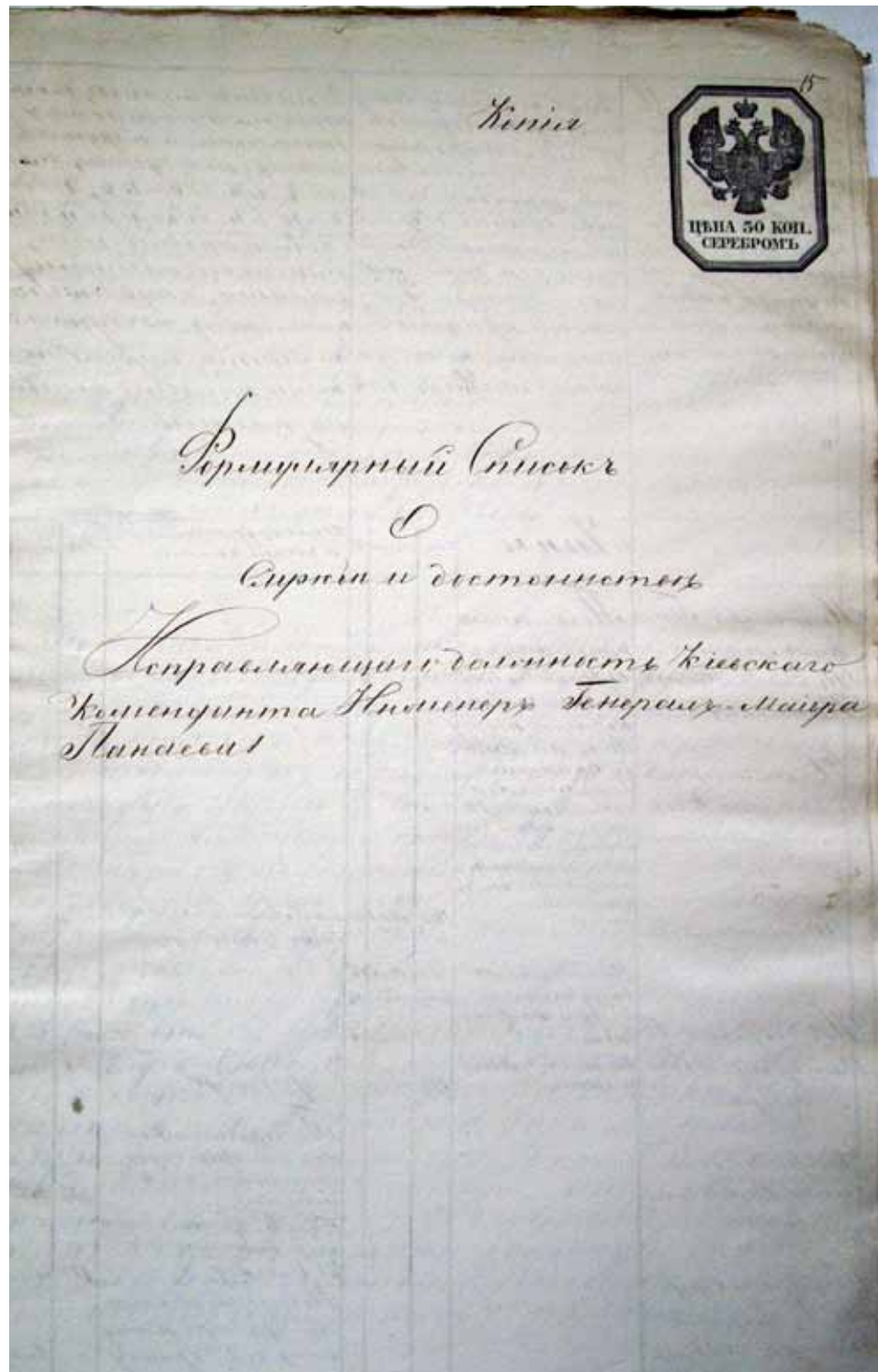
Держархів Київської обл., ФР-142, оп. 1, спр. 191, арк. 2 зв.

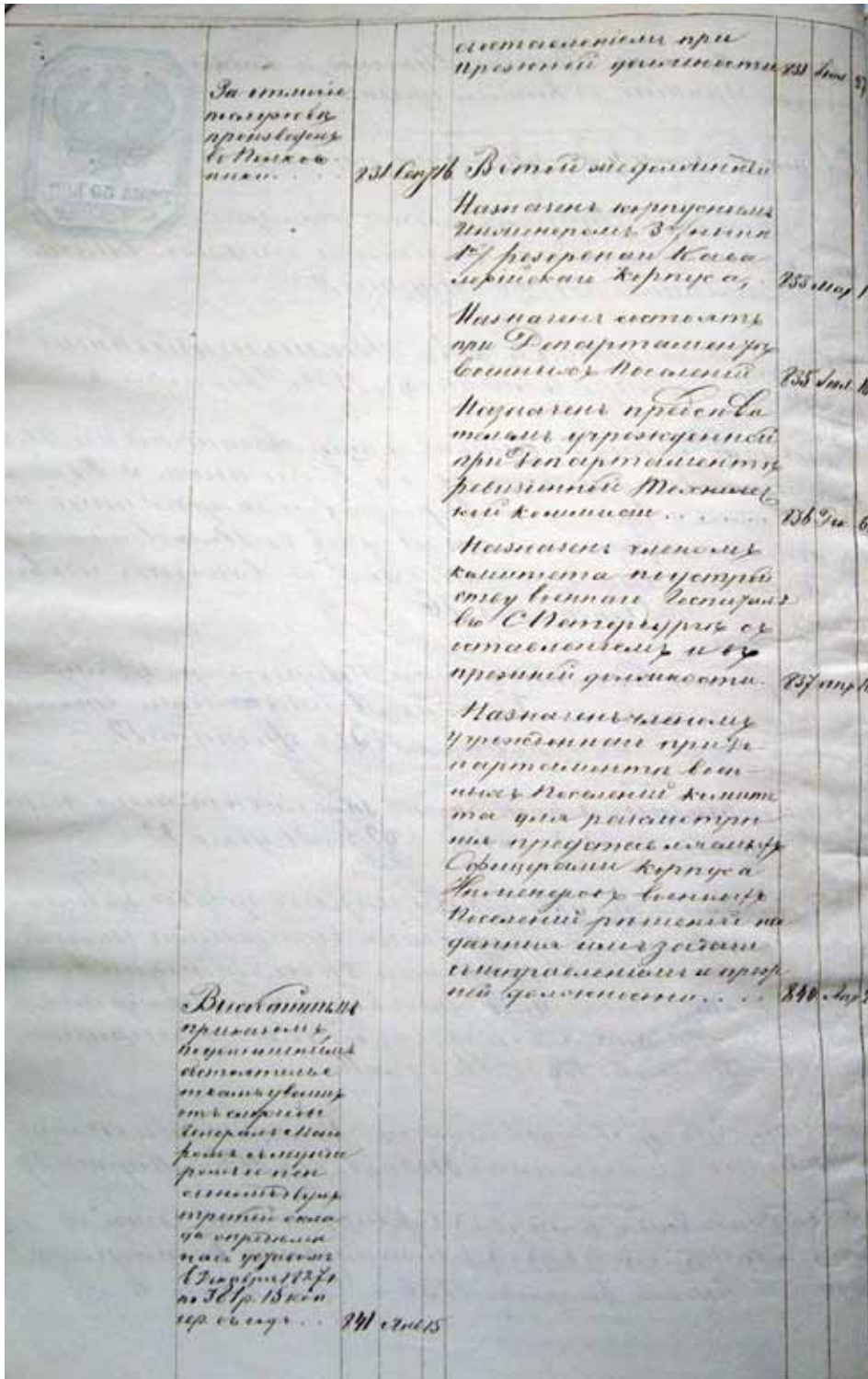
Родовід дворян Панаєвих. 1857 рік.
Держархів Київської обл., Ф-782, оп. 2, спр. 421, арк. 242.

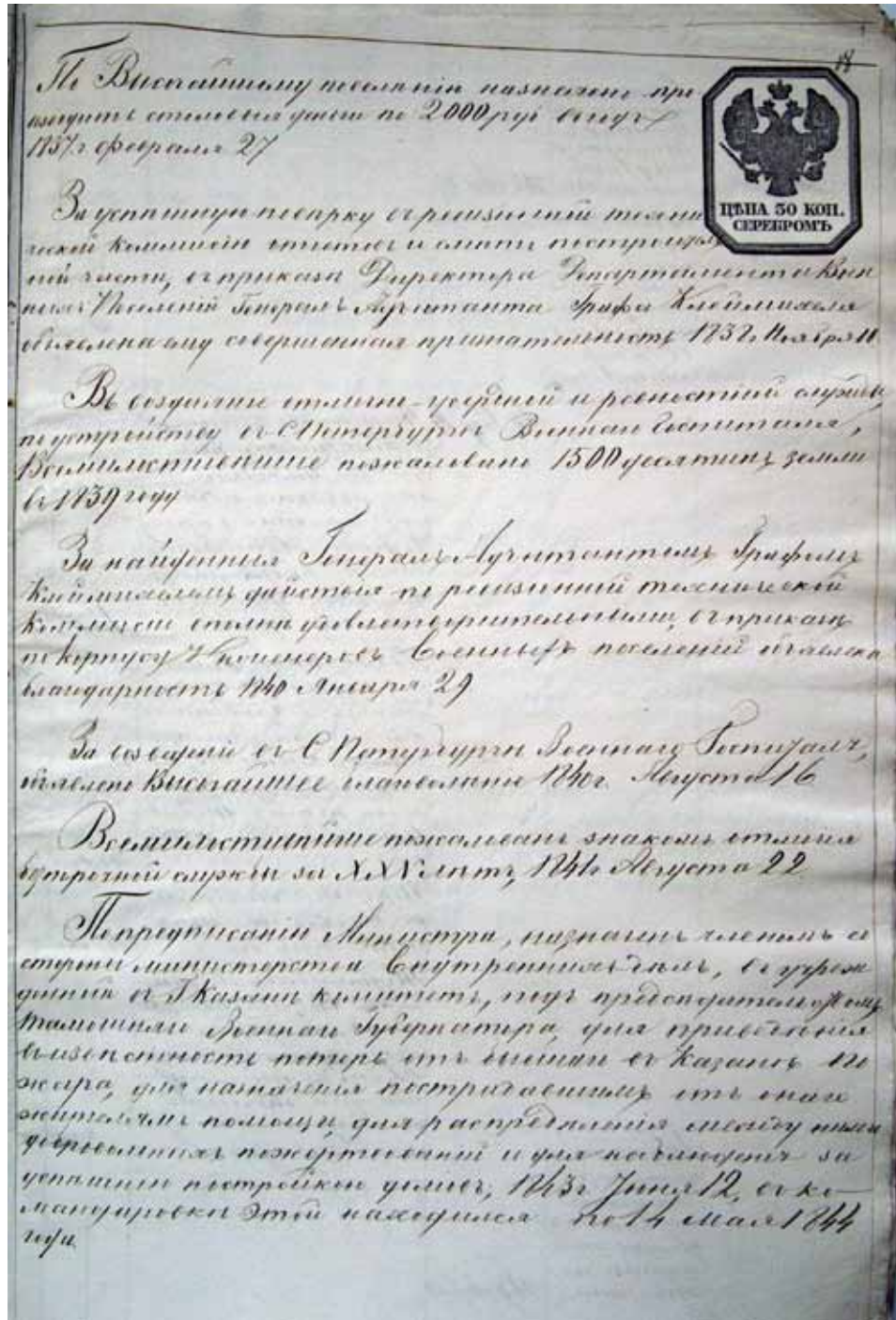
Родовід дворян Панасвих. 1857 рік.
 Держархів Київської обл., Ф-782, оп. 2, спр. 421, арк. 243 зв.

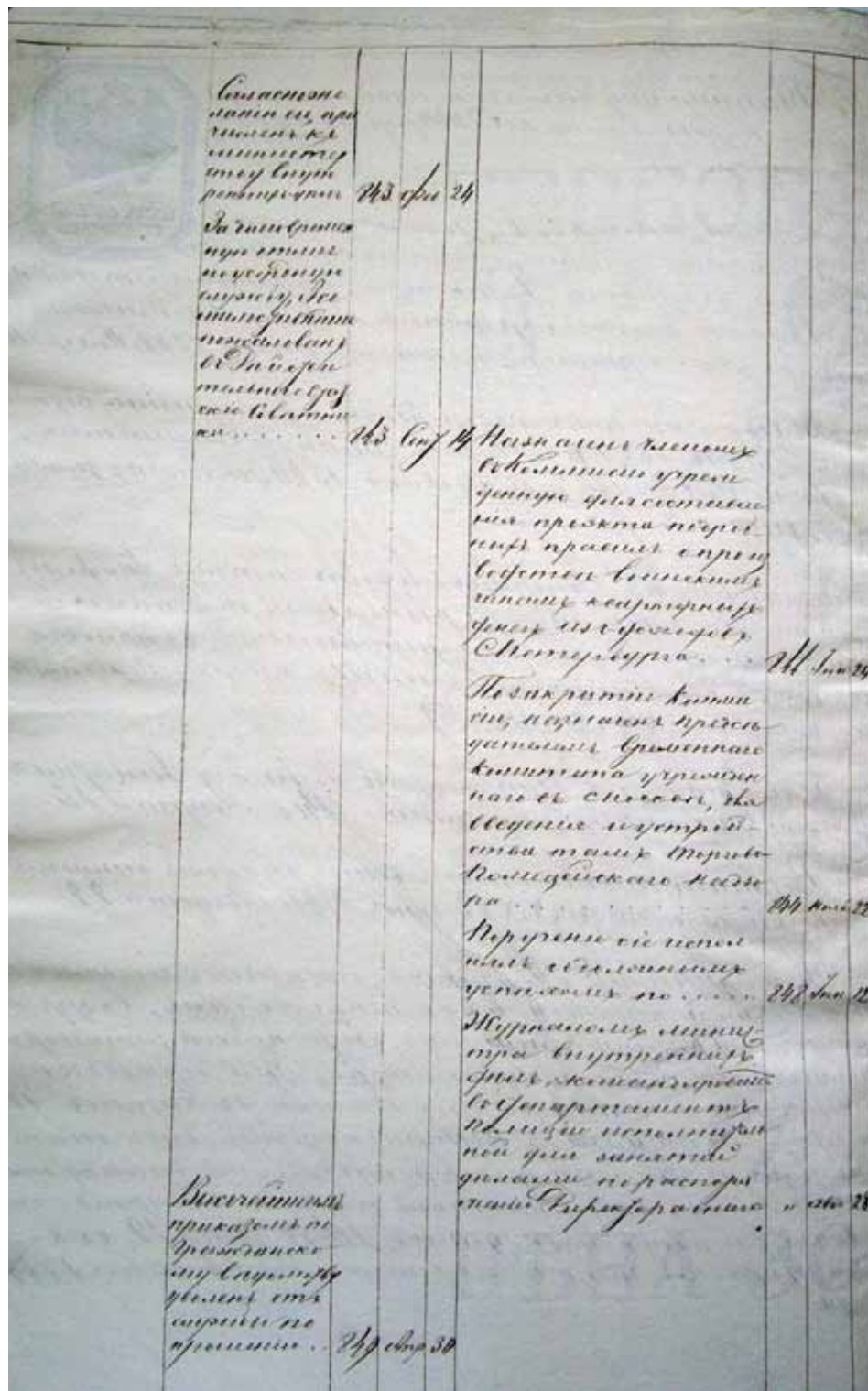
Формулярний список про службу генерал-майора М. І. Панаєва. 4 травня 1855 року.
Держархів Київської обл., Ф -782, оп.1, спр.8657, арк. 15.

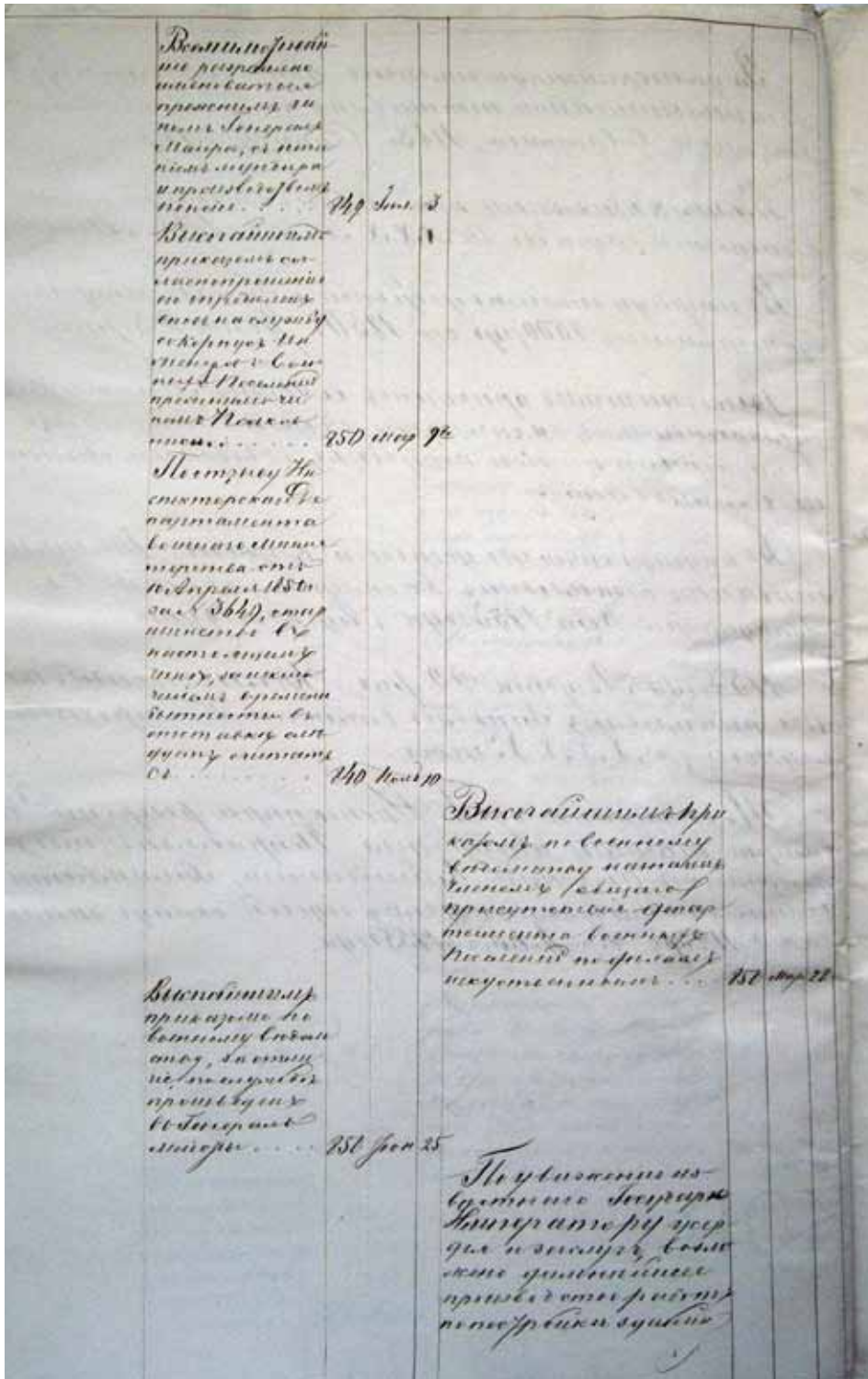
Формулярний список про службу генерал-майора М. І. Панаєва. 4 травня 1855 року.
Держархів Київської обл., Ф-782, оп. 1, спр. 8657, арк. 16 зв.

Формулярний список про службу генерал-майора М. І. Панаєва. 4 травня 1855 року.
 Держархів Київської обл., Ф-782, оп. 1, спр. 8657, арк. 18.

Формулярний список про службу генерал-майора М. І. Панаєва. 4 травня 1855 року.
 Держархів Київської обл., Ф-782, оп. 1, спр. 8657, арк. 18 зв.

Формулярний список про службу генерал-майора М. І. Панаєва. 4 травня 1855 року.
 Держархів Київської обл., Ф-782, оп. 1, спр. 8657, арк. 19 зв.

<p>Відомості про особу вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років</p>	<p>Відомості про особу вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років</p>	<p>Відомості про особу вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років</p>	<p>Відомості про особу вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років</p>
<p>Відомості про особу вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років</p>	<p>Відомості про особу вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років</p>	<p>Відомості про особу вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років</p>	<p>Відомості про особу вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років</p>
<p>Умовно-вільно... Відомості про особу вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років вступивши в службу в 1812 році в 15 років</p>			

Формулярний список про службу генерал-майора М. І. Панаєва. 4 травня 1855 року. Держархів Київської обл., Ф-782, оп. 1, стр. 8657, арк. 213в.

Впервые публикуются ранее неизвестные документы о герое Отечественной войны 1812 года Панаеве Николае Ивановиче (1794–1855), генерал-майоре, в последние годы жизни – коменданте города Киева и Киево-Печерской цитадели, выявленные в архивных фондах Государственного архива Киевской области “Киевское губернское дворянское депутатское собрание”, “Киевский губернский отдел народного образования (Губоно)”.

Ключевые слова: Панаев Николай Иванович; Отечественная война 1812 года; дворянская родословная; формулярный список; Государственный архив Киевской области.

There are published for the first time unknown documents about Panaev Mykola Ivanovych (1794–1855), the Hero of the Patriotic War of 1812 year, the general-major, the former commandant of the Kyiv City and the Kiev-Pechersk citadel from the archival fonds “Kyiv Provincial Noble Parliamentary Assembly”, “Kyiv Provincial Department of the Public Education” (Hubvno).

Keywords: Panaev Mykola Ivanovych; the Patriotic War of 1812; the noble pedigree; the data list; the State Archives of Kyiv Oblast.

УДК [930.253+37+929](477+438)

Ю. В. ОРЕЛ*

УНІКАЛЬНА КОЛЕКЦІЯ ЛИСТІВ ЯНУША КОРЧАКА ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ФОНДАХ ЦДІАК УКРАЇНИ

Уперше публікуються листи видатного польського педагога Януша Корчака, написані ним під час Першої світової війни; зроблено акцент на формуванні підходів вченого до виховання молоді.

Ключові слова: Януш Корчак; виховання; історія педагогіки; Перша світова війна.

Януш Корчак (Генрик (Герш) Гольдшміт) – видатний польський педагог, автор книги “Як любити дитину”, що багаторазово перевидавалася. Методи і принципи виховання, які використовував видатний педагог в “Будинку сиріт”, заснованому в 1912 р. у Варшаві по вулиці Крохмальній, 92, стали основою і української педагогіки, зокрема – визнання права дитини на повагу, розвиток самоврядування в дитячому колективі, формування почуття спільноти та самоусвідомлення дитини в цій спільноті.

Життя Януша Корчака викликає інтерес в суспільстві. Справа “старого доктора” продовжується як у будинку на вулиці Крохмальній, так і в будинку для сиріт “Наш дім” на Білянх у Варшаві, і нині там розташовані інтернати. Постаті Корчака присвячено фільми¹, книги², перевидаються щоденники вченого³. Рішенням сейму Республіки Польщі 2012 рік проголошено роком Януша Корчака. Одночасно в 2012 р. минає 100 років з дня відкриття “Будинку сиріт” на вулиці Крохмальній у Варшаві.

Наукові і літературні твори вчений підписував іменем Януш Корчак. Історія псевдоніму наступна: у 1899 р. студент лікарського відділення Варшавського університету Генрик Гольдшміт для участі у літературному конкурсі ім. Ігнація Яна Падеревського підписав свій твір “Якою дорогою?” (“Któredy?”) іменем Янаш Корчак, але в друкарні в публікації матеріалів висланих на конкурс, ім’я було записане як Януш. Це ім’я і стало в подальшому псевдонімом великого гуманіста.

Життя видатного педагога минало поміж жертвовною роботою з дітьми, позбавленими батьківського піклування, і публіцистичною діяльністю. Ще до закінчення університету в 1901 р. з’явилася праця Корчака “Діти вулиці”, присвячена проблемі безпритульних дітей та дітей,

* Орел Юлія Володимирівна – кандидат історичних наук, провідний спеціаліст відділу використання інформації документів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

які, опинившись у несприятливих умовах, вимушені боротися за власне виживання, книга вражає психологізмом оповіді. Після закінчення Варшавського університету Гольдшміт працював педіатром в дитячій лікарні ім. Берсонів і Бауманів. У тому ж 1905 р. був призваний як лікар для участі у російсько-японській війні і відправлений на Далекий Схід. У 1906 р. Гольдшміт публікує твір “Дитя салону”, в якому виступає з критикою традиційних методів виховання. З 1909 р. починає співпрацювати з товариством “Допомога для сиріт” і разом з меценатом лікарем Ісаком Еліасбергом будує “Будинок сиріт”, дитячий будинок для єврейських дітей у Варшаві. З 1912 р. Г. Гольдшміт стає директором цього закладу.

1914 р. його знову призвано на військову службу до лав російської армії як лікаря польового госпіталю. Великий вплив на формування гуманістичних поглядів на виховання дітей мав військовий досвід лікаря. Як і для всього покоління європейців, що були втягнуті у цю виснажливу війну своїми політичними урядами, для молодого Г. Гольдшміта важливим було питання про причини війн та про можливості запобігання нищівних війн в майбутньому. Він вважав, що нові методи виховання, а саме ті принципи, які він переосмислив під час Першої світової війни та виклав у своїй праці “Як любити дитину”, допоможуть виховати нову людину. “Суспільство дало тобі маленького дикуна, щоб ти його обтесав, впорядкував, зробив легкотравним, і чекає. Чекають держава, церква, майбутній працедавець. Вимагають, чекають, слідкують. Держава вимагає офіційного патріотизму, церква – догматичної віри, працедавець – чесності, а всі вони – посередності і покори”⁴, але все це неправильно, оскільки “Дитина має право бажати, нагадувати про себе, прагнути – має право рости і дозрівати, а досягши зрілості, приносити плоди”⁵.

Найбільшого визнання праця педагога отримала після Першої світової війни. У ці роки Корчак активно працював у “Будинку сиріт”, публікував важливі наукові праці, проводив громадську роботу з поширення і реалізації своїх педагогічних принципів. У 1928 р. Корчак видав найважливіший твір, результат багаторічної праці з дітьми – “Право дитини на повагу”. В цій праці видатний вихователь критикував положення Женевської декларації прав дитини (1924 р.). Він писав: “Женевські законодавці переплутали обов’язки і права...”⁶ Він стверджував, що дитина має право на повагу, на любов і дружбу, на самовизначення, на власність, на власний розвиток і дозрівання, на незнання, на рух, на гру, на працю і пізнання, на справедливість, – право бути дитиною (жити сьогоднішнім днем, а не відкладати життя на доросле завтра). Основні принципи, викладені в книзі “Право дитини на повагу”, були враховані в Конвенції ООН про права дитини 1990 р.

З початком Другої світової війни Я. Корчак бореться за забезпечення дитячого будинку всім необхідним. Наприкінці жовтня 1940 р. відбувається переселення мешканців дитячого будинку до варшавського гетто.

У цей час кількість дітей у будинку зростає. Видатний вихователь змушений був шукати меценатів, які б допомогли забезпечити дітей найнеобхіднішим харчуванням, а також допомагати іншим сиротинцям в гетто, оскільки неухильно зростала кількість дітей, які залишились без піклування батьків. Незважаючи на ліквідацію гетто, що розпочалася 22 липня 1942 р. вивезенням жителів до таборів смерті під приводом переселення на схід в табори праці, єврейська громадськість вірила в те, що відомому дитячому будинку така участь не загрожує. Проте 5–6 серпня 1942 р. Я. Корчак, 10 вихователів і 192 дитини були вивезені до табору смерті в м. Треблінка, в якому загинули.

Події з життя педагога, його громадянська позиція, методи і засади виховання розглядаються сучасниками з погляду того великого життєвого подвигу, жертвованої смерті Я. Корчака разом з дітьми в таборі смерті.

У Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ЦДАК України) в матеріалах ф. 2234, Левенстам Людомілу (1887–1944), зберігається колекція листів Генрика Гольдшміта, які він відсилав і отримував під час Першої світової війни, перебуваючи на службі в російському військовому госпіталі як лікар 2-го лазарету 4-ої піхотної дивізії.

Це був надзвичайно важливий час для формування позиції вченого-педагога, саме в дні служби на Україні було написано книгу “Як любити дитину” (два аркуші чернетки цієї книги знайдено серед документів колекції). В листі від 20 грудня 1916 р. до Людоміла Левенстама Генрик Гольдшміт писав про свою працю над книгою: “Очікуючи відпустку пишу дуже інтенсивно, тому що хочу те, що можливо з висихаючого мозку вичистити, щоб під свіжим враженням богоутівських⁷ споминів ще щось після повернення написати. Боюся, що це останнє, на що маю час, – після війни стільки буде адміністративної праці, що на роздуми і створення нових планів – часу зовсім не буде”⁸. В наступному листі від 26 грудня 1916 р. видатний педагог підкреслював: “У той же час пишу “Дитина в родині” – і від того у мене в душі тихо і святково”⁹.

З листа Генрика Гольдшміта до Людоміла Левенстама від 13 жовтня 1916 р. зрозуміло також, як ці листи потрапили до архіву Л. Левенстама, оскільки Г. Гольдшміт неодноразово передавав на зберігання своєму другові посилки з книгами і листами¹⁰.

Серед листування виявлено чернетки листів Генрика Гольдшміта до вихованки будинку для польських дітей у Києві Любові Сирокомської та до організаторки цього закладу Марини Фальської (кінець 1916 – початок 1917 рр.). Варто відзначити, що в своєму листуванні з вихованцями Корчак завжди підписувався псевдонімом, у той час як у листуванні з М. Фальською та Л. Левенстамом – справжнім ім'ям.

Видатний педагог вважав, що важливо листуватися з дітьми для дослідження їхнього ставлення до багатьох речей, особливо формування соціально-етичних переконань, тому багато хто з вихованців будинку

для дітей у Києві, так само як і “Будинку сиріт” у Варшаві, постійно з ним листувалися.

Ці листи є важливим джерелом, що кидає світло на формування педагогічних поглядів і громадянської позиції Г. Гольдшміта під час написання книги “Як любити дитину”. Не виключено, що саме спілкування з дітьми з київської польської школи вплинуло на формулювання, або підтвердження основних принципів виховання. Рядки Я. Корчака з розділу цієї книги, присвяченого вихованню підлітків, перегукуються з думками листів до вихованки київської школи Л. Сирокомської: “Люди недосвідчені вважають, що можна добровільно зав’язувати чи розривати стосунки, миритися чи не рахуватися з загальноприйнятими формами, дотримуватися, або порушувати правила співжиття”¹¹. Зокрема, у цьому листуванні розкриваються важливі проблеми виховання підлітків, – це питання самостійного вибору, самостійних рішень, самостійних і відповідальних дій молодого людини, яка щойно вступає в життя. Найбільш ретельно можна прослідкувати позицію вченого з цих проблем виховання саме в листах, досліджуючи конкретні обставини життя його молодого дописувачки. Важливим є також і лист до М. Фальської, що публікується нижче, в якому Г. Гольдшміт переосмислює результати свого листування з Л. Сирокомською.

Документи, що публікуються вперше мовою оригіналу та у перекладі українською мовою, є цінним свідченням розвитку педагогіки і дитячої психології. При підготовці до публікації польськомовних текстів збережено стиль та орфографію оригіналу.

¹ Анджей Вайда, “Корчак”, 1990

² *Olczak-Ronikier J. Korczak. Próba biografii.* – Warszawa, 2011.

³ *Korczak J. Pamiętnik.* – Wrocław, 1996.

⁴ *Корчак Я. Как любит ребенок.* – М.: Политиздат, 1990. – С. 113.

⁵ Там само. – С. 113.

⁶ *Корчак Я. Право ребенка на уважение // Как любит ребенка.* – М.: Политиздат, 1990. – С.15.

⁷ Польська школа-інтернат у Києві під керівництвом М. Фальської розташовувалась за адресою вул. Богоутівська (колишня назва вул. Баггоутівської), 29.

⁸ ЦДІАК України, ф. 2234, оп. 1, спр. 23, арк. 24 і зв.

⁹ Там само, арк. 27 зв.

¹⁰ Там само, арк. 17.

¹¹ *Корчак Я. Как любит ребенка.* – С. 108.

№ 1

1916 р., вересня 3 (16). –

Лист Г. Гольдшміта до Л. Сирокомської

“Smutno nam było” – pisze Pani, – gdy pomyślałyśmy, że te wszystkie cudne nasze sny miną, przejdą marzenia i nic nie zostanie”.

Odpowiadam Pani słowami Jelenty¹: “Za dużo tęsknot, żeby wszystkie mogły się ziścić, za tłumnie, żeby się wszystkie mogły przedrzeć do rzeczywistości”.

Niech z tych wszystkich tęsknot i znaczeń jedna wyrośnie w dojrzały kwiat – już na całe życie.

Panno Łubo, tyle błędów w Pani liście. Pisze Pani, że czasem przez jeden tydzień człowiek więcej zrozumie, niż przez całe lata. – Nieprawda. – Nie wolno czekać na owe wyjątkowe tygodnie, a codziennie trzeba jeden bodaj fakt rozważyć. – Takie silne wrażenia, jak zabójstwo, śmierć, wprowadzają zamęt w myślach, – nie uczą. Uczą drobnusie, codzienne, nie wyjątkowe zdarzenia.

Bogoutowska, Panno Łubo, a ni jest “cudna”, a ni “święta”. Są tam różni chłopcy – różni ludzie, których wychowawcy tyle tylko dręczą, ile konieczność wymaga, a warunki zmuszają. A że ludzie pewni nieufnie patrzą – to zrozumiałe: nie wiedzą, jaki będzie wynik. Boć i my nie wiemy.

Oddałaby Pani życie, szczęście, aby “szkoła życia” mogłaby istnieć naprawdę. Życie i szczęście – poco oddawać? – Jeśli rzucam się do rzeki, by tonącego ratować – to nie, by własne utracić, a cudze wyrwać śmierci. – Strasznie wiele może człowiek uczynić, dzieląc swe życie na lata, dni – i godzinami je dzieląc między ludzi. – Rozsądnie godziny życia dawać... A szczęście? – Nie, samemu szukać je trzeba, po małym ziarenku zbierać – w trudzie – w pracy myśli – dla siebie. – Chce Pani obdzielać dzieci minutami swego życia, a jeśli w wyborze zawodu się Pani nie pomyliła, – znajdzie Pani od czasu do czasu w rudzie zadowolenia – i ziarenko prawdziwego szczęścia.

“Nie wie Panie dlaczego ludzie widząc swoje błędy, nie chcą naprawiać – tak niewiele potrzeba, byle tylko każdy chciał”. Nie, Panno Łubo, strasznie wiele potrzeba było by, gdy by nawet każdy chciał. – Jest wiele zagadnień, których rozwiązać nie możemy, – nie możemy jeszcze. – Przykład: są dzieci nieuleczalnie chore: niewidome, gruźlicze, idioci – co z nimi robić? – Chińczyków jest tak wiele, że gdyby ich nie gnębiono, – narobiliby armat, – zawojowali nas, białych – jak temu zapobiec? – A potworne zabijanie zwierząt, którymi się żywimy? – Takich przykładów można by przytoczyć dziesiątki. – Powoli – krok za krokiem – posuwa się naprzód ludzkość. A może cofa się? – Ja wierzę, że idziemy naprzód, – pomimo wszystko, co się dzieje wokoło. Ba – ludzkość...

“Pracować, by lepiej ludziom było.” – Niech się Pani nie obawia, by nie pobłądzić i by praca nie została zmarnowana. – W każdej pracy trzeba błędzić, – niema...
Królowa – nauczycielka.

“Сумно нам було – пишете Ви, – коли ми подумали, що усі ці чудові наші сні і мрії минуть, і нічого не залишиться”.

Відповідаю Вам словами Єленти: “Забагато печалей, щоб всі вони могли здійснитися, занадто велелюдно, щоб усі могли продертися до реальності”.

Нехай з тих усіх печалей і значень одна виросте в дозрілу квітку – на усе життя.

Панно Любо, стільки помилок у Вашому листі. Пишете, що часом за один тиждень людина більше зрозуміє, ніж за ціле життя. Неправда. Не можна чекати на такі виняткові тижні, а щоденно треба бодай один факт обдумати. Такі сильні враження, як убивство, смерть, спричиняють плутанину в думках, – не вчать. Вчать дрібниці, щоденні, не виняткові події.

Богоутівська², панно Любо, не є ані “чудовою”, ані “святою”. Є там різні хлопці – різні люди, яким вихователі лише дошкуляють настільки, наскільки тільки вимагає необхідність, а обставини змушують. А що певні люди недовірко дивляться – то зрозуміло: не знають, який буде результат. Бо ж і ми не знаємо.

Віддали б Ви життя, щастя, аби “школа життя” могла існувати насправді. Життя і щастя – навіщо віддавати? Якщо кидаємося до річки, щоб врятувати, того хто тоне, то не для того, щоб стратити власне, а щоб врятувати від смерті чуже. Страшно багато може людина вчинити, ділячи своє життя на роки, дні – і годинами його ділячи між людьми. Розсудливо години життя давати... А щастя? – Ні, самому потрібно його шукати, збирати по маленьким зерняткам: в праці, в праці думки, для себе. Хочете Ви обдаровувати дітей хвилинами свого життя, і якщо у виборі професії Ви не помилилися, – знайдете час від часу в руді задоволення і зернятко правдивого щастя.

“Не знаєте для чого люди, бачачи свої помилки, не хочуть їх виправити – так небагато треба, аби тільки кожен хотів”. Ні, панно Любо, надто багато потрібно було б, якби навіть кожний хотів. Є багато проблем, яких розв’язати не можемо, – ще не можемо. Приклад: є діти невиліковно хворі: сліпі, хворі на сухоти, ідіоти – що з ними робити? Китайців так багато, що якби їх не пригноблювали, – нарobili б гармат, завоювали б нас, білих – як цьому запобігти? А потворне вбивство тварин, якими харчуємося? Таких прикладів можна було б навести десятки. Повільно – крок за кроком – просувається вперед людство. А може назад? Я вірю, що йдемо вперед, – всупереч всьому, що діється навколо. Ба – людство...

“Працювати, щоб краще було людям”. Нехай пані не боїться заблукати і щоб праця не залишалася змарнованою. В кожній праці треба блукати, – немає...

Королева – вчителька.

ЦДІАК України, ф. 2234, оп. 1, спр. 77, арк. 1–2. Автограф.

¹ Єлленда Цезар (1861–1935) – польський письменник.

² Колишня назва вулиці Багговутівської.

№ 2

1916 р., жовтня 15. –

Лист Г. Гольдшміта до М. Фальської

Przepraszam, – gorąco przepraszam. – List Pani ostatni zrazu mnie zdziwił: uraziłem Panią – nie wiem czym. Staralem się przypomnieć treść listu, na który Pani – był odpowiedzią. – I w rzeczy samej – przypomniałem sobie. I zrozumiałem, – i przyznaję zupełnie słuszność Pani gniewu. – Jeśli Pani to nazwie nie gniewem, tym gorzej dla mnie. Bo zasłużyłem na gniew.

A stało się tak:

Otrzymałem jednocześnie list Łuby i Pani. List Łuby bezczelny, arogancki, - w stylu *Pamiętnika* Reginki. Zna go Pani. Byłem szczęśliwy: więc znów – nie jakaś specyficzna właściwość rasy czy klasy, a cecha ogólnie ludzka. Czytając “Płomyk” Zmijewskiej¹, “Listy do Pana Boga” Wojcickiej². – Sądziłem, że na podstawie

власного doświadczenia. mogę pisać tylko o młodzieży żydowskiej, wówczas praca miałaby tylko nieznaczną część wartości, która jej chcę nadać. – Pod tym wrażeniem odpisałem jej. Potem dopiero – uświadomiłem sobie niebezpieczeństwo, jakim grozi Bogout. niepoczytalna dziewczyna. Pod tym wrażeniem odpisałem Pani. – Obawy co do konsekwencji jej stosunku (i bojowych – zresztą tylko na pół szczerych) zamiarów odnośnie do szkoły przenieśliśmy na list do Pani. Przyznaję, była we mnie myśl: Pani taka nie zdoła się na stanowcze: “to jest złe”. Te dziewczęta umieją, jeśli chcą, czarować, dopóki im się nie znudzi. Umieją imponować i narzucać swój interes. (Co z nich wyrośnie?) Było by wygodne uczynić odpowiedzialną Bogout. za zrozumiałe braki szkół kijowskich i stosunek do nich młodzieży. – A czym jest polska szkoła, czym jest rzeczywiście dla wychowawców szkół apuchtinowskich. – Rozumie Pani tło uczuciowe, które mi dyktowało list do Pani.

Przypominałem sobie w tej chwili słowa Idy (jeszcze nieznowniejszej od Reginy): “Proszę Pana, telefonowali, że się pociąg wykoleił, więc węgla nie przywiozą. Pewnie Pan powie, że to moja wina.” – Czy Pani uwierzy, że w samej rzeczy tak się dziwnie złożyło, że i ta przykra nowina, jeśli i nie przez nią, to – od niej. – One dziwnie potrafią – życie wsączania zatruci. Czy w samej rzeczy mogła by Pani przypuszczać, że Pani nie ufam? – Nie chciałem do czasu poruszać tej sprawy. Bogoutowska – to wcale nie ja, a – Pani. I to stanowi zwycięstwo metody: jest elastyczna, więc żywotna. Przejdzie do najlepszych i najgorszych szkół i internatów, – podniecie mu poziom intell. wychowawców i wytworzy jawną walkę prądów. Na zdanie: nie to ważne od czegoś ty wolny, ale ku czemu” – dawno czekałem. Żyło ono w mnie i [dręczyło], gdy myślałem o ateizmie, wolnej miłości i innych rozkuwaniach kajdan, ale rozmazane w wielu wyrazach, dowodach, – gadaniu. Wdzięczny Pani jestem za nie...

I w domu sierot był nastrój, że jego wychowawcy – to kierownicy, bojownicy, reformatorzy. Z praktycznych racji, musiałem to tłumić, bałem się, że je wyrzucą będą z warsztatów i szkół. – Jak ślicznie jest, gdy już część ich - rozbiegnie się po świecie.

Prawda, że nic już nie zostało z gniewu?

Pozdr. Gol.

Перепрошую, – гаряче перепрошую. Лист Ваш останній відразу мене здивував: образив Вас – не знаю чим. Намагався пригадати зміст листа, на який Ваш лист був відповіддю. І очевидно – згадав. І зрозумів, і визнаю повністю слушність Вашого гніву. Якщо Ви це назвете не гнівом, тим гірше для мене. Бо заслужив на гнів.

А сталося так:

Отримав одночасно лист від Люби і від Вас. Лист Люби зухвалий, нахабний, – в стилі “Щоденника” Регінки. Ви його знаєте. Був щасливий: бо знову – не якась специфічна риса раси чи класу, а риса загальнолюдська. Читаючи “Промінчик” Змієвської, “Листи до Господа Бога” Войчицької. – Я вважав, що на підставі власного досвіду можу писати тільки про єврейську молодь, тоді праця мала б тільки незначну частину тієї вартості, яку я її хочу надати. – Під цим враженням відповів їй. – Тільки потім – усвідомив небезпеку, якою загрожувє Богоутівській несамовита дівчина. З тим переконанням відповів Вам. – Побоювання щодо наслідків її відношення і (войовничих – зрештою тільки напівширих) намірів щодо школи переніс на Ваш лист. Визнаю, була у мене думка:

ви не наважтесь на рішуче “це погано”. Ці дівчата уміють, якщо хочуть, причарувати, поки їм не стане нудно. Уміють справляти враження і нав’язувати свої інтереси. (Що з них виросте?) Було б вигідно покласти відповідальність на Богоутівську за зрозумілі недоліки київських шкіл, і ставлення до них молоді. – А чим є польська школа, чим є насправді для вихованців апухтінських шкіл. – Розумієте емоційний фон, який мені диктував лист до Вас.

Пригадав у той час слова Іди (ще більш нестерпної, ніж Регіна): “Пане, телефонували про те, що потяг зійшов з колій, тому вугілля не привезуть. Напевно ви скажете, що в тім моя вина”. – Чи ви можете повірити, що насправді так дивно склалося, що і та прикра новина, якщо не через неї, то від неї. – Вони дівчата можуть – отруювати всотування життя. Чи насправді Ви могли припустити, що Вам не довіряю? – Не хотів передчасно порушувати цю справу. Богоутівська – це зовсім не я, а – Ви. І це становить перемогу методики: є еластичною, а тому життєздатною. Перейде до найліпших і найгірших шкіл і інтернатів, – піднесе інтелектуальний рівень вихователів і створить відкриту боротьбу напрямків. На думку: не те важливе від чого ти вільний, а для чого – давно чекав. Жила вона у мені і непокоїла, коли думав про атеїзм, вільне кохання і інше розірвання кайданів, але розпорошена в багатьох виразах, доказах – балаканині. Я Вам за це вдячний...

І в будинку сиріт був настрої, що його вихованці – це керівники, борці, реформатори. З практичних міркувань, мусив це погамовувати, боявся, що їх будуть викидати з майстерень і шкіл. Як добре, коли частина їх вже розбіжиться по світу.

Правда, що нічого вже не залишилось від гніву?

Вітаю, Гольдшміт

ЦДІАК України, ф. 2234, оп. 1, спр. 77, арк. 3 і зв. Автограф.

¹ Жмієвська Євгенія (1865–1923) в 1907 р. опублікувала роман “Пломінчик: зі щоденника інститутки”.

² Войчицька-Хилевська Зофія (1876–1963) в 1908 р. опублікувала психологічний роман “Листи до Бога: сповідь ввічливої дівчинки”.

№ 3

1917 р.¹–

Лист Г. Гольдшміта до Л. Сирокомської

Ma Pani słuszność, że list nie zastąpi rozmowy, niemniej jednak jest słuszne, że rozmowa nie może zastąpić listu. – List – to dokument, w którym można rozważyć osobno bieg myśli, osobno – pojedyncze zdania, nawet – wyrazy. – Odpisując na list, porządkuje własne myśli, które mi się przy czytaniu nasunęły. – Rozmowa daje – ogólne wrażenie, list – szereg trwałych faktów...

Szkoła... Aż cztery razy nazwała ją Pani “trupiańnią”. Dalej: w szkole się “trupieje”, uczennice “truposzęta”... Nie, szkoła współczesna nie jest trupem, a jest dopiero dzieckiem. Zaledwie dwa stulecia, jak ją tworzyć zaczęli, niespełna sto lat, jak się utrwaliła, i trzy dziesiątki lat jak myślą o jej reformie. – Nie już, a jeszcze – szkoły są złe – wszędzie. – Czy więc sprawiedl. jest gniew Pani na biedną, tułaczą, doraźnie a z trudem wielkim skleconą Polską szkołę w Kijowie? – Czy ona taka znów

zła, jeśli nie usuwa nawet najzuchwalszych, niekarnych i przekornych, wrogich i złośliwych swych wychowanek? – Czy Pani ma prawo tak ją lekceważyć, gorzej – poniewierać? – Niezadowolenie z tego co jest, to potężny czynnik twórczy; owszem, bądźmy niezadow., twórzmy nowe, lepsze życie, jeżeli mamy chęć, siłę i możliwość, rozum; ale nie złorzeczymy. Bądźmy burzycielami, ale nie – podpalaczami...Owszem, niech Pani opracuje plan szkoły, którą można dziś – rozporządzając danym budżetem i personelem – stworzyć. Czy godzi się przeklinać ubogą chatę, słomą krytą, – bo w marzeniu śni nam się – pałac kryształowy..?

Pisze Pani:

“Płakałam w bezsilnej złości...”

“Ja tak nie chcę, a tak jest ...”

“Coś mnie ciągle gna naprzód...”

“Ta nowa komedyjka chłopców już niema uroku...”

I jeszcze:

“Tak jakoś dziwnie... Jakoś smutno i złe... I dziwi mnie, że czuję się tak szczęśliwą... Było mi dziś jakoś tak strasznie dziwnie...”

Jest w Pani jeszcze dziecko, które się złości, że mu nie pozwalają biegać boso po rosie, które dąsa się, że ma gorączkę i każą mu pić gorzkie lekarstwo, które chciało by sięść na okręt – i żeby była burza, i okręt się rozbił (Robinson Kruzoe) i żeby mieć ciągle nowe zabawki.

Jest w Pani niepokój i chwiejność. Pani nie chce być zależną od tych “jakoś”, które Panią kierują. I nie wie Pani, czy to wina “zasuszonych mumij z wielką kokardą pod brodą”, – czy własna...

“Znalazłam pokój i utrzymanie za korep. i wyniosłam się z internatu...” Choćby nawet przypadek prosty w tym Pani dopomógł – fakt ten ma ogromną wartość... Czy szczęśliwa gwiazda, czy rozumny rachunek, czy intuicja geniuszu – dała zwycięstwo – nie pytamy o to zwycięstwo... Ale zwyciężać należy, tracąc możliwie mało – sił, czasu, uczucia: dlaczego tak późno..?

Mam Panią przekonać, że potrzebna “cicha, usilna, mrówcza praca”. – Sama Pani wie, że potrzebna. – Ale potrzebna też – mocna, twórcza, rwąca... Brudziński² – ordynuje w dziale dla niemowląt w Warszawie – jedzie do Łodzi już naczelny lekarz szpitala dla dzieci. – Zakłada pismo lekarskie – wraca do Warszawy – buduje nowy szpital – jedzie do Radomia i Lublina – buduje szpitale – wraca do Warszawy – organizuje sekcje chorób dziecięcych przy tow. lekarskim. – Wojna! – Zostaje rektorem uniwersytetu – organizuje uniwersytet – mało mu tego – więc miasto całe – Warszawę. Niech go Pani wpakuje na Bogoutowską – on się udusi, niech mi Pani da miasto – ja się powieszę...

Ludzie są jak źródła: jedno bije na płaszczyźnie, płynie sobie cicho, leniwie, zwilża łąkę, zboże miele, – nazwy niema. Drugie z gór wytryska, toczy się, pieni, zmienia kierunek, długo drogi szuka, głazy kąsa, – aż rzeką szeroką – sto fabryk w ruch wprowadza, sto miast oświetla, tysiącem bezimiennych rzeczulek bogate. – Ludzie są jak ptactwo: dudki, jaskółki, kolibry i orły. Ale i dudek [ma swe zgryźć]: chce żeby mu ciepło było, smutny, gdy mu głód dokucza, kocha swoje gniazdko. A orzeł ma w swej duszy – trochę dudka, trochę papugi, trochę – słowika...

Będzie Pani miała lat 20–25–30–35–...–50. – Tego żadną miarą Pani wyobrazić sobie nie może... A tymczasem jest Pani nieznośny człowiek, jakich spotykałem już nie raz – i cóż? – Mój Dom sierot nazywali “więźniem”, “przeklętą norą”, “trupiarnią”: nudzenie, szpieg, gazeta, morały, zrządzenie. – A wie Pani czemu? Bo zrobiłem awanturę, że – grzebień z włosami rzucono na łóżko, że trzewiki nie oddano w porę do podzelowania, że się drzwiami trzasnęło, zamiast zamknąć cicho,

że podczas modlitwy szeptano i śmiano się, że na obiad się spóźniono, niegrzecznie gospodyni odpowiedziano i t. d., i t. d. A gdy czasem – pogawędziliśmy godzinę-dwie serdecznie a wesoło – i pytałem:

– No cóż, można i w przekłętą norzę przyjemnie czas spędzić z nudziarzem.

Odpowiadano mi:

– Tak, raz na rok, – zapewne...

Tak Panno Lubo, wiele trosk ma człowiek z warunkami życia, otoczeniem i z samym sobą. Więc co robić? – A no, pozłościć – przeprosić – zakląć – przebaczyć, – pośmiać, – przyrzec sobie i tyle tylko cierpieć, że się nie dotrzymało, ile można, by nie stracić wiary, że następuje przyrzeczenie – da zwycięstwo. A cóż by warte było życie, gdyby było tylko dwa razy dwa – cztery? – Nie wiem – zapytałem – powiedzieli aha – już wiem, – już niema o co więcej zapytywać.

Pierwszego listu Pani, Gregor. i Ostr. nie otrzymałem.

Korczak

Маєте рацію, що лист не замінить розмови, тим не менше є слухним також, що розмова не може замінити листа. Лист – це документ, в якому можна окремо прослідкувати хід думок, осібно – окремі речення, навіть вирази. Відповідаючи на лист, впорядковую власні думки, які у мене з'являлися під час читання. Розмова дає загальне враження, лист – низку сталих фактів...

Школа... Аж чотири рази назвали Ви її “трупарнею”. Далі: в школі “мертвють”, учениці “труп’ята”... Ні, сучасна школа не є трупом, а є тільки дитиною. Щойно два століття, як її почали створювати, неповних сто літ, як вона зміцніла, і три десятки років як думають про її реформу. Не вже, а ще школи погані – повсюди. Чи в таким разі справедливим є Ваш гнів по стосовно бідної, безпритульної, поспіхом і з великим трудом створеної польської школи в Києві? Чи вона аж така погана, якщо не виключає навіть найбільш зухвалих, безкарних і норавливих, ворожих і злобливих своїх вихованців? Чи ви маєте право так нею нехтувати, гірше – зневажати? Незадоволення з того, що є – це потужний творчий чинник, так, будьмо незадоволені, творімо нове, ліпше життя, якщо маємо бажання, силу і можливість, розум, але не паплюжмо. Будьмо руйнівниками, але не підпалювачами... Отже, розробіть план школи, яку можна сьогодні – розпоряджаючись даним бюджетом і кадрами – створити. Чи варто ляяти вбогу хату, покритую соломою, бо в мрії бачиться нам кришталевий палац..?

Ви пишете:

“Плакала в безсильній злості...”

“Я так не хочу, але так є...”

“Щось мене завжди жене вперед...”

“Та нова забава хлопців вже не має своєї привабливості...”

І ще:

“Так якось дивно... Якось сумно і погано... І мене дивує, що почувуюся настільки щасливою... Було мені сьогодні так страшно дивно...”

Є у Вас ще дитина, яка злиться, що їй не дозволяють бігати босою по росі, яка дується, що має гарячку і наказують їй пити гіркі ліки, яка хотіла б сісти на човен, і щоб була буря, і щоб човен розбився (Робінзон Крузо) і щоб увесь час мати нові забави.

Є у Вас неспокій і непостійність. Ви не хочете бути залежною від тих “якихось”, які Вами керують. І не знаєте, чи то вина “засушених мумій з великою кокардою під бородою”, – чи Ваша власна.

“Я знайшла кімнату і утримання за репетиторство і виїхала з інтернату...”. Хоча б навіть простий збіг обставин Вам у тім допоміг – цей факт має величезне значення... Чи щаслива зірка, чи розрахунок, чи інтуїція принесли перемогу – не питаймо про ту перемогу... Але потрібно перемагати, витрачаючи якомога менше сил, часу, почуттів: чому так пізно..?

Я повинен Вас переконати, що потрібна “тиха, інтенсивна, мурашина праця”. Самі знаєте, що потрібна. Але потрібна також сильна, творча, прагнуча... Брудзинський працює ординатором у відділі для немовлят в Варшаві – їде до Лодзі вже головним лікарем дитячої лікарні. Створює медичний журнал – повертається до Варшави – будує нову лікарню – їде до Радома і Любліна – будує лікарні – повертається до Варшави – організує відділ дитячих хвороб при медичному товаристві. Війна! Стає ректором університету – впорядковує університет – мало йому цього – так ціле місто – Варшава. Засуньте його на Богоутівську – він задихнеться, дайте мені місто – я повішусь...

Люди як джерела: одне тече на площині, протікає собі тихо, ліниво, зволожує луку, меле збіжжя, – не має назви. Друге спадає з гір, котиться, піниться, змінює напрямок, довго шукає дорогу, шарпає гілки, аж стає широкою рікою – сто фабрик приводить в рух, освітлює сто міст, багате тисячами безіменних річечок. Люди як птахи: одуди, ластівки, колібрі і орли. Але і одуд [має своє подолати]: хоче щоб йому було тепло, засмучується, коли йому дошкуляє голод, любить своє гніздо. А орел має в своїй душі трішки одуда, трішки папуги, трішки солов'я...

Коли Вам буде 20–25–30–35–...–50 – цього ви собі уявити не можете... А тимчасом ви є нестерпно людиною, яких зустрічав вже не раз – і що ж? Мій “Будинок сиріт” називали “в'язницю”, “проклятою норю”, “трупарнею”: нудьга, шпигун, газета, моралізаторство, бурчання. А знаєте чому? Бо вчинив безчинство тим, що гребінь з волоссям кинув на ліжку, що черевики не віддав вчасно в ремонт, що грюкнув дверима, замість замкнути їх тихо, що під час молитви шепотівся і сміявся, що запізнився на обід, неввічливо відповів господині і т. д., і т. п. А коли випадково побалакали ми годинку-дві сердечно і весело – і я запитав:

Ну що ж, можна і в проклятій норі приємно провести час з занудою.

Дістав відповідь:

Так, раз на рік, – напевно...

Так, панно Любо, багато клопотів щодо умов життя, оточення і самого себе має людина. То що ж робити? А давайте, злитися, перепрошувати, сварити, пробачити, сміятися, пообіцяти собі і страждати, що не дотримали обіцянки, наскільки можливо, щоб не втратити віри в те, що обітниця здійсниться – принесе перемогу. Чого б варте було життя, якби двічі по два було тільки чотири? Не знаю – запитав – сказали ага – вже знаю, – вже немає про що більше питати?

Першого Вашого листа, Григоровича і Островського не отримав.

Корчак

ЦДІАК України, ф. 2234, оп. 1, спр. 77, арк. 4, 5, 6. Автограф.

¹ Дату у листі не зазначено. Рік встановлено за листом Л. Сирокомської від 13 лютого 1917 р., в якому вона зазначала, що цей день є її “першим вечором на новому місці” (ф. 2234, оп. 1, спр. 76, арк. 4).

² Брудзинський Йозеф – польський лікар педіатр, політичний діяч.

№ 4

1917 р.¹ –

Лист Г. Гольдшміта до Л. Сирокомської

Więc ucierpiała Pani z mego powodu. Byłoby mi przykro, gdyby nie wiedział, że zbyt wiele z tej czwórki z minusem nie robi sobie Pani. – A była zasłużona. – Ma Pani do wyboru długi szereg wybitnych dzieł sławnych pisarzy. – Jaka różnorodność, jakie bogactwo. Toż przez ostatnie pół wieku literat. była jednym słońcem, które świeciło i grzało. Czy dziw, że wyłoniły się potężne talenty?

Wybiera Pani powiastkę – miłą – dla dzieci – mało znanego autora. – I pisze Pani po swojemu – zapewne nazbyt gorąco. – Gdybym ja był naucz., powiedziałbym z ironią: “niech że Pani pożyczy mi to arcydzieło”, lub “była by pani zbyt subiektywnym krytykiem”. Panno Lubo, pani troszeczkę na złość wybrała tę właśnie książkę. A osobiste porachunki załatwiać w pracy naukowej (bo czymże jest wypracowanie?) – to błąd, duży błąd. – Gdyby Pani bardzo gorąco napisała, że Trylogia to marna ramota – czy można postawić pięć, uznać za – bez zarzutu Pani pracę? – Są krytycy, którzy tak czynią: praca ich kółka, ich klikli – to dzieła epokowe, prace ich przeciwników ideowych – to brednie. Są tacy, ale czyż nie błędzą ...

Nie wiem, czy było by dobrze, gdyby wszyscy nauczyciele byli jednakowi. Czy ta różnorodność typów umysłowych, charakt., temper., – nie przygot. nas do życia, w którym różnych ludzi mamy spotykać? – Oto uczuciowiec, oto – pedant, dalej – zapalny, trochę rozwichrzony ideowiec, dogmatyk – konserwatysta. Jeden zapala, drugi studzi zapala, ten czy systemat., ów – rozumowania...

Wspomina Pani pobieżnie o rozmowie z koleżanką. – Określenia krańcowe nigdy nie bywają słuszne – życie nie jest wstrętne, a złożone bardzo; bo i człowiek nie jest zwierzęciem, a – Prochem, w którym jest cząstka Boga.

Nie pisze Pani wyraźnie, ale domyślać się można, jakoby Pani – w przeciwieństwie do swej koleżanki – nie była – wierząca. – Niech Pani pomyśli, czy nie stało się tak raczej, że Bóg dziecinny przekształca się w nowego Boga. – Często młodzieży zdaje się, że przestaje wierzyć, gdy ona dopiero poszukując – zaczyna Go odnajdywać...

“Zmienia się w Pani w duszy”. Nic dziwnego. Wczesną wiosną pogoda jest zmienna: słońce – śnieg – mgła – grad – słońce – deszcz – słońce...

Mnie się znudzi korespond. z Panią, ale Pani się rozczaruje. Bo nikt tego dać nie może, co człowiek wewnątrz siebie odnaleźć i wypracować musi. – Moje listy coraz bardziej będą Pani przypominały to, co “wszyscy wokoło” aż do znudzenia powtarzają – “i może mają słuszność”, – cóż, “kiedy ja nie mogę – nie mogę, a nawet nie chcę”.

Отже, постраждали Ви через мене. Було б мені прикоро, якби не знав, що занадто багато про цю четвірку з мінусом ви не думаєте. А була заслуженою. Маєте на вибір довгу низку видатних праць уславлених письменників. Яка різноманітність, яке багатство. Бо останніх півстоліття література була єдиним сонцем, яке світило і гріло. Чи дивно, що проявилися потужні таланти?

Вибираєте ви оповідання миле для дітей маловідомого автора. І пишете по-своєму – напевно занадто гаряче. Якби я був вчителем, сказав би з іронією: “позичте ж мені той шедевр”, або “Ви були б занадто суб’єктивним критиком”. Панно Любо, ви трішки на зло вибрали власне ті книги. А зводить особисті

рахунки в науковій праці (бо чим же є твір?) – це помилка. Якби Ви дуже гаряче написали, що “Трилогія”, то бездарний твір – чи можна поставити п’ять, визнати Вашу працю досконалою? Є критики, які так чинять: праця їхнього кола, їхньої кліки – то епохальний твір, праці їхніх ідейних противників – то бредні. Є такі, але чи не помиляються...

Не знаю, чи було б добре, якби вчителі були однакові. Чи та різноманітність розумових типів, характерів, темпераментів, – не готує нас до життя, в якому маємо зустріти різних людей? Ось емоційний, ось – педант, далі – запальний, трохи розтріпанний фанатик, догматик, консерватор. Один запалює, другий остуджує запал, цей вчить систематично, той – аргументовано.

Загадуєте ви побіжно про розмову з подругою. Крайні визначення ніколи не бувають слухними – життя не є паскудне, а дуже складне, бо і людина не є твариною, а – Прахом, в якому є частка Бога.

Не пишете цього ясно, але можна здогадатися, ніби Ви – на відміну від Вашої подруги – не були віруючою. Подумайте, чи не стало швидше так, що Бог дитячий перетворюється в нового Бога. Часто молоді здається, що перестає вірити, коли вона тільки шукаючи починає Його віднаходити...

“Змінюється у Вас на душі”. Нічого дивного. Ранньою весною погода мінлива: сонце – сніг – туман – град – сонце – дощ – сонце...

Я втомлюся переписуючись з Вами, але Ви розчаруєтеся. Бо ніхто того не може дати, що людина в середині себе мусить відшукати і витворити. Мої листи кожного разу сильніше нагадуватимуть Вам те, що “всі навколо” аж до втоми повторюють – “і можливо мають слухність”, – що ж, “якщо я не можу – не можу і навіть не хочу”.

ЦДІАК України, ф. 2234, оп. 1, спр. 77, арк. 7 і зв. Автограф.

¹ Місяць і число не зазначені.

Впервые публикуются письма выдающегося польского педагога Януша Корчака, написанные им во время Первой мировой войны; акцентируется внимание на формировании подходов ученого к воспитанию молодежи.

Ключевые слова: Януш Корчак; воспитание; история педагогики; Первая мировая война.

There are published for the first time the letters of Janusz Korczak, the famous Polish educator, written by him during the First World War. The author focuses on the forming of the approach to the education of the youth by the scientist.

Keywords: Janusz Korczak; the education; the history of education; The First World War.

УДК 930.25(73)

Л. Л. ЛЕВЧЕНКО*

**АРХІВИ ШТАТІВ У СИСТЕМІ
АРХІВНИХ УСТАНОВ США**

В результаті порівняльного аналізу статусу і діяльності регіональних архівів США встановлено періодизацію історії архівної справи Сполучених Штатів регіонального рівня і визначено типи архівних установ. Приділено увагу професійним організаціям архівістів. Зроблено висновок про відсутність цілісності та ознаки децентралізованості загальнодержавної архівної системи США.

Ключові слова: архівна система США; система архівних установ США; періодизація історичного розвитку архівної системи США; типологія архівних установ США; архіви штатів; регіональні архіви Сполучених Штатів; професійні організації архівістів.

Останнім часом архівісти усього світу знаходяться у пошуку кращих моделей управління архівною галуззю своїх країн, спрямовують зусилля на реформування системи архівних установ та самих архівів. Тривають такі процеси і в Україні – обговорюється створення централізованої архівної системи, так званої вертикалі. У цьому контексті актуальності набуває обмін досвідом і вивчення законодавчо-нормативної бази, системи і мережі, напрямів діяльності архівних установ регіонального рівня різних країн світу. Метою статті, що пропонується, є висвітлення питання формування регіональних архівів США на прикладі архівів штатів, встановивши періодизацію процесу створення архівів, визначення типів архівних установ, їх підпорядкованість, структуру, напрями діяльності.

Коло публікацій із даного питання на пострадянському просторі обмежене лише декількома працями. На теренах СРСР та Росії місцевим архівним інституціям США регіонального рівня приділили увагу Н. В. Бржостовська та О. Г. Леонтьєва¹, а в Україні ця тема донині не досліджувалась.

* *Левченко Лариса Леонідівна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Миколаївської області.

Американські автори вважають, що кількість публікацій, присвячених архівам штатів, є незначною для висвітлення даної теми у всіх її аспектах. У числі інших така думка присутня у статті Брюса Дирстайна, професора Коледжу бібліотечних та інформаційних наук Університету Меріленд² (1997). Проте для іноземних дослідників, які вивчають американські архіви, комплекс цієї літератури є більш ніж достатнім.

Перші дослідження розвитку, стану, діяльності, складу і змісту документів архівів штатів належать Американській історичній асоціації (American Historical Association, АНА, 1884). На сторінках її друкованого органу “American Historical Review” висвітлювався занедбаний стан місцевих архівів і вказувалось на неприпустимість їх зберігання у підвалах, на горищах і в інших непристосованих приміщеннях. Одним із засновників Асоціації був фундатор Національного архіву США Джон Фр. Джеймсон. Комісія публічних архівів, утворена у складі Асоціації, 29 грудня 1900 р. оприлюднила свій перший звіт про обстеження стану архівів штатів, який містив відповідну інформацію про архіви Коннектикуту, Індіани, Айови, Массачусетсу, Мічигану, Небраски, Нью-Йорку, Північної Кароліни, Пенсильванії та Вісконсину³. У щорічному звіті АНА за 1901 р. опубліковано підсумки діяльності Массачусетського історичного товариства по збиранню і зберіганню архівних документів⁴, у звіті за 1904 р. – інформацію про обстеження архівів Алабами і створення першого на теренах США Департаменту архівів і історії у цьому штаті⁵, за 1905 р. – розширений звіт про публічні архіви штату Вісконсин⁶, за 1913 р. – про публічні архіви Вайомінгу⁷, за 1915 р. – Каліфорнії і Вермонту⁸, за 1916 р. – Нью-Джерсі⁹, за 1917 р. – Айдахо¹⁰. Діяльність Комісії АНА по обстеженню архівів продовжувалась до 1917 р. і вплинула на створення архівів у південних штатах США¹¹. 1922 р. Віктор Х. Палтсіц здійснив огляд діяльності Комісії за 1899–1921 рр. і оприлюднив його у щорічному звіті Американської історичної асоціації за 1922 р.¹²

Створення Національного архіву США (1934), Товариства американських архівістів (Society of American Archivists, SAA, 1936) надихнуло американських колег на здійснення аналізу архівних проблем у регіонах, які виявилися схожими по всій країні, та існуючого архівного законодавства штатів. У результаті 25 жовтня 1938 р. на другому щорічному засіданні SAA у Спрінфілді, Іллінойс, 1-шим президентом SAA Альбертом Реєм Ньюсомом була оприлюднена ідея створення єдиного архівного законодавства для всіх 48 штатів, що на той час входили до складу США. На той час Товариство намагалось здійснити певні заходи із розробки положень єдиного законодавства, створивши для цього у своєму складі Комітет із публічних відносин (Committee on Public Relations) та спеціальний комітет для сприяння організації Національної конференції уповноважених з питань уніфікації законів

штатів (National Conference of Commissioners on Uniform State Laws)¹³. У 1940-х р. в “Американському архівісті” був запропонований проект закону про створення Департаменту архівів і історії штату¹⁴. І хоча в умовах конституційного та адміністративно-територіального устрою США і їх юридичної системи реалізація цієї ідеї виявилася неможливою, певні уніфіковані стандарти все ж таки були розроблені, взяті за основу і впроваджені при подальшому удосконаленні архівного законодавства регіонального рівня.

Контент-аналіз архівного законодавства, розвинутого упродовж сорока років у п’ятдесяти штатах, здійснив Джордж У. Бейн 1983 р.¹⁵. У своєму дослідженні він виділив в ієрархічній структурі архівного законодавства три концептуальні групи: “правові концепції”, “адміністративні концепції” і “концепції стандартів” та вісімнадцять категорій, за якими здійснював аналіз. До “правових концепцій” Д.У.Бейн відніс положення про публічні документи(1), публічні установи, в яких утворюються такі документи(2), офіційних посадових осіб, відповідальних за опіку над архівними документами(3), відповідальність за передавання документів правонаступникам(4), юридичну цінність документів(5), порядок доступу до документів(6), відновлення документів, незаконно вилучених з публічного обігу(7), санкції за порушення архівного законодавства(8), часові обмеження на використання документів та забезпечення конфіденційності(9), відповідальність урядових установ штатів за управління документацією в своїх агенціях(10). Група “адміністративних концепцій” включала визначення повноважень і обов’язків архівіста штату(11), менеджера з управління документацією(12), призначення координатора з управління документацією в установі(13) та посадових осіб, уповноважених на рівні штату(14) та округів(15) вирішувати питання встановлення і дотримання строків зберігання документів, забезпечення систематичної ідентифікації і дублювання особливо важливих документів штату, які дозволяють відновлювати діяльність його установ у випадку природної або техногенної катастрофи(16). До “концепцій стандартів” Д. У. Бейн відніс впровадження технологічних стандартів на папір, чорнила, мікроформи і машиночитані плівки, що використовувались при створенні і зберіганні публічних документів(17), а також вимоги до фізичного захисту документів від пожеж(18). Дослідження Д.У.Бейна довело, що всі ці категорії на початок 1980-х рр. були загальними атрибутами архівних законів, прийнятих законодавчими органами більшості штатів. При цьому управління документацією виділилось в окреме правове поле, законодавчого обґрунтування набуло мікрофільмування, ксерографія і комп’ютеризація, які стали частиною щоденного життя; чітке визначення отримали категорії документів, виключені із публічного доступу (значний вплив на розвиток законодавства штатів мало прийняття

на федеральному рівні “The Freedom of Information Act”(1966), “The Privacy Act”(1974), “The Government in the Sunshine Act”(1976) та цілої низки законів і виконавчих наказів (executive order) президента США, які регулювали питання доступу до документів, їх розсекречування та засекречування¹⁶.

Питання законодавчого регулювання доступу до конфіденційних документів в архівах штатів досліджені у праці Роланда М. Баумана (1986)¹⁷. Він вказав, що відповідно до Кодексу архівіста (1955) працівники архівів повинні сприяти доступу до документів, проте на практиці в архівах були присутні необґрунтовані обмеження. Р. М. Бауман проаналізував закони чотирнадцяти штатів США, з яких, на його думку, найбільш виваженим і обґрунтованим був “Georgia Records Act” (1972).

Різні шляхи, якими прямували штати під час створення своїх архівних інституцій, вирішення проблем підпорядкування архівів, їх фінансування, забезпечення професійним складом співробітників, формування напрямів архівної роботи висвітлено у праці Чарльза М. Гейтса “Управління архівами штатів”, яка побачила світ щойно почав виходити журнал “Американський архівіст” (1938). З огляду на різноманітність підходів до формування архівів штатів Ч. М. Гейтс назвав їх “експериментальними лабораторіями”¹⁸. На деякі проблеми управління архівними інституціями штатів звернув увагу К. К. Кріттенден (1940)¹⁹, вказавши, що фундаментальними серед них були: визнання архіву як офіційної установи штату (органу виконавчої влади), відповідальної за збереження публічних документів; популяризація архівів, історичних документів та архівної роботи у суспільстві; забезпечення сталого фінансування архівних програм; експертиза цінності, відбір цінних документів для постійного зберігання та знищення нецінних. Управління та організація архівів станом на 1957 р. розглянуті головою Комітету з документів штатів (State Records Committee) SAA Мері Гівенс Брайн у статті “Напрями організації архівів штатів”²⁰. Функціональні відмінності архівів, підпорядкованих бібліотекам, історичним товариствам, комісіям архівів і історії, секретарям штатів висвітлив Роберт Х. Бахмер (1959)²¹. 1973 р. Роберт Р. Сімпсон на сторінках “Американського архівісту” оприлюднив листування Р. Д. В. Коннора, 1-го Архівіста США, та Джона Фр. Джеймсона, у якому звернуто увагу на різноплановість підходів штатів до формування їх архівних установ²². Усі автори погодились із тим, що практика створення архівів мала свої відмінності у кожному конкретному штаті. Це вилось у наявність різниці у законодавстві, формі підпорядкування та організації, неоднорідності архівних функцій, здійснюваних різними архівами у різних штатах тощо.

Проблеми співробітництва Національного архіву США та архівів штатів знайшли своє відображення у статтях Уільяма Д. МакКейна (1951) та Олівера У. Холмса (1951)²³. Автори критично поставилися до

позиції, яку зайняв NARA стосовно архівних установ штатів. У. Д. Мак-Кейн зазначив, що архівісти штатів очікували від NARA лідерства в усіх напрямках архівної діяльності і науки та у розвитку партнерства між федеральними та регіональними архівами, проте він зосередився тільки на роботі з федеральними документами і установами. Натомість архівісти штатів взяли на себе відповідальність за освоєння нових технологій зберігання, описування документів, індексування, фумігації, мікрофільмування, управління документацією, тестування обладнання, професійної освіти архівістів і обміну досвідом тощо. Наприклад, рекомендації з експертизи цінності документів були розроблені архівістом штату Іллінойс Маргарет Кросс Нортон, лідером із впровадження технологій і обладнання для мікрофільмування документів став Уільям Дж. Барроу з Вірджинії, його методи роботи були впроваджені в архівних установах Меріленду, Делаверу, Джорджії, Північної Кароліни, а також у Бібліотеці Конгресу США та Федеральному бюро розслідувань. О. У. Холмс наполягав, щоб Національний архів відповідав за формування статусу архівної професії, співробітництво у встановленні її стандартів і кооперацію архівних програм федерального та регіонального рівнів.

Аналіз програм управління документацією на рівні штатів та округів представлений у статтях Девіда С. Левіна(1977) та Вікторії Айронс Волч (1997)²⁴. Впровадження програм мікрофільмування в архівах та урядових установах штатів і округів було предметом уваги голови Технічного наглядового комітету з мікрофільмування SAA Дороті К.Тейлор (1959)²⁵, вплив інформаційних технологій на архіви штатів та їх присутність у мережі Інтернет дослідив Рой С. Тенбаух (1997)²⁶. На важливості збереження та використання архівних документів штатів і округів як джерел національної історії наголошували Едвард С. Папенфуз, Девід С. Левін та Чарльз І. Лі²⁷.

Перший загальний огляд усіх типів архівів Сполучених Штатів здійснений SAA 1985 р. Він включав аналіз ресурсів, повноважень і функцій, фінансування, кадрового складу, споруд і обладнання восьми типів архівів: федеральних, штатів, округів, академічних, релігійних, бізнес-структур, музейних та спеціальних. SAA розробило та направило запитальники до 1253 архівних інституцій і отримало відповіді від 549 архівів, серед яких було представлено 60 архівних репозиторіїв штатів. Робоча група зазначила у фінальному звіті, що у США не існує загального списку архівних установ і для майбутніх таких оглядів слід запланувати його укладання. Звіт про перепис архівних установ у 1985 р. був оприлюднений на сторінках “Американського архівісту” Полем Конвеєм(1987)²⁸. Кадровий склад архівів штатів, рівень освіти архівістів, їх членство у національних, регіональних і місцевих товариствах архівістів проаналізований робочою групою, яка здійснила дру-

гий (останній на сьогодні) огляд архівної професії США (2006)²⁹. Цей перепис був спрямований не на аналіз архівів як установ, а на їх кадровий склад. SAA розповсюдило 12 тисяч опитувальних листів і отримало 5620 відповідей від архівістів, що склало 47 % опитуваних.

Крім того, у США наявне широке коло праць, що висвітлюють історію створення і діяльності окремих архівних установ штатів. Вони публікувались на сторінках професійних журналів “American Archivist”, “Archival outlook”, цілого ряду періодичних видань як національних, так регіональних і місцевих професійних архівних асоціацій, у тому числі товариств архівістів штатів, фактично кожне з яких має свій друкований орган. Наприклад, Товариство архівістів Алабами видає “The Alabama Archivist”, Товариство архівістів Каліфорнії – “Journal of Western Archives”, Товариство архівістів Флориди – “The Florida Archivist”, Мічиганська архівна асоціація – “MAA newsletter: Open Entry”, Асоціація архівів і манускриптів Луїзіани – “LAMA Newsletter” тощо. Інформація про поточну роботу архівів штатів, законодавчо-нормативні акти, що регулюють їх діяльність, путівники і довідники, оприлюднені на веб-сайтах цих архівних установ, і є невичерпним джерелом для їх вивчення.

У ході роботи над даною статтею автором проаналізовано історію створення, підпорядкування, законодавчу базу, структуру, функції і напрями роботи архівних установ усіх штатів США. Безумовно, що у рамках однієї статті неможливо висвітлити всі аспекти історії, організації і діяльності архівів штатів США, тому автор вважає дану публікацію першою у циклі, присвяченому проблематиці регіональних архівів США.

У результаті порівняльного аналізу статусу і діяльності регіональних архівів США встановлено періодизацію історії архівної справи США регіонального рівня і визначено типи архівних установ. Важливе значення при цьому мало з'ясування ініціаторів створення архівів та змін у підпорядкуванні, а також дослідження виконання архівними установами функцій зберігання і використання документів та управління документацією. З'ясовано, що функції зберігання і використання є сталими і належать до основних у діяльності регіональних архівів США. Натомість функція управління документацією є змінною і в залежності від політики штату віднесена до архіву або до іншого департаменту/установи.

У розвитку архівної справи США регіонального рівня автором виокремлено чотири періоди: (1) “пошуку форм організації” (1717–1899), (2) “період розквіту” (1900–1935), (3) політики “нового курсу” (1935–1942), (4) завершення формування системи регіональних архівів (1942–2003).

Початок першого періоду пов'язаний із заснуванням найдавнішої бібліотеки США (штат Нью-Гемпшир, 1717), уповноваженої зберігати

історичні документи штату. Цей період, найважливішою знаковою подією якого стало заснування Бібліотеки Конгресу США (1800), характеризується створенням архівів при бібліотеках та історичних товариствах. Відтоді понад два століття методи систематизації і описування архівних документів по всій країні розвиваються під впливом наукових ідей працівників Бібліотеки. До її складу входить Відділ манускриптів (1897), діяльність якого з моменту створення була спрямована на формування колекцій документів особового походження та рукописних як у Бібліотеці Конгресу, так й у бібліотеках та історичних товариствах країни. Крім того, варто зауважити (хоча це й не стосується даного періоду, але яскраво характеризує вплив Бібліотеки на розвиток архівної справи у США), що 1945 р. у складі Бібліотеки виник Інститут сучасних архівів – найдавніша архівна освітня програма, спрямована на удосконалення знань архівістів і зберігачів манускриптів у галузі архівної теорії і практики*. Друга знакова подія цього періоду (продовжена у часі) – створення низки історичних товариств штатів, які мали своїм обов'язком збирання, зберігання та публікації історичних документів. Логічним завершенням цього процесу стало заснування Американської історичної асоціації (1884). Створена в її складі Комісія з публікації історичних манускриптів Американської історичної асоціації (1895, перший голова – фундатор Національного архіву США Джон Фр.Джеймсон) забезпечила редагування та публікацію рукописних джерел з американської історії³⁰. Кінець першого періоду обумовлений заснуванням у складі Американської історичної асоціації Комісії публічних архівів (створена на зустрічі Асоціації у Бостоні 27–29 грудня 1899 р.), діяльність якої була чітко орієнтована на поліпшення стану зберігання архівів. До складу Комісії входили представники 22 штатів, очолювали її Уільям МакДональд, видатний американський історик і журналіст, Джеймс Харві Робінсон, фундатор концепції “нової історії” в американській історичній науці, редактор “American Historical Review” (1912–1920) і президент Американської історичної асоціації (1929), Говард У. Колдвелл, професор історії університету Небраски, Лестер Гледстоун Багбі, один із засновників Історичної асоціації штату Техас і кампанії за врятування Бексар-архіву (іспанський архів міста Сан-Антоніо де Бексар, що було столицею Техаса у 1731–1836 рр.).

* 4 серпня 2006 року Інститут сучасних архівів на щорічному спільному засіданні Товариства американських архівістів, Ради архівістів штатів та Національної асоціації урядових архівів і адміністраторів документації був нагороджений за видатні досягнення у галузі архівної освіти та службу архівній професії протягом більш ніж 60-річного терміну // National Archives' Modern Archives Institute Receives Top Archival Award. Press Release September 5, 2006. Електронний ресурс: <http://www.archives.gov/press/press-releases/2006/nr06-135.html>.

Ними був підготовлений перший звіт Комісії (1900). Вже на першому засіданні Комісія ухвалила призначити регіональних представників у кожному із 45 штатів, трьох територій і окрузі Колумбія. Розпочалося листування Комісії з істориками штатів на предмет вибору кандидатур, що могли бути її представниками у штатах, та асоційованих членів, які могли стати помічниками цих представників. У виборі кандидатур Комісія покладалась не на офіційних посадових осіб або архівістів, оскільки вважала, що вони або перенавантажені обов'язками або ж через відсутність оплати праці на користь Комісії не захочуть взяти на себе додаткові обов'язки. Тож вона звернулася до професорсько-викладацького та студентського складу університетів і коледжів. Крім того, Комісія виявила, що немає двох схожих штатів щодо формування архівів, умовах їх зберігання, обсягах тощо, тому неможливо було нав'язувати членам Комісії у штатах застосування однакових принципів і методів роботи. Комісія ухвалила лише сприяти громадськості, науковцям і урядам штатів у формуванні їх архівних інституцій, систематизації, описуванні і публікації архівних документів. Отже, на початок 1900 р. організаційно Комісія була сформована і розпочала свою діяльність³¹.

Початок другого періоду пов'язаний із надходженням перших звітів від членів Комісії, які працювали у штатах, і оприлюдненням 29 грудня 1900 р. першого загального звіту Комісії публічних архівів. Під впливом комісії, яка стала каталізатором створення регіональних архівів³², на теренах США починається активний архівний рух, виникають перші Департаменти архівів і історії (1901 р. – Алабама, 1902 р. – Міссісіпі). З весни 1908 р. Дж. Фр. Джеймсон очолив рух за створення Національного архіву США. 1909 р. відбулася перша Конференція американських архівістів. На конференції У. Г. Ліланд виступив із доповіддю “American Archival Problems” (Проблеми архівної справи в Америці), в якій говорив про впровадження європейських принципів “поваги до фонду” і “походження” в американську архівну практику, розробку єдиного архівного законодавства для створення і управління архівами (у т.ч. федеральними, архівами штатів, округів, муніципалітетів, міськими і навіть приватними). Він уперше зауважив, що принципи бібліотечної класифікації не можуть бути застосовані до архівних документів³³; цей виступ поклав початок довготривалій дискусії архівістів і бібліотекарів США щодо принципів і методів архівної роботи. Цей період також відзначений заснуванням Національної асоціації військово-історичних організацій штатів (1919), яка сприяла консолідації американського архівного руху. Її створення пов'язане із діяльністю Національної комісії історичних служб, яка у 1917 р. направила листи усім історичним комісіям штатів, місцевим історичним товариствам і

бібліотекам і закликала їх забезпечити систематичне поповнення колекцій і ефективно зберігання всіх видів матеріалів, що були документальним і ілюстративним свідченням подій Першої світової війни. Для цього штати утворили військово-історичні комісії. У. Г. Ліланд вважав, що вони найкраще упораються з цією роботою, і навіть пропонував укласти спеціальний посібник для координації роботи істориків і архівістів штатів у збиранні документів періоду Першої світової війни³⁴. Яскравою подією періоду було створення Національного архіву і Адміністрації документації США (1934), хоча цей факт і не мав значного впливу на розвиток регіональних архівів, більше того NARA так був зосереджений на проблемах федеральних документів, що не мав можливості займатися регіональними питаннями і навіть був підданий критиці за невиправданість очікувань архівістів і істориків місцевого рівня. Важливішим було заснування разом із NARA Актом від 19 червня 1934 р. Національної комісії з публікації історичних джерел і документів (перше засідання Національної комісії з історичних публікацій (мала таку назву до грудня 1974 р.) відбулося 29 січня 1935 р.)*, яка мала і продовжує мати колосальний вплив на розвиток архівної справи у регіонах США і діяльність місцевих архівних установ. Отже, створенням цієї Комісії збіглося в часі із завершенням другого періоду, який можна вважати часом розквіту архівної галузі США, не зважаючи на усі проблеми того часу, особливо наприкінці періоду, коли країна увійшла у так звану Велику депресію (1929–1940). Американські архівісти на федеральному рівні досягли найголовнішого – створення системи архівних установ: на загальнодержавному рівні – Національного архіву США, а на регіональному – найбільшій кількості установ, які мали у своїй назві слово – архів (воно було внесене до 7 з 13 назв інституцій, створених у цей період, що здійснювали зберігання документів).

Третій період пов'язаний із початком політики Нового курсу Президента США Франкліна Делано Рузвельта в архівній галузі³⁵. Він роз-

* У 1963 р. адміністрація Президента Дж. Кеннеді підтримала ініціативу Національної комісії з історичних публікацій щодо фінансування публікацій історичних документів за допомогою грантів, а 28 липня 1964 р. Конгрес видав закон 99-383 про програму грантів. З 1964 р. Комісія видала більше 4200 грантів архівам штатів, місцевим архівним установам, коледжам, університетам, бібліотекам, історичним товариствам для зберігання архівних колекцій, розширення публічного доступу і використання архівних джерел, підготовки професійних архівістів і редакторів видань історичних документів. Загалом на усі гранти для штатів і територій як зі збереженості архівних документів, так і з їх публікації з 1976 р. по 2012 р. Комісія видала 196602944 долари (підрховано автором за даними комісії по кожному штату і території) // Електронний ресурс: Офіційний веб-сайт Національної комісії з публікації історичних джерел і документів – <http://www.archives.gov/nhprc/projects/>.

починається організацією широкомасштабного описування історичних документів (Historical Records Survey (HRS)) у 1935 р. як частини проекту Управління громадських робіт (Works Progress Administration), яке залучило безробітних істориків до роботи в архівах і установах на усій території Сполучених Штатів. Цей проект передбачав упорядкування документів та укладання на них описів і індексів у кожному штаті за рахунок фінансування з федерального бюджету. У січні 1936 р. проект було розповсюджено і на федеральні архіви (Survey of Federal Archives (SFA)). Дату завершення обох проектів, федерального і регіонального, (30 червня 1942 р.) можна вважати кінцевою для цього періоду. В цілому період був несприятливим для розвитку архівної галузі США через економічну кризу, що охопила всю країну. На рівні штатів було створено лише одну архівну інституцію (Луїзіана), і та була університетським департаментом, оскільки штат не міг дозволити собі створення повноцінної архівної установи. Доктор Едвін Е. Девіс виступив ініціатором створення університетського архіву Луїзіани, який 1936 р. Генеральною Асамблеєю штату було оголошено офіційним репозиторієм для зберігання публічних документів уряду штату (1956 р. прийнято Акт про створення Архіву і служби документації штату Луїзіана)³⁶. Проте значним досягненням політики “нового курсу” вважається укладання описів та індексів, з яких за даними NARA тільки опубліковано було упродовж 1935–1942 рр. більше двох тисяч, а більшість так і залишилась не опублікованими. Знаковими подіями цього періоду були: заснування Товариства американських архівістів (1936), вплив якого на подальший розвиток архівної галузі Сполучених Штатів не потребує доведення, та видання першого числа журналу “Американський архівіст” у січні 1938 р.

Періодом завершення формування системи архівних установ регіонального рівня, розпочатого віднесенням проекту “Historical Records Survey” до функцій регіональних архівів (але це вже стало їх звичайною роботою), стали роки Другої світової війни (вона не мала істотного впливу на створення архівів у штатах) і повоєнний час аж до 2003 р., коли було створено архів штату Вермонт. Він характеризується створенням архівних установ у тих штатах, які не заснували їх раніше, та реорганізацією чинних інституцій. Знаковими подіями періоду було створення низки регіональних професійних організацій архівістів штатів (про них ітиметься далі), найважливішими з яких є Національна асоціація архівів штатів і адміністраторів документації (National Association of State Archives and Records Administrators, NASARA, 1974) та Рада Архівістів штатів (Council of State Archivists (CoSA), 1989).

Хронологічна таблиця створення архівних установ на теренах штатів

(До уваги бралася перша установа, уповноважена збирати і зберігати архівні документи. Накопичені документи потім передавались до архівної установи – правонаступника).

Рік створення	Назва архівної установи	Рік створення	Назва архівної установи
1717	Бібліотека провінції Нью-Гемпшир	1891	Комісія публічних документів штату Південна Кароліна
1779	Присвоєння архівних функцій Секретареві республіки Вермонт	1893	Історичне товариство території Оклахома (нині – дочірній архів NARA)
1792	Історичне товариство штату Массачусетс	1895	Історичне товариство штату Вайомінг
1818	Бібліотека штату Нью-Йорк	1897	Історична комісія штату Нью-Джерсі
1822	Історичне товариство штату Род-Айленд	1897	Історичне товариство штату Міссісіпі (1902 – Департамент архівів і історії штату Міссісіпі)
1823	Бібліотека штату Вірджинія	1901	Департамент архівів і історії штату Алабама
1824	Історичне товариство штату Пенсильванія	1901	Бібліотека штату Арізона
1825	Бібліотека штату Кентуккі	1903	Історична комісія штату Північна Кароліна
1836	Історичне товариство території Вісконсин	1905	Архів території Гаваї
1839	Бібліотека республіки Техас	1905	Історична комісія штату Арканзас
1840	Бібліотека штату Коннектикут (1909 – Бібліотека оголошена офіційним архівом)	1905	Публічний архів штату Делавер
1849	Історичне товариство території Міннесота	1905	Бюро архівів і історії штату Західна Вірджинія
1849	Історичне товариство штату Теннессі	1913	Бібліотека штату Індіана (Департамент архівів і історії Бібліотеки)

Продовження табл.

Рік створення	Назва архівної установи	Рік створення	Назва архівної установи
1851	Початок збирання архівних документів на території Невада	1917	Історичне товариство штату Юта
1856	Історичне товариство штату Флорида	1918	Департамент архівів і історії штату Джорджія
1857	Історичний департамент штату Айова	1921	Архів у складі Бібліотеки штату Іллінойс
1865	Історичне товариство території Монтана	1928	Зала документів штату Меріленд
1873	Бібліотекар штату Мічиган уповноважений на збирання і зберігання архівних документів	1935	Архів Університету штату Луїзіана
1875	Історичне товариство штату Канзас	1943	Історична комісія штату Колорадо
1878	Історичне товариство штату Небраска	1947	Архівний відділ Бібліотеки штату Орегон
1881	Історичне товариство штату Айдахо	1959	Комісія публічних документів Нью-Мексико
1885	Археологічне і історичне товариство штату Огайо	1965	Офіс Архівіста штату Мен
1889	Історичне товариство штату Північна Дакота	1965	Архів штату Міссурі
1889	Офіс Секретаря штату Вашингтон зобов'язаний збирати і зберігати документи урядових установ	1970	Архів штату Аляска
1890	Бібліотека території Оклахома (зараз архів штату)	1975	Архів штату Південна Дакота
1891	Архів штату Каліфорнія	2003	Архів штату Вермонт

В системі архівних установ США регіонального рівня чітко виокремлюється 7 типів архівів. Типологія архівних установ штатів представлена незалежними публічними архівами, бібліотеками, історичними товариствами, комісіями, департаментами архівів і історії, управління-

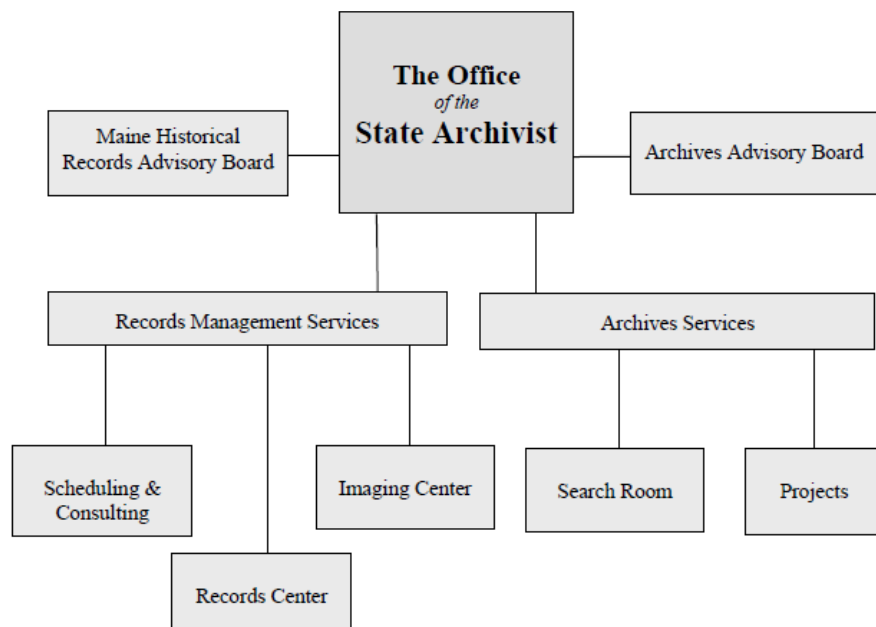
ми (адміністраціями) та відділами, що є складовими більших департаментів (типологія архівних установ штатів розроблена автором на підставі їх сучасного статусу і виконуваних функцій).

Незалежних публічних архівів на теренах США лише два: Архів штату Меріленд, який підпорядковується губернатору штату, та Публічний архів штату Делавер.

Архіви як самостійні комплексні установи працюють у штатах Орегон, Іллінойс, Луїзіана, Каліфорнія, Вайомінг, Вашингтон, Колорадо, Массачусетс, Мен, Міссурі, Джорджія. В штаті Арізона архів є структурою Відділу історії і архівів Управління архівів, бібліотек і публічних документів, у Нью-Гемпширі – Відділу архівів і управління документацією. Всі ці архіви підпорядковані Секретареві штату, який за конституцією штату має особливий статус (його обов'язки визначаються конституцією і можуть відрізнятися в залежності від штату). З часів заснування Сполучених Штатів як держави Секретар штату був завжди відповідальний за зберігання документів уряду штату, печатки, проведення виборів, оприлюднення законів, видачу ліцензій тощо. З огляду на статус Секретаря штату є всі підстави розглядати вищезазначені архівні установи як самостійні юридичні особи.

Для вищезазначених типів архівів характерне поєднання у рамках архіву/відділу функцій зберігання і використання архівних документів і управління документацією, крім штатів Вашингтон і Массачусетс, в яких управління документацією є функцією окремого відділу, але також підпорядкованого Секретареві штату. Найбільш поширену структуру такої архівної установи подано нижче на прикладі Архіву штату Мен.

Структура Архіву штату Мен ³⁷

The Office of the State Archivist – Офіс Архівіста штату;

*Maine Historical Records Advisory Board** – Дорадча комісія з історичних документів штату Мен (координує питання зберігання і доступу до документів, забезпечує підвищення кваліфікації архівістів та співробітництво установ архівної галузі штату, сприяє отриманню архівами штату грантів від Національної комісії з публікації історичних джерел і документів США (National Historical Publications and Records Commission, NHPRC) для підтримання програм забезпечення збереженості та доступу до документів, керує підготовкою проектів і вивчає запити архівів на фінансування за грантами, допомагає розвивати публікаторську діяльність архівів з популяризації важливих архівних документів);

Archives Advisory Board – Дорадча комісія архіву (розглядає і затверджує подані установами штату, округів, муніципалітетів переліки документів зі строками зберігання (такі переліки установа повинна подати на розгляд перед передачею документів на зберігання до Центру документації штату); встановлює терміни зберігання документів в установах і Центрі документації штату; визначає подальшу долю документів: постійне зберігання в архіві, знищення або передача на зберігання іншим архівним установам (архівам університетів, релігійним, приватним тощо));

Records Management Services – Служба управління документацією;

Scheduling and Consulting – підрозділ консультування установ штату та місцевих адміністрацій за програмами управління документацією, розробки переліків документів установ зі строками зберігання, укладання описів документів постійного, довготривалого зберігання та списків документів, виділених до знищення;

Records Center – Центр документації штату (зберігає неактивні, напів-активні документи та документи з постійними термінами зберігання до встановленого строку їх передачі на зберігання до архіву; контролює дотримання строків зберігання; за погодженням із установою знищує документи, строки зберігання яких закінчилися, та передає на зберігання до архіву документи постійних термінів зберігання; юридично має право розпорядження документами (у тому числі й у галузі доступу до них), що знаходяться у Центрі документації, закріплено за установами – документоутворювачами;

Imaging Center – підрозділ мікрофільмування і оцифрування документів;

Archives Services – Служба архіву (зберігання і забезпечення доступу до архівних документів);

* **State Historical Records Advisory Board (SHRAB)** у кожному штаті була створена за вимогою National Historical Publications and Records Commission (NHPRC) 1975 р. (у деяких штатах після цієї дати). Ці комісії являють повний спектр репозиторіїв усіх типів і захисників історичних документів у штатах: уряди штатів і місцеві адміністрації, університети і коледжі (як державні, так і приватні), комунальні організації (історичні товариства, публічні бібліотеки, об'єкти культурної спадщини, музеї), генеалогів і професійних істориків. SHRAB на території штату представляє NHPRC і є координатором програм збереження і популяризації архівних документів, вона оцінює проекти і направляє гранти, виділені NHPRC, на їх реалізацію.

Search Room – Читальна зала;

Projects – реалізація проектів за грантами NHPRC (Наприклад, протягом 1980–2012 рр. архів штату Мен працював над реалізацію проектів: “До 150-річчя Громадянської війни” (проводив семінари для архівістів з каталогізації і оцифрування джерел з історії Громадянської війни), з удосконалення зберігання і доступу до історичних документів, у тому числі машиночитаних, з розвитку електронних комунікаційних систем у репозиторіях штату, з популяризації використання архівних документів у навчальних процесах початкових та середніх шкіл та інші. NHPRC фінансувала місцеву комісію для видачі грантів архівам округів, муніципалітетів, навчальних закладів тощо³⁸).

Департаменти архівів і історії функціонують у штатах Алабама, Міссісіпі, Південна Кароліна. Структурно департаменти побудовані так само як і вищезазначені архіви. Основною їх відмінністю є вищий статус установи і наявність підрозділу зі зберігання об’єктів культурної спадщини та освітніх програм у галузі історії. *State Historic Preservation Office* (Південна Кароліна) або *Historic Preservation Division* (Міссісіпі), що входять до складу цих департаментів, відповідають за історичні заповідники, архітектурні пам’ятки, меморіали тощо, ведення реєстру об’єктів культурної спадщини та програми їх зберігання.

Як архівні установи функціонують бібліотеки штатів Коннектикут (*Архівний департамент Бібліотеки штату*), Вірджинія, Теннессі і Невада (*Бібліотека і архів штату*), Оклахома* (*Відділ архівів і управління документацією Департаменту бібліотеки*), Кентуккі (*Департамент бібліотек і архівів*). Архіви у складі бібліотек структурно не виділені, при бібліотеках функціонують дорадчі комісії з історичних документів штату (SHRAB) та дорадчі комісії з архівів і документів штату, відповідальні за встановлення строків зберігання документів, затвердження переліків документів тощо (наприклад, State Archives and Records Commission Kentucky Department for Libraries and Archives), а також Центри документації для тимчасового зберігання неактивних документів.

У штатах Коннектикут (*Office of the Public Records Administrator*), Вірджинія (*Records Analysis Services*), Оклахома (*директор Департаменту бібліотек є Архівістом і Адміністратором документації штату*), Кентуккі (*Records Management Services*) управління документацією є функцією окремого від архіву підрозділу бібліотеки. У штаті Невада бібліотечна і архівна програми є складовою Департаменту адміністрації штату, а управління документацією є окремим напрямком діяльності цього ж Департаменту.

Історичне товариство штату Теннессі, засноване 1849 р., багато років *de- facto* було архівом і музеєм цього штату. 1 лютого 1850 р.

* В Оклахомі два архіви: архів штату Оклахома, що діє у складі Бібліотеки штату, і Архів Історичного товариства, який є дочірнім філіалом Національного архіву і Адміністрації документації і зберігає документи штату Оклахома з історії індіанських племен.

Генеральна Асамблея вирішила інкорпорувати Товариство до складу офіційних органів штату, але через 25 років відмовилась надавати підтримку. Товариство знову почало опиратися тільки на внески своїх членів: 3 долари при вступі і 1 долар щороку. Відсутність коштів, приміщення, охорони спричиняли значні втрати архівних документів. 1904 р. Товариство розпочало роботу зі створення архіву, і 1907 р. навіть було прийнято рішення про виділення коштів для заснування Департаменту історії і архівів. 20 березня 1907 р. Товариство повідомило Генеральну Асамблею, що бажає передати свою колекцію штату, але за умови надання належного приміщення. 1915 р. депутація округу Девідсон представила біль про створення департаменту, але Перша світова війна призупинила цей рух. У грудні 1918 р. Товариство знову запропонувало свою колекцію штату і зажадало призначення архівіста та історика штату і надання приміщення. Замість позитивної відповіді 1919 р. Генеральна Асамблея скасувала своє рішення про створення департаменту і розпорядилася передати колекцію Бібліотеці штату. У березні 1927 р. Товариство черговий раз порушило питання про забезпечення збереженості, доступності для використання в читальних залах, публікації архівних документів. 29 квітня 1927 р. Генеральна Асамблея прийняла умови Товариства і губернатор Остін Пій підписав резолюцію, на підставі якої Бібліотека і архів штату стала агенцією, підпорядкованою Секретареві штату, але колекціями архівних документів спільно опікується штат і приватне Історичне товариство. Ця резолюція діє й на початку XXI ст.³⁹ Тож так історично склалось, що архів став складовою Бібліотеки штату, а програма управління документацією, розпочата 1964 р., була віднесена з 1976 р. до функцій Відділу управління документацією Департаменту служб загального призначення.

Архівами є історичні товариства штатів Айова, Айдахо, Південна Дакота, Північна Дакота, Монтана, Канзас, Небраска, Вісконсин, Мінесота, Огайо, Оклахома (архів Історичного товариства є філіалом NARA). Історичні товариства структурно представлені комплексом музейних, архівних, бібліотечних, археологічних, освітніх програм та програм збереження об'єктів культурної спадщини. Програмами управління документацією опікуються лише архіви історичних товариств штатів Айова, Канзас і Мінесота. В архіві Історичного товариства штату Оклахома такої програми немає, оскільки це функція Відділу архівів і управління документацією Департаменту бібліотеки штату Оклахома, про який згадувалось вище. У штаті Айдахо управління документацією є функцією Відділу постачання Департаменту адміністрації, у Північній Дакоті – Департаменту інформаційних технологій Офісу губернатора штату, у Монтані – Відділу документаційного і інформаційного менеджменту, підпорядкованого Секретареві штату (управління документацією і Центр документації індустріальних підприємств належать компанії “Montana records Management, LLP” (1994)), у Небрасці – Від-

ділу управління документацією, також підпорядкованого Секретареві штату, у Вісконсині – Відділу оперативних заходів Департаменту адміністрації, в Огайо – Департаменту адміністративних служб. Відповідно центри документації входять до складу історичних товариств Айови, Канзасу і Міннесоти, а у всіх інших штатах – до складу структур, які відповідають за програми управління документацією. Це ж стосується комісій із затвердження переліків і встановлення строків зберігання документів.

Суто архівна програма історичного товариства має дві складові: зберігання архівних колекцій (служба зберігання, контролю за мікрокліматом у сховищах, каталогізації, оцифрування і мікрофільмування документів) і використання (служба читальних залів і публікацій архівних документів). Архівні колекції поділяються на манускрипти (документи особового походження та рукописні), архівні документи державних установ (розподіляються на архівні колекції документів штату і місцевих адміністрацій округів, муніципалітетів), газетний фонд, фотодокументи, документи, зібрані за проектами усної історії, мапи тощо. Також можуть бути виділені тематичні комплекси документів, наприклад, комплекс документів генеалогічного характеру або певного історичного періоду. Дорадчі комісії історичних документів (Historical Records Advisory Board) співпрацюють з історичними товариствами і забезпечують керівництво і підтримку програм архівних служб.

У штаті Арканзас архівом є історична комісія, у Пенсильванії – історична і музейна комісія, у Техасі – бібліотечна і архівна комісія, в Індіані та Нью-Мексико – комісії публічних документів. Комісії віднесені до органів виконавчої влади штатів. Архіви, що входять до їх складу, так само як і ті, що входять до складу бібліотек або історичних товариств, не є самостійними юридичними особами.

Історична комісія штату Арканзас була заснована Генеральною Асамблеєю 1905 р. у ході архівного руху, що охопив південні штати під впливом діяльності Комісії публічних архівів АНА. Фундатором Комісії і її архіву був Джон Х. Рейнолдс, президент Хендрікс-коледжу, а першим директором і виконавчим секретарем – Даллас Т. Херндон, якого вважають батьком архівного руху в Арканзасі. Він очолював Комісію впродовж 1911–1951 рр. і зібрав велику колекцію історичних манускриптів, публічних документів, музейних експонатів і книг. Однак до 1951 р. всі колекції знаходились у підвалах Капітолію штату, а співробітники Комісії вимушені були боротися за виживання її колекцій. Після Другої світової війни завдяки руху жіночих організацій штату за збереження архітектурних пам'яток було реставровано Old State House (старий будинок уряду штату), західне крило якого після реставрації у квітні 1951 р. було передане архіву, а у період 1953–1960 рр. до нього добудували корпус архівосховищ. Та вже наприкінці 1960-х рр. приміщення архіву не відповідали накопиченим обсягам документів і навес-

ні 1979 р. Комісія перемістилась до нового будинку Капітолію штату. 1971 р. вона стала частиною Департаменту парків і туризму. Комісія складалася з семи осіб, яких призначав губернатор за погодженням із Сенатом штату. До виконавчого штату Комісії, очолюваної директором, входили архівні спеціалісти різних галузей.

1 жовтня 2005 р. до складу Комісії увійшов Регіональний архів Південно-Західного Арканзасу (Southwest Arkansas Regional Archives), створений ще 1978 р. за допомогою Історичної комісії штату Арканзас як проект Історичного товариства округу Хемпстид. Архів зберігає документи дванадцяти округів штату. З 1980 р. до 2005 р. він був незалежною інституцією, якою керувала Рада директорів, куди входило по два представники від кожного округу. 2011 р. філією Історичної комісії став Регіональний архів Північно-Східного Арканзасу, основний обсяг архівних колекцій якого стосується округу Лоуренс, що був заснований (1815) ще до створення штату Арканзас (1819). Цей округ охоплював майже всю північну територію Арканзасу і пізніше був розділений на тридцять сучасних округів штатів Арканзас і Міссурі. Історична комісія штату керує діяльністю цих двох архівів, а їх фінансування забезпечує Департамент парків і туризму.

Управління документацією в Арканзасі є функцією приватної компанії “Arkansas Records Management, Inc.”.

Сучасного вигляду архів Пенсильванії набув наприкінці Другої світової війни, коли була утворена Історична і музейна комісія штату Пенсильванія (1945), у складі якої були об'єднані музей штату, архівний відділ бібліотеки штату, історична комісія та декілька об'єктів історичного значення. Генеральна Асамблея, утворивши цю незалежну інституцію, наділила її широкими повноваженнями щодо документів виконавчих департаментів уряду штату і місцевих адміністрацій, але питання надання приміщення та фінансування комісії залишились невирішеними. 1948 р. архівний відділ був перейменований на Відділ публічних документів і разом з Відділом досліджень і публікацій підпорядкований Бюро досліджень, публікацій і документів. Широкий погляд на функції Комісії пояснюється долученням іншого головного підрозділу – Бюро музеїв, історичних об'єктів і майна. Незважаючи на невеликий штат, відсутність приміщення і фінансування, Комісія використала надані їй значні повноваження стосовно документів урядових установ штату і з успіхом почала розвивати програму управління документацією разом з Офісом Адміністрації губернатора (1953). З метою ефективного використання площ зберігання документів Комісія передала документи генеалогічного характеру Бібліотеці штату та прийняла від неї усі публічні документи уряду штату, експериментувала у галузі систематизації архівних документів. 1964 р. для комісії було збудоване 19-поверховий будинок (Archival Tower), площа сховищ для архіву в якому склала 100000 куб. футів. Нині комісія складається із дев'яти

членів, призначуваних губернатором, двох членів від Сенату, двох – від Палати представників, секретаря і голови. Виконавчий штат Комісії очолює голова і виконавчий директор. Її організаційна структура представлена: архівом штату, музеєм, програмами “Шляхи історії Пенсильванії”, археологічною, збереження об’єктів і пам’яток культурної спадщини. Разом з Секретарем Адміністрації штату Комісія реалізує програму управління документацією для всіх установ виконавчої гілки влади, керує Центром документації штату⁴⁰.

Бібліотечна і архівна комісія штату Техас (створена як історична комісія 1959 р.) структурно складається з шести відділів: адміністрації (бухгалтерія, служба управління грантами, служба друку, поштова служба тощо), відділу інформаційних технологій, відділу управління документацією штату і місцевих адміністрацій (складається з трьох підрозділів: консультування урядових установ штату і навчання, служби мікрофільмування, Центр документації штату), служби архівів і інформації (архів штату (забезпечує зберігання документів), служба читальних залів, служба каталогізації, служба генеалогічних досліджень, служба управління документацією і інформацією, регіональна бібліотека і дослідницький центр Сема Хьюстона), відділу мережі бібліотек і бібліотечного розвитку (забезпечує доступ через Інтернет до бібліотечних зібрань, керує бібліотечними програмами, надає консультації, керує і допомагає бібліотекам штату різних типів), програми звукових книг (забезпечує доступ до бібліотечних зібрань читачам з обмеженими можливостями). Очолює бібліотечну комісію Техасу виконавчий офіс, до складу якого входять: директор/бібліотекар штату, помічник бібліотекаря штату⁴¹.

Комісія публічних документів Індіани, створена 11 березня 1935 р., складається із Губернатора, Секретаря штату, керівника Рахункової комісії штату, директорів Бібліотеки, Історичного бюро, Комісії публічних документів, уповноваженого представника Департаменту адміністрації, Радника з публічного доступу та двох членів, призначуваних Губернатором на чотирирічний термін. До 1935 р. документи акумулювались у Бібліотеці штату, Актом від 6 березня 1913 р. навіть було утворено Департамент історії і архівів Індіани. Спочатку до обов’язків Комісії було віднесено лише прийняття рішень стосовно встановлення строків зберігання документів, виділення їх до знищення або направлення на зберігання до архіву. Зараз до складу Комісії входить вісім відділів: управління, архів штату, служба мікрофільмування (утворена 1935–1937), лабораторія консервації документів, служба управління документацією і Центр документації штату; Комітет з перегляду публічних документів (визначає строки зберігання, затверджує переліки документів тощо) та SHRAV штату Індіана⁴².

Іншу структуру має Комісія публічних документів штату Нью-Мексико. Її утворено відповідно до “State Records Act” (1959). У 1972 р.

Комісію визнано філіалом Національного архіву і Адміністрації документації США. З 1978 р. вона реорганізована у п'ять підрозділів: відділ адміністративних законів (функція ведення Реєстру законодавчих актів штату), відділ адміністративних служб, архів і історична служба, офіс Історика штату, служба управління документацією (включає підрозділи електронних документів, мікрофільмування та Центр документації штату). До Комісії входить п'ять членів: історик-фахівець у галузі історії Нью-Мексико, Секретар штату, Аудитор, Генеральний прокурор, Бібліотекар юридичної бібліотеки штату, Секретар Департаменту служб загального призначення і директор музею. Виконавчий директор, його заступник та директори п'яти структурних підрозділів Комісії забезпечують управлінські функції⁴³.

Управління архівів і публічних документів функціонує у Род Айленді, а у штаті Вермонт – Архів і Адміністрація документації штату. Архів штату Вермонт створено 2003 р., хоча ще з 1779 р. функції зберігання архівних документів виконував Секретар штату. Комісія публічних документів, заснована 1937 р., взяла на себе функції управління документацією штату. 1959 р. у Вермонті створено Відділ публічних документів як незалежний орган виконавчої влади, 1988 р. його було об'єднано із Відділом служб загального призначення, а 1996 р. останній увійшов до складу Департаменту будівництва і служб загального призначення. Виявилося, що архів підпорядкований Секретареві штату, а управління документацією – Департаменту будівництва. Розподіл цих функцій, на погляд штату, був громіздким і неефективним, особливо з появою електронних публічних документів. Тому 1 липня 2008 р. у Вермонті вони були злиті у новій структурі, яка отримала назву Архів і Адміністрація документації штату, та була підпорядкована Секретареві штату. До новоутвореної структури увійшли: служба управління документацією і інформацією, Центр документації штату, служба записів актів громадянського стану і генеалогічних досліджень, служба зберігання і доступу до документів постійних термінів, служба ідентифікації документів (у т.ч. проставляння апостилів), служба публічних нотаріусів⁴⁴.

Відділами різних структур є архіви Флориди (Відділ бібліотек і інформаційних служб Державного департаменту), Північної Кароліни (Архів штату Відділу архівів і документації Офісу архівів і історії Департаменту культурних ресурсів), Західної Вірджинії (Секція архівів і історії Відділу культури і історії Департаменту адміністрації), Аляски (Відділ бібліотек, архівів і музеїв Департаменту освіти і раннього розвитку), Юти (Архів штату і служба документації Департаменту адміністративних служб), Нью-Джерсі (Архів штату Відділу архіву і служби документації Департаменту адміністрації), Вайомінгу (Архів штату Відділу культурних ресурсів Департаменту парків і культурних ресурсів штату), Мічиган (Архів штату Історичного центру Департаменту

природних ресурсів), Нью-Йорк (Архів штату Департаменту освіти), Гавайї (Архів штату Департаменту бухгалтерії і служб загального призначення). З огляду на те, що дані архіви є відділами відповідних департаментів, вони не мають офісу управління і бухгалтерії, тож і не можуть бути самостійними юридичними особами. Проте на всі ці архіви покладено виконання функцій управління документацією, і їм підпорядковано центри документації штату, крім архівів штатів Мічиган та Нью-Джерсі. У Мічигані управління документацією є функцією Служби управління документацією Департаменту технологій, менеджменту і бюджету; у Нью-Джерсі цю функцію з 1 липня 2012 р. від Відділу архіву і служби документації передано Відділу доходів і обслуговування підприємств Казначейства штату.

Архіви, центри документації, бібліотеки та інші архівні інституції штатів, округів, муніципалітетів, місцевих інституцій входять до цілого ряду професійних організацій. Безумовно, найголовніше серед них – Товариство американських архівістів (1936). Важливе місце посідає Національна асоціація урядових архівів і адміністраторів документації (National Association of Government Archives and Records Administrators, NAGARA), яка об'єднує NARA, архівні інституції штатів, округів, муніципалітетів, центри документації, архівістів і менеджерів документації різних рівнів. Її початок був покладений заснуванням 1974 р. Національної асоціації архівів штатів і адміністраторів документації (National Association of State Archives and Records Administrators, NASARA). Товариство американських архівістів та Асоціація менеджерів та адміністраторів документації (Association of Record Managers and Administrators (ARMA)) були організаційно розділені і не опікувались проблемами архівів і управління документацією у штатах, що й стало приводом для регіональних архівістів до утворення нової організації. 1977 р. NASARA визнала важливість взаємозв'язку документів федерального рівня та штатів, 1982 р. вона опублікувала офіційну заяву "Принципи документів місцевих урядів" (Principles for Local Government Records), підтверджуючи, що документи місцевих урядів є центральною проблематикою її діяльності. NASARA еволюціонувала у NAGARA 1984 р., спрямувавши діяльність організації на всі три рівні документації – місцевий, штатів і федеральний⁴⁵.

Не менш важливе значення має інша національна організація, Рада Архівістів штатів (Council of State Archivists (CoSA)), до якої входять директори архівних установ штатів і місцевих адміністрацій. У своїй діяльності організація керується правилами NHPRC, її члени також координують вирішення питань щодо історичних документів штату (State Historical Records Coordinators), вони підтримують співробітництво архівних інституцій штатів, SHRAB штатів з NHPRC та NARA. У 1980-х рр. координатори співробітничали з NHPRC через спеціальний

комітет, 1989 р. вони створили Раду координаторів (COSHRС), щоб на засіданнях NHPRC мати голос під час визначення пріоритетів у наданні грантів. 2001 р. члени COSHRС оголосили Раду некомерційною організацією, у липні 2003 р. вони затвердили мету її діяльності, яка полягає у сприянні архівам штатів і територій в їх роботі із збереження історичних документів, а 2005 р. змінили назву організації на Раду архівістів штатів⁴⁶.

Архівісти штатів входять до низки регіональних професійних організацій. Архівісти Юти, Невади, Аризони, Айдахо та Нью-Мексико об'єдналися у Конференцію архівістів Міжгірського регіону (Conference of Inter-Mountain Archivists (СІМА), 1973). На теренах штатів Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Пенсільванія, Меріленд, Делавер, Вірджинія, Західна Вірджинія і округу Колумбія створено Регіональну архівну конференцію Середньо-Атлантичного регіону (MARAC, 1972). Конференція архівів Середнього Заходу (Midwest Archives Conference, MAC), створена 1972 р., є найбільшою у США професійною асоціацією архівістів. До неї входять 13 регіонів країни (штати Іллінойс, Індіана, Айова, Канзас, Кентуккі, Мічиган, Міннесота, Міссурі, Небраска, Північна Дакота, Південна Дакота, Огайо і Вісконсин), 117 інституцій (урядових, релігійних, університетських, корпоративних архівів, історичних товариств, репозиторіїв манускриптів і спеціальних колекцій) та близько однієї тисячі індивідуальних членів. Крім того, у її складі працюють архівісти ще 30 штатів і п'яти зарубіжних країн⁴⁷.

Архівні інституції та архівісти Аляски, Айдахо, Монтани, Орегону та Вісконсину представлені у рамках організації "Архівісти Північного Заходу" (Northwest Archivists). Архівісти Нової Англії, регіону зі штатами Мен, Нью-Гемпшир, Вермонт, Массачусетс, Род-Айленд і Коннектикут, об'єднані у регіональну асоціацію "Архівісти Нової Англії" (New England Archivists, NEA), яка функціонує за законами штату Массачусетс. Товариство архівістів Скелястих гір (Society of Rocky Mountain Archivists (SRMA)) є професійною архівною асоціацією штату Колорадо. Архівісти, бібліотекарі, зберігачі, реставратори, менеджери у галузі управління документацією штатів Арізона, Арканзас, Луїзіана, Оклахома, Нью-Мексико і Техас упродовж сорока років співпрацюють у складі Товариства Південно-Західних архівістів (Society of Southwest Archivists, 1972).

Низка штатів має власні професійні архівні організації. Товариства архівістів створено у штатах: Алабама, Каліфорнія, Флорида, Джорджія, Індіана, Міссісіпі, Північна Кароліна, Огайо, Теннессі. У Південній Кароліні та Мічигані архівісти об'єднані в Архівну асоціацію, у Кентуккі – у Раду архівістів, на Гавайях – Асоціацію архівістів, у Луїзіані – Асоціацію архівів і манускриптів, в Айові – Консорціум архівістів, у Нью-Гемпширі – Групу архівів. У Південній Кароліні архівісти, крім Асоціації, утворили ще й Раду зі зберігання архівів, бібліотек і

музеїв Палметто (назва міста у штаті Південна Кароліна) та ще у десяти штатах США (PALMSCOP), до складу якої увійшли дев'ять регіонів штату.

Професійні організації архівістів відіграють надзвичайно важливу роль у розвитку архівної галузі як кожного окремого штату і регіону, так і усєї країни в цілому. Вони розвивають міжархівне співробітництво і кооперацію, розповсюджують професійну інформацію, літературу і кращі практики роботи, забезпечують перепідготовку і підвищення кваліфікації працівників архівів різних рівнів і профілів та центрів документації, допомагають архівам отримувати гранти для реалізації програм забезпечення збереженості документальної спадщини нації та публікації історичних джерел. Одним із головних напрямів діяльності професійних організацій є розробка стандартів, методичних посібників, їх апробація та упровадження в роботу архівних інституцій. Кожна професійна організація діє на підставі конституції, в якій викладено мету її діяльності, завдання і основні напрями, та регламенту, що встановлює повноваження і обов'язки правління (президента, віце-президента, секретаря, ради, терміни та правила їх виборів і перевиборів), правила формування робочих комітетів, проведення щорічних зустрічей членів організації, засідань правління і комітетів.

Таким чином, викладене дає підстави для формулювання особливостей організації архівної справи у США. Перша з них полягає у відсутності цілісності та ознаках децентралізованості загальнодержавної архівної системи, що зумовлено специфікою державного та адміністративно-територіального устрою США, правової системи, історичним розвитком державного управління в цілому і архівної галузі зокрема, національно-культурними традиціями цієї країни. Натомість чітко виокремлюється дві незалежних одна від одної різнорівневі системи архівних установ: (1) федеральна: Національний архів та Адміністрація документації і його мережа (філіали NARA у регіонах, федеральні Центри документації, президентські бібліотеки)⁴⁸; (2) регіональна: архіви та центри документації штатів. Система архівних установ регіонального рівня включає різноманітні за внутрішньою структурою, підпорядкуванням та іншими характеристиками архівні інституції штатів (див. частина статті про типологію архівних установ).

Важливою ознакою архівних установ як федерального, так і регіонального рівнів є те, що лише вони уповноважені законодавством зберігати документи історичної і юридичної цінностей органів усіх трьох гілок влади (законодавчої, виконавчої та судової) відповідно загальнодержавного та місцевого значення, що мають постійні терміни зберігання. Усі інші архівні установи (університетські, громадські, приватні, релігійні архіви, бізнес-архіви) такого права не мають, хоча вони можуть отримати на зберігання документи органів влади, але лише у разі,

якщо ті не мають такої цінності та для них не передбачено постійного терміну зберігання. З метою контролю за встановленням і дотриманням строків зберігання та для визначення подальшої долі документів у кожному штаті утворені і діють спеціальні комісії/комітети, як при архівних установах, так і у структурі інших департаментів (це залежить від рішення штату)⁴⁹.

Суттєвими моментами організації архівної справи у США є узгодженість положень федерального та регіонального архівного законодавства, високий рівень взаємодії архівних установ та авторитет професійних організацій.

Специфікою децентралізованої архівної системи США є присутність всередині неї окремих підсистем з чіткою централізацією, що підтверджується не лише організаційною структурою, а й принципами фінансування. Йдеться про комісії з публікації історичних джерел і документів, в організації і роботі яких присутня чітка централізація: на федеральному рівні – Національна комісія з публікації історичних джерел і документів (NHPRC), на регіональному – комісії з публікації історичних джерел і документів штатів (SHPRC). Національна комісія за рахунок джерел федерального бюджету виділяє гранти на розвиток і підтримку програм зі збереженості, удосуплення та оприлюднення джерел історичної пам'яті нації комісіям штатів, а ті в свою чергу – архівним установам.

До основоположних принципів архівної системи США належить чіткий розподіл функцій зберігання між архівними установами і центрами документації⁵⁰. Перші забезпечують постійне зберігання документів, другі – тимчасове. По-перше, архів може зосередитись тільки на виконанні функцій зберігання, описування, використання документального надбання нації. По-друге, завдяки центрам документації не тільки здешевлюється вартість тимчасового зберігання документів на робочих площах установ, а й попереджаються втрати документів, забезпечується дотримання строків зберігання, кваліфікована експертиза цінності тощо.

В цілому автор прийшов до висновку, що децентралізована архівна система США достатньо ефективно забезпечує зберігання, використання документів національної культурної спадщини, поповнення архівів джерелами з історії сучасної епохи, а також у країні на високому рівні забезпечено управління документацією установ та зберігання документів із тимчасовими строками.

¹ *Бржостовская Н. В.* Архивное дело в капиталистических странах. Лекции. – М.: Историко-архивный институт, 1941. – 45 с.; *Бржостовская Н. В.* Архивное дело в странах Европы и Америки в период капитализма (от французской буржуазной революции конца XVIII в. До первой мировой

войны) (конспект лекций для заочного факультета). Архивы и архивное дело в иностранных государствах. Выпуск II. – Москва, 1957. – 92 с.; *Бржостовская Н. В.* Развитие архивного дела в новейшее время (1918–1960 гг.). Конспект лекций для студентов заочного факультета МГИАИ. Архивы и архивное дело в иностранных государствах. Выпуск III. – Москва: МГИАИ, кафедра истории и организации архивного дела, 1961. – 188 с.; Управление архивами в США (Из информации главного специалиста Архивного отдела администрации Тверской области О. Г. Леонтьевой о результатах стажировки в Техасском университете по специальности “Архивное дело и управление архивами”) // Информационный бюллетень “Федеральной архивной службы России”. – 1998. – № 22. – С. 62–67; *Леонтьева О. Г.* О комплектовании американских архивов: опыт штата Техас // Отечественные архивы. Научно-практический журнал. – М., 2000. – № 5. – С. 92–96; Управление архивами в Соединенных Штатах Америки // *Леонтьева О. Г.* Архивы в современном мире. Учебное пособие. – Тверь: Лилия Принт, 2004. – 180 с.

² Dearstyne W. Bruce. Introduction – State Archival Programs: Issues, Strategies, Prospects // *American Archivist*. – Vol. 60, № 2. – Spring 1997. – С. 130.

³ Report of the Public Archives Commission. // Annual report of the American Historical Association for the year 1900. – Vol. II. – Washington: Government printing office, 1901. – 303 p.

⁴ Swan T. Robert. The Massachusetts Public Record Commission and its work. // Annual report of the American Historical Association for the year 1901. – Vol. 1. – Washington, 1902. – P. 97–112.

⁵ Owen Thomas McAdory. Alabama Archives // Annual report of the American Historical Association for the year 1904. – Washington, 1905. – P. 479–553.

⁶ Carl Russell. Report on the Public Archives of Wisconsin // Annual report of the American Historical Association for the year 1905. – Vol. 1. – Washington, 1906. – P. 377–419.

⁷ Willaed F. James. The public archives of Wyoming // Annual report of the American Historical Association for the year 1915. – Washington, 1917. – P. 275–317; Shearer H. Augustus. The Archives of Vermont // Annual report of the American Historical Association for the year 1915. – Washington, 1917. – P. 317–355.

⁸ Head L. Edvin. The Public Archives of the State of California // Annual report of the American Historical Association for the year 1913. – Vol. 1. – Washington, 1915. – P. 281–309.

⁹ Gaskill B. Nelson, Deats E. Hiram, Libbey William, Frelinghuysen S. Joseph, Joranson M. William, Walker R.E., Godfrey E. Carlos, Chambers S. Thomas. Report on the condition of the public records of the state of New Jersey by a Committee of Citizens // Annual report of the American Historical Association for the year 1916. – Vol. 1. – Washington, 1919. – P. 165–199.

¹⁰ Marshall M. Thomas. Report on the archives of Idaho // Annual report of the American Historical Association for the year 1917. – Washington, б/д. – P. 141–172.

¹¹ Cox Richard J. American Archival History: Its Development, Needs, and Opportunities // *American Archivist*. – Vol. 46, № 1. – Winter 1983. – P. 32.

¹² Paltsits H. Victor. An Historical Resume of the Public Archives Commission from 1899 to 1921 // American Historical Association. Annual Report of the American Historical Association for The Year 1922: In Two Volumes and a Supplemental Volume, Volume 1. – Washington, 1928. – P. 152–163.

¹³ Newsome Ray Albert. Uniform state archival legislation // *American Archivist*. – Vol. 2, № 1. – January 1939. – P. 1–16.

¹⁴ A proposed model act to create a State Department of Archives and History // *American Archivist*. – Vol. 7. – № 2. – April 1944. – P. 130–133.

¹⁵ Bain W. George. State Archival Law: A Content Analysis // *American Archivist*. – Vol. 46. – № 2. – Spring 1983. – P. 158–174.

¹⁶ Більш докладно проблематика доступу до документів, їх розсекречування і засекречування висвітлена автором у статті: Левченко Л. Л. Законодавчо-нормативне регулювання засекречування і розсекречування документів у США // *Архіви України. Науково-практичний журнал*. – К., 2012. – № 2. – С. 181–2012.

¹⁷ Baumann M. Roland. The Administration of Access to Confidential Records in State Archives: Common Practices and the Need for a Model Law // *American Archivist*. – Vol. 49. – № 4. – Fall 1986. – P. 349–369.

¹⁸ Gates Charles M. The Administration of State Archives // *American Archivist*. – Vol. 1. – № 3. – July 1938. – P. 130–141.

¹⁹ Crittenden C. C. Some problems of State Archival Administration // *American Archivist*. – Vol. 4. – № 4. – October 1941. – P. 262–266.

²⁰ Bryan Givens Mary. Trends of Organization in State Archives // *American Archivist*. – Vol. 21. – № 1. – January 1956. – P. 31–42.

²¹ Bahmer H. Robert. The Archival Function in the States // *American Archivist*. – Vol. 22. – № 2. – April 1959. – P. 203–209.

²² Simpson R. Robert. Leland to Connor: An Early Survey of American State Archives // *American Archivist*. – Vol. 36. – № 4. – October 1973. – P. 513–522.

²³ McCain William. Some Suggestions for National Archives Cooperation with the State Archives // *American Archivist*. – Vol. 14, № 3. – July 1951. – P. 223–228; Holmes W. Oliver. Areas of Cooperation Between the National Archives and State Archives // *Там само*. – P. 213–222.

²⁴ Levine David. The Management and Preservation of Local Public Records: Report of the State and Local Records Committee // *American Archivist*. – Vol. 40, № 2. – April 1977. – P. 189–199; Walch Victoria Irons. State Archives in 1997: Diverse Conditions, Common Directions // *American Archivist*. – Vol. 60, № 2. – Spring 1997. – P. 132–151.

²⁵ Taylor K. Dorothy. State Microfilming Programs // *American Archivist*. – Vol. 22, № 1. – January 1959. – P. 59–82.

²⁶ Turnbaugh C. Roy. Information Technology, Records, and State Archives // *American Archivist*. – Vol. 60, № 2. – Spring 1997. – P. 184–200.

²⁷ Papenfuss C. Edward, Levine C. David, Lee E. Charles. The Preservation and Uses of State and Local Records // *American Archivist*. – Vol. 40, № 3. – July 1977. – P. 325–329.

²⁸ Conway Paul. Perspectives on Archival Resources: The 1985 Census of Archival Institutions // *American Archivist*. – Vol. 50, № 2. – Spring 1987. – P. 174–191.

²⁹ The A*CENSUS (Archival Census and Education Needs Survey in the United States). Working Group: Walch Victoria Irons (Principal Research Consultant), Beaumont Nancy P. (Principal Investigator), Yakel Elizabeth, Bastian Jeannette, Zimmelman Nancy, Davis Susan, Diffendal Anne // *American Archivist*. – Vol. 69, № 2. – Fall–Winter 2006. – P. 291–527.

³⁰ Leland Waldo G. The Prehistory and Origins of the National Historical Publications Commission // *American Archivist*. – Vol. 27. – № 2. – April, 1964. – P. 187–194.

³¹ Report of the Public Archives Commission // Annual report of the American Historical Association for the year 1900. – Vol. II. – Washington: Government printing office, 1901. – P. 5–25.

³² Cox Richard J. American Archival History: Its Development, Needs, and Opportunities // *American Archivist*... – P. 32.

³³ Leland Waldo G. The First Conference of Archivists, December 1909: The Beginnings of a Profession // *American Archivist*. – Vol. 13. – № 2. – April, 1950. – P. 109–120.

³⁴ Leland Waldo G. The archivist in times of emergency // *American Archivist*. – Vol. 4. – № 1. – January, 1941. – P. 1–12; Leland Waldo G. Historians and Archivists in the First World War // *American Archivist*. – Vol. 5. – № 1. – January, 1942. – P. 1–17.

³⁵ Flynn Q.G. The New Deal and Local Archives: The Pacific Northwest // *American Archivist*. – Vol. 33. – № 1. – January, 1970. – P. 41–52.

³⁶ The Newsletter of the State Archives & Records Service, Special Ground Breaking Issue. – Vol. 8, № 3. – October 1984.

³⁷ Maine State Archives Organization Chart // *Records Management Manual*. – Maine State Archives: Division of Records Management Services. – July 2012. – P. 5–19.

³⁸ NHPRC Grants by State and Territory. Maine Grants span 1980–2012 // *Електронний ресурс*: <http://www.archives.gov/nhprc/projects/states-territories/me.html>.

³⁹ Toplovich Ann. The Tennessee Historical Society at 150: Tennessee History “Just and True” // *Tennessee Historical Quarterly*. – Vol. 58. – Fall 1999. – P. 194–215.

⁴⁰ Eddy Howard Henry. The Archival Program of Pennsylvania // *American Archivist*. – Vol. 12. – № 3. – July, 1949. – P. 255–266; Evans B. Frank. The Many Faces of the Pennsylvania Archives // *American Archivist*. – Vol. 27. – № 2. – April, 1964. – P. 269–283.

⁴¹ Smither Harriet. The Archives of Texas // *American Archivist*. – Vol. 3. – № 3. – July, 1940. – P. 187–200; *Електронний ресурс*: офіційний веб-сайт Бібліотечної і архівної комісії штату Техас – <https://www.tsl.state.tx.us/landing/gen-info.html#tslac>.

⁴² Coleman B. Christopher. Indiana Archives. // *American Archivist*. – Vol. 1. – № 4. – October, 1938. – P. 201–214; Coleman B. Christopher. Some problems of Atate Archival Administration // *American Archivist*. – Vol. 4. – № 3. – July, 1941. – P. 149–158; *Електронний ресурс*: Офіційний веб-сайт Комісії публічних документів штату Індіана: <http://www.in.gov/icpr/files/icprbrochure.pdf>; Commission on Public Records. Буклет. – P. 1–2.

⁴³ *Електронний ресурс*: Офіційний веб-сайт Комісії публічних документів штату Нью-Мексико - <http://www.nmcpr.state.nm.us/commiss/management.htm>.

⁴⁴ About the Vermont State Archives and Records Administration (VSARA) // *Електронний ресурс*: Офіційний веб-сайт Архіву і Адміністрації документації штату Вермонт – <http://vermont-archives.org/about/>.

⁴⁵ A Brief History of NAGARA // *Електронний ресурс*: <http://www.nagara.org/displaycommon.cfm?an=1>.

⁴⁶ About the Council of State Archivists // *Електронний ресурс*: Офіційний веб-сайт Ради архівістів штатів – <http://www.statearchivists.org/about.htm>.

⁴⁷ What is the Midwest Archives Conference? // *Електронний ресурс*: Офіційний веб-сайт Конференції архівів Середнього Заходу – <http://www.midwestarchives.org/what-is-mac>.

⁴⁸ Історія і структура Національного архіву США і Адміністрації документації (NARA) висвітлена автором у попередніх публікаціях. Див.: *Левченко Л. Л.* До історії створення Національного архіву Сполучених Штатів

Америци // Архіви України. Науково-практичний журнал. – К., 2009. – Випуск 6 (266): листопад–грудень. – С. 227–250; *Левченко Л. Л.* До історії створення Національного архіву Сполучених Штатів Америки (Закінчення) // Архіви України. Науково-практичний журнал. – К., 2010. – Випуск 1 (267): січень–березень. – С. 141–161.

⁴⁹ Більш докладно про діяльність комісій див.: *Левченко Л. Л.* Деякі аспекти науково-технічного опрацювання та комплектування архівних інституцій США документами сучасної епохи // Архіви України. Науково-практичний журнал. – К., 2012. – Випуск 3 (279): травень–червень. – С. 112–130.

⁵⁰ Про центри документації: *Кабочкина Т. С.* Федеральные центры документации США. История, современный опыт // Отечественные архивы. – М., 1992. – № 6. – С. 92–100; *Левченко Л. Л.* Центри документації як вирішення проблеми тимчасового зберігання документів (Досвід Сполучених штатів Америки) // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук. Матеріали всеукраїнської наукової конференції. 7–8 жовтня 2012 р., м. Дніпропетровськ. Частина I. – Дніпропетровськ: Свідлер, 2012. – С. 172–174.

В результаті порівняльного аналізу статусу і діяльності регіональних архівів США встановлена періодизація історії архівного дела Соединенных Штатов на регіональному рівні і обзначені типи архівних установ. Уделено увагу професійним організаціям архівистів. Сделан вывод об отсутствиі целостности і признаках децентрализованности общегосударственной архівной системы США.

Ключевые слова: архівна система США; система архівних установ в США; періодизація історического розвитку архівної системи в США; типологія архівних установ в США; архіви штатів; регіональні архіви Соединенных Штатов; професійні організації архівистів

As a result of the comparative analysis of the status and the activity of the USA states archives the periodization of the history of the archival affairs development on the regional level has been developed and the types of the state archival institutions have been determined. The special attention has been paid to the professional organizations of the archivists. The absence of the integrality and features of the decentralization of the national archival system in the USA have been confirmed in the conclusion.

Keywords: the archival system of the USA; the archival institutions system in the USA; the periodization of the USA archival system development; the typology of the USA archival institutions; the state archives; the USA regional archives; the professional organizations of the archivists.

УДК [930.25:34](438)

Р. І. МЕЛЬНИК*

ПОНЯТТЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ В АРХІВНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ПОЛЬЩІ

Розглянуто основні етапи законотворчої діяльності у Польщі у ХХ ст. у сфері здійснення нагляду, захисту й управління сукупним архівним фондом країни. Проаналізовано відповідні нормативно-правові акти та ключові поняття польського архівного законодавства – Державний архівний фонд (у редакції 1952 і 1957 рр.) та Національний архівний фонд.

Ключові слова: Державний архівний фонд; Національний архівний фонд; архівні документи; архівні фонди; державна архівна служба.

Поняття Національного архівного фонду (далі – НАФ) у розумінні всієї сукупної архівної спадщини країни у сучасній польській архівістиці є не лише ключовим, а й без перебільшення визначальним, оскільки вказує мету і наповнює конкретним змістом функціонування національної архівної системи країни. Виходячи за межі наукових знань і теоретичних уявлень та проникаючи у сферу реальних суспільних, політичних, економічних і культурних відносин у всіх їх можливих формах і проявах, воно водночас виступає повноцінною самостійною правовою категорією з набором певних властивих лише їй об'єктивних ознак і характеристик.

Рішення про введення у польське архівне законодавство поняття НАФ не було несподіваним, а стало логічним і закономірним наслідком процесів, які відбувалися у суспільно-політичному житті Польщі та її архівній сфері починаючи з відновлення польської державності та створення у ній національної архівної служби у 1918–1919 рр. Затвердження у 1983 р. на законодавчому рівні поняття НАФ передували декілька етапів розвитку архівної системи країни, кожен із яких супроводжувався розробкою й ухваленням відповідної нормативно-правової бази архівної справи, реорганізацією і розбудовою державної архівної служби й мережі підпорядкованих їй архівів, а також вирішенням організаційних і методичних проблем, пов'язаних із комплектуванням, зберіганням й опрацюванням архівних збірок та використанням інформації, яка в них містилася. У цей же час зусилля польських архівістів спрямовувались на накопичення, аналіз й систематизацію нових та переосмислення уже

* *Мельник Ростислав Ігорович* – кандидат історичних наук, завідувач сектору зберігання документів давнього періоду Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

відомих знань і відомостей про архіви та архівні документи. Бурхливий інституційний розвиток архівних установ, зумовлений розширенням їх адміністративних повноважень, посилення їх ролі в культурному, економічному й науковому житті польського суспільства, постійне зростання потреб останнього у ретроспективній інформації, врешті, як зазначалося, значні досягнення у сфері теорії і методики архівної справи створювали на кожному із згаданих етапів передумови для перегляду й зміни чинних засад і підходів щодо реалізації державної політики в архівній галузі. Результатом цих змін стала тенденція до централізації архівної справи у Польщі та зміцнення державного впливу і контролю над архівними процесами, які у ній відбувалися. Ще одним важливим чинником зростання ролі держави в управлінні архівними установами та сукупним архівним фондом як цілісною інформаційною системою була потреба у накопиченні, концентрації, збереженні й максимально ефективному використанні її інститутами у державних цілях усіх наявних у країні інформаційних ресурсів та захисті національних інтересів в інформаційній сфері, а також примноженні, охороні, поширенні й популяризації національного культурного надбання, невід'ємною частиною якого були й архівні документи.

Аналізуючи причини й передумови впровадження і закріплення на законодавчому рівні у Польщі поняття НАФ, окремо слід відзначити вплив політичних обставин. В умовах існування в країні з середини 1940-х до кінця 1980-х рр. соціалістичного устрою з властивою для нього жорсткою регламентацією усіх сфер життєдіяльності суспільства та пануванням командно-адміністративних підходів до організації й управління суспільними процесами архівна галузь розглядалася як один із елементів державного будівництва, а тому закономірно підлягала націоналізації і централізації. Це стосувалося не лише й не стільки архівних установ, як архівних документів, які разом утворювали архівний фонд держави. Безпосереднім наслідком цих змін було зміцнення державного контролю над документальними процесами, які відбувалися на усіх рівнях функціонування державного організму.

У міжвоєнний період у польській архівістиці проблема архівного фонду держави на законодавчому рівні не порушувалася, відповідно не існувало й окремого поняття для його позначення. Правовою підставою для організації архівної справи і діяльності архівів у цей час був Декрет про організацію державних архівів та охорону архівних документів від 7 лютого 1919 р.¹ Опираючись на німецький і французький досвід в архівній сфері він заклав основи централізованої державної архівної служби Польщі. Керівництво її архівами та їхніми фондами мав здійснювати спеціально створений при Міністерстві віросповідань та освіти орган – Відділ державних архівів. Згідно з Декретом державні архіви в обов'язковому порядку комплектувалися докумен-

тами, які були створені або створювалися в результаті діяльності органів державної влади, державних установ й організацій. Поза сферою впливу Відділу державних архівів й надалі залишалися численні міські і церковно-монастирські архіви, родинні архіви та рукописні збірки й колекції представників великої земельної власності, архіви й архівні підрозділи фінансово-кредитних, господарських, промислових і торговельних установ, підприємств й організацій, а також архівні документи, що були приватною власністю фізичних осіб. Разом із документами, які зберігалися у державних архівах, вони утворювали сукупний архівний фонд республіки. Слід зазначити, що декрет не встановлював жорстких рамок комплектування державних архівів. Окрім документів власне державного походження, він надавав їм право приймати на зберігання також документи органів церковної влади, релігійних і громадських організацій, приватних підприємств і організацій, які діяли на території країни, а також документи колишніх окупаційних органів. Окремий пункт декрету визначив обов'язком усіх державних архівів збирати і зберігати рукописні пам'ятки різного характеру, які стосувалися культури, історії, внутрішніх і зовнішніх відносин Польської держави.

Позбавлена права здійснювати адміністративне керівництво фондами, вилучених з її підпорядкування архівів, державна архівна служба Польщі була наділена при цьому стосовно них досить широкими контрольними функціями. За порозуміння і за згодою міністра віросповідань й освіти та інших міністрів вона могла проводити перевірки недержавних архівів щодо їх наукової і технічної діяльності, виявляючи у них відповідні недоліки та надаючи необхідні рекомендації і допомогу для усунення цих недоліків. Це положення поширювалося також на приватні архівні збірки. Відділ державних архівів надавав їхнім власникам методичні рекомендації щодо зберігання і реставрації архівних документів. До його обов'язків входило збирання відомостей про архівні збірки й документи, які залишалися без належного нагляду й перебували під загрозою знищення, та передача їх на тимчасове (а за потреби і постійне) зберігання до державних архівів. Такі ж функції було покладено на Відділ з виявлення і повернення з-за кордону до Польщі архівних документів, які з'явилися у результаті діяльності польських або окупаційних органів влади, що раніше діяли на її території². Наведені факти не лише свідчили про високий рівень усвідомлення і розуміння центральною владою міжвоєнної Польщі важливості усіх без винятку архівних документів незалежно від їх походження та форми власності на них як джерел цінної інформації і культурно-історичних пам'яток, а відтак визнання нею потреби і готовності вироблення єдиної державної політики стосовно спільного архівного фонду республіки з метою його збереження і примноження, але фактично створювали правові основи для реалізації цієї політики на практиці. Поглибленню

централізації архівної справи, як і подальшому посиленню державного чинника в управлінні архівною галуззю країни, зокрема в організації й керівництві її архівним фондом, тоді ще перешкоджали особливості суспільно-політичного устрою Польщі, який перешкоджав надмірному втручання держави у діяльність самоврядних, церковних, громадських і приватних структур, надаючи останнім право самостійно створювати й вести свої архіви й архівні підрозділи.

Започаткованій у міжвоєнний період реформі архівної справи щодо Другої світової війни під впливом докорінних суспільно-політичних перетворень було надано у Польщі нового, ще сильнішого імпульсу. Проголошення Польської Народної Республіки та утвердження у ній соціалістичного устрою визначили тенденції розвитку її архівної системи у другій половині ХХ ст. Вони полягали в реорганізації архівної справи на основі принципів і методів марксистсько-ленінської методології та у відповідності з новим суспільно-політичним й адміністративним устроєм країни. Архівні установи з їхніми фондами підлягали націоналізації, підходи до організації архівної справи – уніфікації, а сама державна політика в архівній сфері – централізації. Природно, що орієнтиром і взірцем для наслідування для польських урядових, наукових й архівних кіл став на той час уже майже 30-річний радянський досвід архівного будівництва³.

Робота над новим архівним законодавством розпочалася у Польщі у 1946 р. Тоді її архівістами було розроблено й подано на розгляд новий проект декрету про державні архіви. Враховуючи радянський архівний досвід, він передбачав два принципи нововведення: 1) створення організованої за ієрархічним принципом і на основі територіально-адміністративного поділу країни мережі державних архівів із централізованим керівництвом цією мережею та документами, які в ній зберігалися; 2) здійснення державною архівною службою та її органами нагляду й контролю за організацією і діяльністю архівних підрозділів державних установ, підприємств й організацій із наділенням її винятковими повноваженнями надавати їм дозволи на знищення документів тимчасового зберігання. Окрім цього, проект декрету вводив у польське архівне право два нових поняття: “державний архівний фонд” (*państwowy zasób archiwalny*) та “архівні матеріали” (*materiały archiwalne*)⁴.

Наступним важливим етапом у реформуванні повоєнної архівної системи Польщі стала архівна конференція, яка відбулася у вересні 1948 р. у рамках Сьомого з’їзду польських істориків у Вроцлаві. На ній було сформульовано й подано на обговорення положення нормативного акту, який мав реорганізувати архівну справу відповідно до нових суспільно-політичних й економічних умов. В його основу було покладено принцип централізації і неподільності архівних фондів, що передбачав зосередження в державних архівах архівних документів, які

мали наукове, політичне і поточне практичне значення. Усі ці документи незалежно від часу їх створення і місця зберігання разом повинні були утворювати єдине ціле – Державний архівний фонд. Керівництво цим фондом та всією державною архівною службою Польщі мав здійснювати спеціально уповноважений орган виконавчої влади – Головна дирекція архівів⁵. Опрацьований на підставі виголошених на конференції тез і пропозицій проект закону складався приблизно із ста статей, які охоплювали майже увесь спектр архівної проблематики. Згодом від нього змушені були відмовитися і зосередитися на підготовці нової версії архівного декрету, в якому лише у загальних рисах мали бути прописані основні принципи організації архівної справи та діяльності архівів в умовах соціалістичної дійсності.

Період активного реформування архівної галузі Польщі і водночас закріплення на законодавчому рівні фактичних змін, які відбулися у ній ще у перші повоєнні роки, припав на 1950-ті рр. Усе розпочалося з ухвалення 29 березня 1951 р. Декрету про державні архіви⁶. Він не лише запровадив нові засади організації архівної справи, а й взагалі став базовим документом усього повоєнного польського архівного права. Усі наступні нормативно-правові акти у тому числі й Закон про Національний архівний фонд та архіви від 14 липня 1983 р. лише розширили й конкретизували викладені у ньому тези⁷. Хоча за початковим задумом законотворців декрет мав створити умови для впровадження у Польщі соціалістичної моделі архівного будівництва на зразок тої, що вже роками існувала в СРСР, він започаткував період творення її архівістами власних оригінальних організаційних і методичних концепцій.

Основним нововведенням Декрету була централізація державної політики Польщі в архівній сфері. Для її проведення створювався підпорядкований безпосередньо Голові Ради Міністрів центральний орган виконавчої влади – Головна дирекція державних архівів. На момент ухвалення Декрету Польща була єдиною державою серед усіх країн соціалістичного табору, в якій державна архівна служба отримала статус центрального відомства з широкими міжвідомчими повноваженнями⁸. Йому підпорядковувалася мережа державних архівів, яку утворювали архіви трьох рівнів: центральні (у Варшаві), воєводські й повітові. Ще одним не менш фундаментальним нововведенням Декрету було запозичене ним з радянської архівної справи поняття “державний архівний фонд”, яке стало основоположним принципом всієї сучасної польської архівістики⁹. Збирання архівних документів і комплектування ними цього фонду, їх облік, опрацювання, зберігання і використання стало основним завданням державної архівної служби та її органів. Окрім цього, вони повинні були здійснювати нагляд і контроль за створенням і зберіганням документів Державного архівного фонду (далі – ДАФ) в державних установах, підприємствах і організаціях та за діяльніс-

тю архівних підрозділів цих інституцій. До того часу між державними архівами й архівними підрозділами не існувало сталого зв'язку, а тому документи передавалися на зберігання до архівів нерегулярно. З прийняттям Декрету архівна служба отримала змогу контролювати всі етапи процесу формування її архівних фондів – від створення і надходження архівних документів на тимчасове зберігання до архівних підрозділів установ, підприємств і організацій до передачі їх на постійне зберігання до державних архівів. Це революційне рішення поклато початок нового етапу у діяльності польських архівів¹⁰. Головній дирекції державних архівів було доручено здійснювати централізоване керівництво усіма державними архівними установами та їхніми фондами. Це положення, щоправда, не поширювалося на архівні установи, які перебували у структурі трьох Міністерств – національної оборони, громадської безпеки (пізніше – внутрішніх справ) і закордонних справ. Внутрішню організацію, сферу й порядок діяльності цих установ, а також умови користування документами, які в них зберігалися, визначали керівники згаданих відомств за погодженням із Головою Ради Міністрів.

Декретом про державні архіви Польська Народна Республіка однією з перших серед усіх соціалістичних країн визначила поняття “архівні матеріали” повноцінною правовою категорією, а самі архівні документи об'єктом правових відносин. У 1950–1960-х рр. це поняття вживалося у широкому значенні й охоплювало усі документи, що зберігалися в архівних підрозділах установ, підприємств й організацій незалежно від того чи вони підлягали знищенню, чи мали передаватися на постійне зберігання до державних архівів. На означення документів, які зберігалися в цих архівах і таким чином формували ДАФ, вживалося прийняте ще у довоєнній польській архівістиці збірне поняття – *archiwalia*¹¹.

Окрема постанова Ради Міністрів від 26 квітня 1952 р. дала роз'яснення поняттю “Державний архівний фонд” і визначила склад його документів¹². Під ним слід було розуміти сукупність усіх архівних документів країни, які мали суспільне, політичне, економічне й наукове історичне значення. З точки зору видової приналежності ними могли бути різноманітні офіційні документи, книги, письмова документація, карти й плани, фото і фонографічні матеріали, а також інші документи незалежно від змісту, форми, техніки, часу й способу їх створення, а також місця зберігання¹³. У складі ДАФ було виокремлено дві групи документів. До першої з них належали документи центральних і місцевих органів державної влади й адміністрації, колишніх органів місцевого самоврядування (ліквідоване у 1950 р.), керівних органів господарського й професійного самоврядування, державних і комунальних підприємств й організацій, банківських установ, громадських і культурних товариств й організацій, а також ліквідованих приватних підприємств.

Другу групу утворювали документи, що були результатом діяльності органів державної влади й адміністрації, а також інституцій іноземних держав, які у минулому функціонували на території Польської держави у її повоєнних кордонах, якщо тільки їхня діяльність стосувалася її земель. Складовою частиною ДАФ оголошувалися також документи націоналізованої великої земельної власності та польських родів і родин, які відіграли визначну роль в історії Польщі. Згідно з постановою, усі документи ДАФ мали зберігатися у державних архівах. Ця норма не поширювалася на документи політичних партій і організацій, керівництво якими здійснювали відповідні партійні органи.

Нова постанова Ради Міністрів від 19 лютого 1957 р., як і попередня, не давала чіткого визначення поняттю “Державний архівний фонд” (таким і надалі вважалася сукупність архівних документів країни, які мали суспільне, політичне, економічне й наукове історичне значення), лише конкретизувала й розширила його зміст¹⁴. Зазнав деяких змін також обсяг самого поняття “архівні документи”. Окрім документальних матеріалів на паперових носіях (документів офіційного походження, письмової документації, книг, листування, фінансової, технічної і статистичної документації, карт і планів незалежно від техніки їх виконання), ними могла бути також будь-яка документація, створена механічним способом (фотографії, фільми, звукозаписи тощо)¹⁵.

Усі документи, які складали ДАФ, згідно з постановою від 1957 р. поділялись на дві групи. В основі такого поділу було покладено формацийний підхід, вихідним критерієм якого була належність архівних документів до двох різних, з позицій тодішнього режиму, історичних епох: феодально-буржуазної та соціалістичної. У рамках кожної групи документи за інституційним й особовим походженням поділялися на підгрупи. До першої групи належали документи, які відклялися після 22 липня 1944 р. (прийнята офіційною історіографією дата зародження Польської Народної Республіки). Вона складалася з двох підгруп. Першу з них складали документи, які були результатом діяльності юридичних осіб: органів державної влади й адміністрації; колишніх органів місцевого самоврядування; судових органів; державних і комунальних підприємств, установ й організацій; військових частин і формувань; виробничих і професійних спілок; політичних і громадських організацій; наукових, освітніх, культурних і мистецьких закладів; ліквідованих приватних підприємств; польських інституцій, які діяли за кордоном. Другу підгрупу утворювали документи відомих державних і громадських діячів Польщі, а також представників її науки, літератури і мистецтва. До другої групи належали документи починаючи від найдавніших часів до 22 липня 1944 р. Вона складалася з трьох підгруп. До першої підгрупи належали документи, які виникли в результаті діяльності юридичних осіб: органів державної влади й адміністрації;

органів станового, територіального, професійного й господарського самоврядування; судових органів; державних підприємств, установ й організацій; фінансово-кредитних установ; військових частин і формувань; кооперативних, професійних, громадських і приватних організацій; наукових, освітніх, видавничих, культурних і мистецьких закладів; польських інституцій, які функціонували за кордоном. Другу підгрупу утворювали документи магнатських і шляхетських родів, їхніх маєтків та підприємств, які перейшли у державну власність. У третю підгрупу було виділено документи визначних державних і громадських діячів, представників науки, літератури й мистецтва, які перебували у власності держави. Окрім двох основних, розділених хронологічно груп документів, в окрему, третю, групу було віднесено документи органів державної влади, організацій та інституцій інших держав, а також окупаційних військових частин і формувань, які колись функціонували на території Польської держави у її повоєнних кордонах.

Згаданий поділ ДАФ Польщі на декілька хронологічно-тематичних груп був суто декларативним та мав лише теоретичне значення. На практиці він майже не вплинув на організацію архівної справи. Правовий статус і значення виділених у постанові груп документів уже через самий факт їх належності до ДАФ були однаковими. При організації системи й мережі державних архівів та визначенні їх профілю і характеру діяльності було враховано насамперед адміністративно-територіальний принцип, а не періодизацію документів, які в них зберігалися. Запропонований поділ документів ДАФ створював підстави для закріплення на законодавчому рівні відмінних умов та порядку доступу й користування різними групами його документів. Централізоване керівництво ДАФ здійснювала Головна дирекція державних архівів.

Постановою було визначено порядок і механізм формування ДАФ документами, які створювалися після 1944 р. (документи до 1944 р. становили історичний фонд архівів). Усі документи повинні були тимчасово зберігатися в архівних підрозділах установ, підприємств і організацій, в яких були створені, після чого документи ДАФ передавалися на постійне зберігання до державних архівів, у зоні комплектування яких перебували, а інші документальні матеріали, які не надходили до фонду, після втрати свого практичного значення підлягали відбору й знищенню. Право визначати такі документи і надавати дозволи на їх знищення мали Головна дирекція державних архівів та підпорядковані їй центральні й воєводські державні архіви. На прохання окремих інституцій, таких як Польська академія наук, вищі навчальні заклади, музеї і бібліотеки, дирекція могла надати їм дозвіл на тривале зберігання у їхніх архівах й архівних підрозділах документів ДАФ. Як складова частина цього фонду у польській архівній справі з'явилося поняття *powierzony zasób archiwalny* (дослівно – довірений архівний фонд).

Установи, яким було доручено його зберігання, називалися *archiwa z powierzonym zasobem archiwalnym*¹⁶. Терміни зберігання документів в таких архівах визначали міністри та керівники відомств, у структурі яких вони діяли. Постановою Ради Міністрів від 30 грудня 1958 р. Головна дирекція державних архівів та її органи втратили надане їм попередніми актами право здійснювати керівництво й нагляд за документами ДАФ, які зберігалися у відділах рукописів наукових бібліотек або були створені в результаті їхньої діяльності. Водночас державна архівна служба повинна була вести централізований облік цих документів¹⁷.

Після реформування у 1950-х рр. архівної галузі Польщі увесь її архівний фонд було поділено на дві частини – ДАФ та архівні документи, які не входили до його складу або, умовно кажучи, недержавний архівний фонд. За походженням, правовим статусом і юрисдикційною підпорядкованістю його документів ДАФ структурно не був однорідним суцільним документальним комплексом та складався з таких частин: 1) архівний фонд державних архівів, підпорядкованих Головній дирекції державних архівів. Він складався з документів, які в них зберігалися, а також документів, які зберігалися в архівних підрозділах державних підприємств, установ й організацій та мали передаватися на постійне зберігання до державних архівів; 2) архівні фонди державних інституцій, які користувалися правом постійного зберігання створених у них документів (ПАН, Головне статистичне управління та вищі навчальні заклади); 3) архівні фонди Міністерств національної оборони, внутрішніх і закордонних справ. Формально вони належали до ДАФ, хоча не підпорядковувалися державній архівній службі Польщі. Для порівняння – в СРСР архівні фонди правоохоронних і силових структур закритого типу взагалі не підпадали під трактування ДАФ, а тому фактично становили своєрідний “позадержавний” архівний фонд; 4) архівні фонди політичних партій і організацій: правлячої Польської об’єднаної робітничої партії, Об’єднаної народної партії та Демократичної партії. Їх було вилучено з-під контролю державної архівної служби й підпорядковано відповідним партійним органам. Як і у випадку з архівним фондом КПРС, комплектування і використання партійних архівних фондів у Польщі регламентувалися внутрішніми партійними нормативними документами й інструкціями. Слід однак зазначити, що на відміну від радянської архівної системи, у польській повоєнній архівістиці не існувало поняття окремого партійного архівного фонду; 5) рукописи й інші документи архівного характеру, які зберігалися у відділах рукописів деяких наукових бібліотек і музеїв та наукових інституціях (Військовий історичний інститут, Єврейський історичний інститут, Головна комісія дослідження гітлерівських злочинів у Польщі). Усі їхні архівні збірки, хоча не підпорядковувалися державній архівній службі Польщі, перебували в неї на централізованому обліку.

Декрет про державні архіви від 1951 р. та ухвалені на його підставі три постанови про Державний архівний фонд від 1952, 1957 та 1958 рр. започаткували новий період в історії архівної справи Польщі. Визначені ними принципи і поняття стали основою для розвитку національної архівної системи Польщі у наступні роки. Водночас вони не змогли охопити всіх аспектів архівної проблематики. В умовах повоєнного часу основний акцент у них було зроблено на структурі й організації державної архівної служби. Проблема архівних документів, зокрема забезпечення їх правового захисту, порушувалася у цих актах лише побіжно. Відкритим залишалось питання правового статусу документів, які, згідно із законодавством, не підпадали під категорію ДАФ, однак як з інформаційної точки зору, так і їх культурної й історичної цінності мали значне суспільне й наукове значення. До таких, зокрема, належали численні архівні збірки монастирів, церковних громад і релігійних організацій, які мали свою власну розбудовану децентралізовану не підпорядковану державній архівній службі мережу архівів, та документи громадських організацій і фізичних осіб. Вирішення основних організаційних проблем водночас з інтенсивним розвитком архівних процесів вже незабаром змусило польських архівістів переглянути чинне законодавство та переосмислити існуючі підходи до організації архівної справи. До цього спонукали й фактичні зміни, які відбулися в архівній галузі країни, та, відповідно, спричинений ними стан архівів у 1960–1970-х рр. Ці зміни не відповідали, а в деяких моментах навіть суперечили архівному законодавству 1950-х рр. Особливо відчутно й гостро ці суперечності виявилися після ухвалення у 1962 р. Закону про охорону культурних пам'яток та музеїв. Згідно з ним, архівні документи розглядалися як пам'ятки культури й потрапляли до переліку культурних цінностей, які підлягали правовому захисту з боку держави. Це однаковою мірою стосувалося усіх архівних документів незалежно від їх походження, форми власності, а також юрисдикційної приналежності. Відтак під державний захист потрапляли не згадані в архівному кодексі документи церков і монастирів, громадських організацій і фізичних осіб. Розглядаючи архівні документи у контексті їх суспільної, культурної й історичної цінності, згаданий закон розширив їх правове трактування, вказавши при цьому на обмеженість прийнятого у польському архівному праві поняття ДАФ¹⁸.

14 липня 1983 р. після майже двадцяти років плідної праці над удосконаленням нормативної бази архівної справи Сейм Польської Народної Республіки ухвалив Закон про Національний архівний фонд та архіви¹⁹. Ним було визначено нові засади організації архівної справи в країні²⁰. На відміну від архівного кодексу, який він змінив, основну увагу в законі було приділено не архівним установам, їхній структурі й організації діяльності, а об'єкту цієї діяльності – архівним документам.

Квінтесенцією акту, врешті як і всієї архівної системи, стало поняття “Національного архівного фонду” (*narodowy zasób archiwalny*). Відповідно до змісту й структури НАФ було визначено систему державних архівів та завдання і порядок діяльності архівних установ. Основні положення закону, зокрема щодо введення поняття НАФ, збігалися, а в багатьох моментах навіть наслідували французький архівний закон від 1979 р.²¹

Згідно з визначенням, поданим у редакції закону від 1983 р., НАФ складався з документів, які були цінним джерелом історичної інформації про функціонування Польської держави, органів її державної влади і державних установ, її зв'язків з іншими державами; розвиток суспільного й економічного життя, діяльність політичних, громадських, господарських, професійних і релігійних організацій; розвиток науки, культури і мистецтва. З 1998 р. після відновлення у Польській республіці місцевого самоврядування до складу її НАФ було зараховано документи, які містили цінну інформацію про діяльність органів місцевого самоврядування та його інституцій²². Документами НАФ могли бути будь-яка письмова документація, кореспонденція, фінансова, технічна й статистична документація, карти, плани, фотографії, фільми, мікрофільми, відео й звукозаписи та інша документація незалежно від часу і способу її створення. Бурхливий розвиток у 1990-х – на початку 2000-х рр. сучасних інформаційних технологій та спричинене ним впровадження і застосування державними й недержавними інституціями у їхній діяльності систем електронного документообігу сприяли розширенню видових рамок документів, які формували НАФ. Так, згідно із Законом від 17 лютого 2005 р. про інформатизацію діяльності суб'єктів, які виконують державні функції, до складу НАФ увійшли також електронні документи²³. Усі документи НАФ Польщі підлягають постійному зберіганню. Загальний нагляд за ними спершу здійснював міністр науки, вищої освіти й техніки Польщі (з 1996 р. – міністр навчання) через керівника державної архівної служби — головного директора державних архівів²⁴. У 2000 р. цю функцію перебрав на себе міністр культури й охорони національної спадщини²⁵.

Важливим нововведенням закону, яке мало далекосяжні наслідки, був погляд на архівні документи з точки зору їх власного правового статусу, правового статусу їхніх творців, а також форми власності на них. Згідно з ним, весь НАФ Польщі було поділено на дві частини: Державний архівний фонд (*państwowy zasób archiwalny*) та Недержавний архівний фонд (*niepaństwowy zasób archiwalny*). За визначенням ДАФ спершу мав формуватися з документів, які були результатом діяльності державних органів влади, підприємств і організацій; іноземних органів державної влади й адміністрації, інституцій і організацій, релігійних громад та окупаційних військових частин і підрозділів за умови, якщо

на момент ухвалення закону згадані документи були на території Польщі. У 1998 р. до складу ДАФ було внесено також документи *місцевого самоврядування*. Окрім документів власне державного походження, до ДАФ можуть належати документи, що виникли у результаті діяльності недержавних інституцій і організацій та фізичних осіб, але за умови, що ці документи перейшли у власність держави внаслідок операцій купівлі-продажу, дарування й іншим законним шляхом, наприклад, через заповіт, або ж у випадку припинення існування (юридична особа) чи смерті (фізична особа) їх творця чи власника. Складовою частиною ДАФ є також документи усіх перелічених вище груп, що перебувають за межами Польщі в іноземних інституціях, однак на підставі міжнародного архівного права та прийнятої практики мають бути їй повернуті.

Керівництво ДАФ Польщі здійснює головний директор державних архівів. До 1989 р. поза сферою його повноважень перебували документи ДАФ, які зберігалися в архівах Міністерств національної оборони, внутрішніх та зовнішніх справ, а також органів найвищої влади Польської Народної Республіки – Сейму та Ради Держави. Вони підпорядковувалися відповідним міністрам та керівникам канцелярій Сейму й Ради. Остання у 1989 р. припинила своє існування, передавши свої повноваження Президенту республіки, документи адміністрації якого, так само як і Сенату, теж було вилучено з-під контролю державної архівної служби²⁶. З поваленням у Польщі комуністичного режиму та побудовою в країні демократичного устрою істотно збільшилася кількість адміністративно незалежних від головного директора державних архівів структур порівняно з попереднім періодом. У 1996 р. з-під його нагляду вийшла Служба охорони держави, керівництво документами якої передано її начальнику²⁷. У 2002 р. на базі служби було створено два нові органи з розділеними функціями – Агентство внутрішньої безпеки та Агентство зовнішньої розвідки. Їхні архіви було підпорядковано керівникам цих агентств²⁸. У 1998 р. з підпорядкування головного директора державних архівів було вилучено архівні документи Інституту національної пам'яті – Комісії переслідування злочинів проти польського народу, які перейшли у відання голови цього інституту²⁹. У 2000 р. архівні документи Сенату та адміністрації Президента було передано в управління керівників їхніх канцелярій³⁰. У 2003 р. центральна державна архівна служба вийшла з-під контролю над архівами фінансових і податкових органів³¹. У 2006 р. цей перелік поповнився Центральним антикорупційним бюро³², у 2007 р. – Бюро національної безпеки³³, у 2009 р. – Радою Міністрів Польщі³⁴ та органами у боротьбі з відмиванням коштів й фінансуванням тероризму³⁵.

Діяльність у сфері ДАФ, яка полягає у збиранні, обліку, зберіганні, опрацюванні й використанні його документів та проведенні інформа-

ційної політики в архівній сфері, здійснює мережа державних архівів. З 1983 до 2000 р. її утворювали архіви чотирьох видів: 1) архіви державної архівної служби під керівництвом головного директора державних архівів; 2) державні архіви, які не підпорядковувалися головному директору державних архівів; 3) архівні підрозділи державних інституцій, а з 1998 р. ще й органів місцевого самоврядування; 4) архів Комітету у справах радіо й телебачення. Мережа охоплювала всі архіви, в яких зберігалися документи ДАФ. Окрім них, роботу з документами фонду проводили інституції, яким головний директор державних архівів доручив зберігання архівних документів, та державні бібліотеки й музеї, в яких зберігалися документи ДАФ. До перших надалі належали ПАН з регіональними відділеннями, вищі навчальні заклади та Головне статистичне управління. На початку 1990-х рр. в Польщі було ліквідовано партійні архіви, а їхні фонди передано на зберігання до місцевих державних архівів³⁶. Внаслідок ліквідації у 1993 р. Комітету у справах радіо й телебачення та передачі його документів і документів державної організації “Польське радіо і телебачення” Архіву технічної документації у Варшаві і місцевим державним архівам та акціонерним товариствам “Телебачення польське” й “Радіо польське” у 2000 р. архів Комітету було вилучено з мережі державних архівів³⁷.

У результаті суспільно-політичних перетворень і адміністративних реформ кінця 1980-х – 1990-х рр. станом на середину 2011 р. структура ДАФ Польщі як складової частини НАФ мала такий вигляд: 1) архівний фонд центральних і місцевих архівів, підконтрольних головному директору державних архівів³⁸; 2) архівний фонд державних архівів, який у зв'язку з особливим статусом творців його документів та їх специфічним характером не підпорядковується головному директору державних архівів. Порівняно з періодом, який передував ухваленню архівного закону, перелік цих архівів значно розширився. Окрім архівів трьох Міністерств – національної оборони, внутрішніх та зовнішніх справ, – до них належать або у різні роки належали: архіви Ради Держави (до 1989 р.) й Сейму, Сенату й адміністрації Президента республіки (з 1989 р.), Служби охорони держави (1996–2002 рр.), Інституту національної пам'яті – Комісії з розслідування злочинів проти польського народу (з 1998 р.), Агентств внутрішньої безпеки й зовнішньої розвідки (з 2002 р.), фінансових і податкових органів (з 2003 р.), Центрального антикорупційного бюро (з 2006 р.), Бюро національної безпеки (з 2007 р.), Ради Міністрів та органів з боротьби з відмиванням коштів й фінансуванням тероризму (з 2009 р.). Своєю діяльністю вони охоплюють територію всієї країни, комплектуються документами структур, при яких створені й функціонують, та підпорядковуються центральному керівництву згаданих структур. Після закінчення 50-річного терміну з моменту створення документів, які в них збері-

гаються, останні підлягають обов'язковій передачі на постійне зберігання до центральних державних архівів; 3) архівний фонд архівних підрозділів органів державної влади, державних підприємств, установ й організацій, а з 1998 р. також органів місцевого самоврядування, які виступають джерелами комплектування для архівів державної архівної служби. Архівним підрозділам заборонено зберігати історичні фонди; 4) архівний фонд державних установ й інституцій, яким з огляду на характер їхньої діяльності й історичні традиції дозволено постійне або довготривале зберігання в себе створених ними архівних документів й історично сформованих збірок. В даному випадку мова йде фактично про архівні підрозділи інституцій із постійним складом документів. До них належать ПАН, Головне статистичне управління та вищі навчальні заклади; 5) збірки рукописів державних бібліотек і музеїв, які збирають і зберігають документи архівного характеру та виконують щодо них функції державних архівів, хоча й не підпорядковуються державній архівній службі.

Недержавний архівний фонд спершу утворювали архівні документи, які не були власністю державних органів й інституцій. Згодом ним стали вважати документи, які не входять до складу ДАФ³⁹. Він поділяється на облікований (*ewidencjonowany*) та необлікований (*nieewidencjonowany*). З метою охорони документів цього фонду до 2007 р. головним директором державних архівів і державними архівами вівся їх окремий реєстр. *Облікований недержавний архівний фонд* складається з документів, які з'явилися в результаті діяльності політичних партій й організацій, кооперативних і громадських організацій, костелів і релігійних громад, а також інших недержавних інституцій. Архівні документи цих інституцій, окрім костелів і релігійних спільнот, раніше входили до складу ДАФ. Внесення їх до складу Недержавного архівного фонду було одним із ключових нововведень закону, а у випадку з документацією релігійних організацій виявом централізації архівної справи. У разі ліквідації або припинення діяльності недержавних інституцій їхні документи стають власністю держави, вносяться до складу ДАФ та за рішенням головного директора державних архівів передаються на постійне зберігання до одного з державних архівів. Особи, в яких зберігаються документи Облікованого недержавного архівного фонду, можуть передавати їх у власність держави або на депоноване зберігання у державні архіви.

Недержавні інституції зобов'язані забезпечувати облік і зберігання документів Облікованого недержавного архівного фонду, які в них зберігаються. Разом із тим їм дозволяється самостійно визначати правила й порядок доступу до них і користування ними. Законом їм також було надано право зберігати у себе архівні збірки, які відклалися у них історично. Прикладом зберігання у Польщі недержавними інституціями значних за обсягом і важливих за значенням історичних архівних

фондів є численні церковні й монастирські архіви. Архіви недержавних інституцій співпрацюють із державною архівною службою в рамках окремих договорів, укладених між керівними органами цих інституцій і міністром, відповідальним за державну політику в архівній сфері.

Необлікований недержавний архівний фонд утворюють архівні документи, які виникли внаслідок діяльності фізичних осіб та є їх власністю або їхніх спадкоємців. Це право власності обмежується єдиною заборонаю несанкціонованого вивезення документів за кордон. Необлікований недержавний архівний фонд становить єдину групу документів НАФ, які не підлягають внесенню до складу ДАФ. Вони можуть бути об'єктами операцій купівлі-продажу або дарування та передаватися власниками до державних архівів на депоноване зберігання. До 2007 р. за поданням їх власників або користувачів та на підставі відповідного рішення директора державного архіву документи Необлікованого недержавного архівного фонду як і документи недержавних інституцій могли вноситися до реєстру Недержавного архівного фонду. Тоді ж було скасовано низку норм із початкової редакції закону, які зобов'язували власників або користувачів внесених до цього реєстру документів забезпечити їх належне збереження, зокрема: оберігати їх від знищення і фізичного пошкодження; повідомляти державний архів про випадки, які можуть мати негативний вплив на стан й умови зберігання архівних документів; повідомляти державний архів про передачу іншій особі права власності на документи. Директорів архівів також було позбавлено права у разі виникнення загрози знищення, пошкодження чи вивезення за кордон внесених у реєстр документів приймати рішення про їх вилучення у їхніх власників та передачу на тимчасове зберігання до архіву до усунення несприятливих для них чинників⁴⁰. Держава фактично втратила усі механізми контролю документів НАФ, які перебували у приватній власності фізичних осіб.

Уся документація, яка створюється у державних органах й інституціях та органах місцевого самоврядування, упродовж визначеного терміну зберігається в них, після чого архівні документи передаються на постійне зберігання до державних архівів, а неархівна документація підлягає видаленню, а потім знищенню. Окрім практичного, цей пункт закону мав також важливе правове й теоретичне значення, оскільки змінив попереднє трактування поняття “архівні матеріали”. Воно вживається лише стосовно документів, які мають історичну цінність, підлягають постійному зберіганню, а тому сукупно формують НАФ. Створена в державних органах й установах документація поділяється на дві категорії – архівні та неархівні документи. Політичні партії і організації, кооперативні і громадські організації, костели і релігійні спільноти та інші недержавні інституції мають право самостійно визначати порядок роботи з власною документацією, зокрема здійснювати її поділ на архівну й неархівну.

Закон про Національний архівний фонд та архіви вперше в історії архівної справи Польщі створив правові засади для захисту архівних документів. Так, усі суб'єкти діяльності, які є джерелами комплектування ДАФ, повинні забезпечувати належний облік, зберігання та захист від пошкодження, знищення або втрат документації, яка в них створюється. При виконанні цих вимог вони мають керуватися затвердженими головним директором державних архівів спеціальними правилами й інструкціями. Це не стосується державних органів й інституцій, архіви яких не підпорядковуються Головній дирекції державних архівів. Політичні партії й організації, кооперативні і громадські організації, костели і релігійні громади та інші недержавні інституції, які комплектують Облікований недержавний архівний фонд, мають право на власний розсуд здійснювати облік, зберігання і захист створеної ними документації. Закон забороняє продаж архівних документів, які входять до складу ДАФ та Облікованого недержавного архівного фонду. Об'єктами операцій купівлі-продажу можуть бути тільки документи Необлікованого недержавного архівного фонду, які є власністю фізичних осіб. Державній архівній службі законодавство гарантує пріоритетне право на придбання виставлених на продаж архівних документів. Державні й недержавні інституції, в яких створюються або зберігаються архівні документи (а до 2007 р. ще й фізичні особи, які були власниками чи користувачами внесених у реєстр документів Облікованого недержавного архівного фонду), зобов'язані створювати належні умови для зберігання цих документів, запобігати їх пошкодженню, знищенню чи втраті, а в разі потреби забезпечити їх реставрацію. Закон забороняє вивіз за кордон документів НАФ. У випадках, коли цього вимагають державні чи приватні інтереси громадян, головний директор державних архівів може надати дозвіл на тимчасове вивезення архівних документів.

Одним із дієвих механізмів правового захисту документів НАФ від пошкодження, знищення, втрати, а також незаконного вивезення їх за кордон є передбачені законом санкції проти правопорушників. Так, за свідоме пошкодження чи знищення архівних документів особам, які безпосередньо відповідають за їх охорону й захист, загрожує позбавлення волі терміном до 3 років. За несвідоме вчинення таких дій порушник підлягає позбавленню волі або ж сплаті штрафу. Позбавленням волі терміном до 3 років караються також особи, які без відповідного дозволу органів архівної влади вивозять архівні документи за кордон або вчасно їх не повертають. Для осіб, які самі продають або сприяють продажу чи купівлі документів, які входять до складу НАФ, знаючи про їх подальше незаконне вивезення за кордон, передбачено позбавлення волі терміном до 3 років. За несвідоме вчинення згаданих дій передбачено покарання у вигляді позбавлення волі або сплати грошового штрафу. Сплаті штрафу, а з 1998 р. ще й позбавленню волі,

підлягали особи, які як власники або користувачі внесених у реєстр недержавного архівного фонду документів не оберігали їх від знищення або пошкодження, а також вчасно не повідомляли державний архів про обставини, які можуть мати негативний вплив на стан і умови зберігання архівних документів, про передачу прав власності чи користування архівними документами іншій особі та про зміну місцезнаходження документів⁴¹. У 2007 р. цю норму було вилучено з закону⁴².

Закон про Національний архівний фонд та архіви від 1983 р. підсумував декілька етапів поступального розвитку архівної системи незалежної Польщі та започаткував новий період в історії її архівістики, який характеризувався появою принципового нового поняття – Національного архівного фонду. З одного боку, воно акумулювало й синтезувало у собі увесь попередній багаторічний досвід і напрацювання у сфері архівного законодавства та теорії і практики архівної справи, з іншого, враховуючи суспільні потреби й національні інтереси в гуманітарній сфері, визначило подальший шлях розвитку архівної галузі Польщі, основним пріоритетом якої було визначено максимальне збереження, активне примноження та якнайповніше використання усіх інформаційних ресурсів держави. Під впливом різноманітних суспільно-політичних й адміністративних чинників впродовж останніх майже тридцяти років зміст й обсяг поняття НАФ, так само як і склад і структура цього фонду, неодноразово зазнавали якісних змін і доповнень. Незмінним увесь цей час залишався самий статус НАФ як базової правової категорії польського архівного законодавства та найвищої класифікаційної архівної одиниці країни.

¹ Dekret o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami // “Dziennik Praw Państwa Polskiego”. – 1919. – Nr.14. – Poz. 182. Текст декрету міститься також у: Pierwsze akty prawne o organizacji polskich archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami z dnia 31 lipca 1918 r. i dnia 7 lutego 1919 r. Oprac. do druku M. Motas // “Archeion”. – 1968. – T. 50. – S. 27–50. Аналіз декрету див.: Motas M. O przepisach archiwalnych w Polsce międzywojennej (1918–1939). – “Archeion”. – 1968. – T. 48. – S. 111–136; Mencil T. Dekret o archiwach i opiece nad archiwaliami z 7 lutego 1919 r. na tle ówczesnego ustawodawstwa archiwalnego w Europie // Sześćdziesięciolecie polskich archiwów państwowych. – Warszawa, 1981. – S. 5–37.

² Детальніше про діяльність державної архівної служби у Польщі у міжвоєнний період, зокрема у сфері здійснення нагляду й контролю за архівними документами недержавних архівів див.: Mamczak-Gadkowska I. Archiwa Państwowe w Drugiej Rzeczypospolitej. – Poznań, 2006. – 432 s.

³ Gerber R. Cele i zadania służby archiwalnej w Polsce // “Archeion”. – 1951. – T. 19–20. – S. 13–14.

⁴ Bielińska M. Dekret z 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych a ustawy innych krajów socjalistycznych // Sześćdziesięciolecie polskich archiwów państwowych. – Warszawa, 1981. – S. 40–41.

⁵ *Gerber R.* Wytyczne do projektu nowelizacji dekretu o państwowej służbie archiwalnej // "Archeion". – 1948. – Т.18. – S.65-69. Про саму архівну конференцію див.: *Suchodolski W.* Potrzeby archiwów państwowych w świetle wniosków, zgłoszonych na Wrocławskiej konferencji archiwistów // "Archeion". – 1948. – Т.18. – S. 47–60.

⁶ Dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych // "Dziennik Ustaw". – 1951. – Nr. 19. – Poz. 149. Текст Декрету міститься також у: Dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych // "Archeion". – 1951. – Т. 19–20. – S. 4–5.

⁷ *Woszczyński B.* Od dekretu do ustawy. Z problematyki polskiego ustawodawstwa archiwalnego // Historia i współczesność. Profesorowi Marianowi Wojciechowskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. – Warszawa, 1987. – S. 332–335.

⁸ Архивное дело в Польской народной республике: Реферативный обзор. – Москва, 1975. – С. 42.

⁹ *Altman H.* W dziesięciolecie dekretu o archiwach państwowych // "Archeion". – 1962. – Т. 37. – S. 7–8.

¹⁰ *Tomczak A.* Rzut oka na dzieje archiwów polskich i na ich aktualne zadania // "Archeion". – 1966. – Т. 43. – S. 59.

¹¹ Polski słownik archiwalny. – Warszawa, 1974. – S. 18, 51.

¹² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 kwietnia 1952 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego // "Dziennik Ustaw". – 1952. – Nr. 24. – Poz. 165.

¹³ В оригіналі: wszelkiego rodzaju dokumenty, księgi, akta, mapy, plany, fotografie, fotokopie, materiały fonograficzne itp., niezależnie od treści, formy zewnętrznej, techniki, daty i sposobu ich powstania oraz miejsca przechowywania. У польській архівістиці поняття "akta" є збірним та вживається у множині для означення документації письмового характеру незалежно від техніки її виконання і внутрішньої форми, що виникла в результаті діяльності фондоутворювача, див.: Polski słownik archiwalny. – Warszawa, 1974. – S. 14–15. Поняття "dokument" має два значення: 1) завірний документ, укладений із дотриманням прийнятих у даний час і у даному місці внутрішніх і зовнішніх форм, який підтверджує чи створює новий правовий стан або служить для виконання визначених функцій; 2) будь-який запис, що є свідченням певного факту чи фактів, виявів об'єктивної дійсності або проявів людської думки, див.: Polski słownik archiwalny. – Warszawa, 1974. – S. 27–28.

¹⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 lutego 1957 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego // "Dziennik Ustaw". – 1957. – Nr. 12. – Poz. 66.

¹⁵ В оригіналі: wszelkiego rodzaju akta, dokumenty, księgi, korespondencja, dokumentacja finansowa, techniczna i statystyczna, mapy i plany – niezależnie od techniki ich wykonania – oraz fotografie, filmy, nagrania dźwiękowe, inna dokumentacja utrwalona sposobem mechanicznym.

¹⁶ Polski słownik archiwalny. – Warszawa, 1974. – S. 21.

¹⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 grudnia 1958 r. zmieniające rozporządzenie z dnia 19 lutego 1957 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego // "Dziennik Ustaw". – 1959. – Nr. 2. – Poz. 12.

¹⁸ *Stępnia W.* Archiwalia w polskim systemie prawnym ochrony dóbr kultury // "Archeion". – 1987. – Т. 82. – S. 63–76.

¹⁹ Про законотворчу діяльність у сфері архівної справи у Польщі у 1960–1970-х рр. див.: *Walichnowski T.* Kierunki rozwoju archiwistyki polskiej. – Warszawa–Łódź, 1979. – S. 159–161; *Цього ж автора.* Z prac nad doskonaleniem prawa archiwalnego w Polsce // "Archeion". – 1979. – Т. 68. – S. 7–19. *Його ж.* Założenia i koncepcje przyszłych zmian polskiego ustawodawstwa ar-

chiwalnego na tle rozwiązań organizacyjno-prawnych służb archiwalnych innych państw // *Sześćdziesięciolecie polskich archiwów państwowych*. – Warszawa, 1981. – S. 56–73; *Woszczyński B.* Od dekretu do ustawy. Z problematyki polskiego ustawodawstwa archiwalnego // *Historia i współczesność. Profesorowi Marianowi Wojciechowskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*. – Warszawa, 1987. – S. 325–338.

²⁰ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach // *“Dziennik Ustaw”*. – 1983. – Nr. 38. – Poz. 173; Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 29 sierpnia 2002 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach // *“Dziennik Ustaw”*. – 2002. – Nr. 171. – Poz. 1396; Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 maja 2006 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach // *“Dziennik Ustaw”*. – 2006. – Nr. 97. – Poz. 673; Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach // *“Dziennik Ustaw”*. – 2011. – Nr. 123. – Poz. 698; *Аналіз тексту закону див.: Biernat Cz.* Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach // *“Archeion”*. – 1986. – T. 80. – S. 55–85; *Łysiak L.* Nowe polskie prawo archiwalne // *“Archeion”*. – 1987. – T. 82. – S. 7–27; *Ryszewski B.* Uwagi dyskusyjne o nowej polskiej ustawie archiwalnej // *“Archiwista”*. – 1984. – Nr. 1–2. – S. 23–31; *Woszczyński B.* Wybrane problemy Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach // *“Archiwista”*. – 1983. – № 3–4 (74–75). – S. 1–10.

²¹ *Biernat Cz.* Wpływ demokratycznych przeobrażeń ustrojowych na zmiany systemowe kształtowania zasobu archiwalnego // *Historia i archiwistyka. Księga pamiątkowa ku czci prof. A. Tomczaka*. – Toruń–Warszawa, 1992. – S. 253.

²² Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej – w związku z reformą ustrojową państwa // *“Dziennik Ustaw”*. – 1998. – Nr. 106. – Poz. 668.

²³ Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne // *“Dziennik Ustaw”*. – 2005. – Nr. 64. – Poz. 565. В оригіналі: Materiałami archiwalnymi wchodzącymi do narodowego zasobu archiwalnego ... są wszelkiego rodzaju akta i dokumenty, korespondencja, dokumentacja finansowa, techniczna i statystyczna, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe, dokumenty elektroniczne ... oraz inna dokumentacja, bez względu na sposób jej wytworzenia, mająca znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej o działalności Państwa Polskiego, jego poszczególnych organów i innych państwowych jednostek organizacyjnych oraz o jego stosunkach z innymi państwami, o rozwoju życia społecznego i gospodarczego, o działalności organizacji o charakterze politycznym, społecznym i gospodarczym, zawodowym i wyznaniowym, o organizacji i rozwoju nauki, kultury i sztuki, a także o działalności jednostek samorządu terytorialnego i innych samorządowych jednostek organizacyjnych – powstała w przeszłości i powstająca współcześnie.

²⁴ Ustawa z dnia 20 grudnia 1996 r. o zmianie niektórych ustaw związanych z reformą funkcjonowania gospodarki i administracji publicznej oraz o zmianie ustawy o komercjalizacji i prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych // *“Dziennik Ustaw”*. – 1996. – Nr. 156. – Poz. 775.

²⁵ Ustawa z dnia 16 marca 2000 r. o zmianie Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach // *“Dziennik Ustaw”*. – 2000. – Nr. 48. – Poz. 546.

²⁶ Ustawa z dnia 29 maja 1989 r. o przekazaniu dotychczasowych kompetencji Rady Państwa Prezydentowi Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i innym organom państwowym // "Dziennik Ustaw". – 1989. – Nr. 34. – Poz. 178.

²⁷ Ustawa z dnia 20 grudnia 1996 r. o zmianie niektórych ustaw związanych z reformą funkcjonowania gospodarki i administracji publicznej oraz o zmianie ustawy o komercjalizacji i prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych // "Dziennik Ustaw". – 1996. – Nr. 156. – Poz. 775.

²⁸ Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu // "Dziennik Ustaw". – 2002. – Nr. 74. – Poz. 676.

²⁹ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi polskiemu // "Dziennik Ustaw". – 1998. – Nr. 155. – Poz. 1016.

³⁰ Ustawa z dnia 16 marca 2000 r. o zmianie Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach // "Dziennik Ustaw". – 2000. – Nr. 48. – Poz. 546.

³¹ Ustawa z dnia 27 czerwca 2003 r. o utworzeniu Wojewódzkich Kolegiów Skarbowych oraz o zmianie niektórych ustaw regulujących zadania i kompetencje organów oraz organizację jednostek organizacyjnych podległych ministrowi właściwemu do spraw finansów publicznych // "Dziennik Ustaw". – 2003. – Nr. 137. – Poz. 1302.

³² Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym // "Dziennik Ustaw". – 2006. – Nr. 104. – Poz. 708.

³³ Ustawa z dnia 2 marca 2007 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach oraz Ustawy – Kodeks pracy // "Dziennik Ustaw". – 2007. – Nr. 64. – Poz. 426.

³⁴ Ustawa z dnia 9 stycznia 2009 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach // "Dziennik Ustaw". – 2009. – Nr. 39. – Poz. 307.

³⁵ Ustawa z dnia 25 czerwca 2009 o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu wprowadzaniu do obrotu finansowego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł oraz o przeciwdziałaniu finansowaniu terroryzmu oraz o zmianie niektórych innych ustaw // "Dziennik Ustaw". – 2009. – Nr. 166. – Poz. 1317.

³⁶ Pismo okólne nr.1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 29 kwietnia 1992 r. w sprawie postępowania z do-kumentacją przejętą z b. archiwów komitetów wojewódzkich Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KW PZPR) // Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000. – Warszawa, 2001. – S. 573–582.

³⁷ Porozumienie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych i Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji z dnia 15 kwietnia 1994 r. w sprawie dokumentacji byłej państwowej jednostki organizacyjnej "Polskie Radio i Telewizja" // Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000. – Warszawa, 2001. – S. 175–176; Ustawa z dnia 16 marca 2000 r. o zmianie Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach // "Dziennik Ustaw". – 2000. – Nr. 48. – Poz. 546.

³⁸ Внаслідок ліквідації у Польщі у 1975 р. повітів і збільшення кількості воєводств (до реформи їх було 17, після реформи стало 49) державні повітові архіви припинили своє існування. Частина з них стала відділами старих і новостворених державних воєводських архівів, частину було ліквідовано, а замість них створено експозитури воєводських архівів. Закон про Національний архівний фонд та архіви від 1983 р. перейменував державні воєводські на державні архіви. Внаслідок територіально-адміністративної реформи 1998 р.

воеводства було укрупнено (їх стало 16), а повіти відновлено (їх було 300). Дворівнева система державних архівів (центральні архіви – місцеві архіви) не зазнала жодних змін.

³⁹ Ustawa z dnia 2 marca 2007 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach oraz ustawy – Kodeks pracy // “Dziennik Ustaw”. – 2007. – Nr. 64. – Poz. 426.

⁴⁰ Ustawa z dnia 2 marca 2007 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach oraz ustawy – Kodeks pracy // “Dziennik Ustaw”. – 2007. – Nr. 64. – Poz. 426.

⁴¹ Ustawa y dnia 6 czerwca 1997 r. Przepisy wprowadzające Kodeks karny // “Dziennik Ustaw”. – 1997. – Nr. 88. – Poz. 554.

⁴² Ustawa z dnia 2 marca 2007 r. o zmianie ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach oraz ustawy – Kodeks pracy // “Dziennik Ustaw”. – 2007. – Nr. 64. – Poz. 426.

Рассмотрены основные этапы законотворческой деятельности в Польше в XX ст. в сфере осуществления надзора, защиты и управления совокупным архивным фондом страны. Проанализированы соответствующие нормативно-правовые акты и ключевые понятия польского архивного законодательства – Государственный архивный фонд (в редакции 1952 и 1957 гг.) и Национальный архивный фонд.

Ключевые слова: Государственный архивный фонд; Национальный архивный фонд; архивные документы; архивные фонды; государственная архивная служба.

There are considered the main stages of the legislative activity in Poland in 20 century in the sphere of control, protection and the management of the collective archival fond of Ukraine. There are analyzed the appropriate regulative acts and the key concepts of the Polish archival legislation - The State Archival Fond (the version of 1952 and 1957) and the National Archival Fond.

Keywords: The State Archival Fond; the National Archival Fond; the archival documents; the archival fonds; the Archival State Service.

І. М. ЗАБОЛОТНА*

ФОРУМ ДЖЕРЕЛОЗНАВЦІВ ТА КНИГОЗНАВЦІВ У ЛЬВОВІ

17–18 травня 2012 р. у Львові в приміщенні Національного університету “Львівська політехніка” відбулась міжнародна наукова конференція “Книжкова та рукописна культура: історія, методологія, джерельна база”. Організаторами конференції були Центр незалежних історичних студій, Інститут історії України НАН України, Канадський інститут українських студій Альбертського університету, Національний університет “Львівська політехніка”, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника, Львівська обласна рада. Конференція відбувалась у формі пленарних та секційних засідань. Працювали дві секції – “Джерелознавство” та “Книгознавство”. Голоували: А. Гречило В. Доброчинська, Л. Головата, Т. Чухліб, О. Луцький, О. Антоник.

Своїми науковими здобутками обмінялись як українські дослідники, так і вчені з Польщі, Чехії та Канади. На конференції широко була представлена наукова громадськість Львова, яка репрезентувала такі наукові інституції: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Львівський національний університет ім. І. Франка, Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника, Національний університет “Львівська політехніка”, Українська академія друкарства, Львівська комерційна академія. Учасниками конференції були науковці міст України: Києва (Інститут історії України НАН України, Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Український інститут національної пам’яті при Кабінеті міністрів України, Національна парламентська бібліотека України, Музей книги і друкарства України, Київський інститут соціальних і культурних зв’язків ім. Святої княгині Ольги), Рівного (Рівненський державний гуманітарний університет),

* *Заболотна Інна Миколаївна* – доцент кафедри давньої та нової історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Луцька (Волинський національний університет ім. Лесі Українки), Вінниці (Державний архів Вінницької області).

Своїх представників на конференцію делегували наукові установи Кракова (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie), Вроцлава (Uniwersytet Wrocławski), Сянока (Miejska Biblioteka Publiczna im. Grzegorza z Sanoka w Sanoku), Кельця (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Instytut Bibliotekoznawstwa i Dziennikarstwa), Торонто (Petro Jacyk Central and East European Resource Centre, York University), Праги (Národní knihovna ČR-Slovenská knihovna).

Тематика виступів з історичного джерелознавства охоплювала як писемні, так і речові пам'ятки, які слугували джерелом дослідів з історії формування етнічного складу населення (Л. Пухала "Поляки, українці, євреї в міських книгах Сянока"), з археології (М. Филипчук "До питання про міждисциплінарний підхід у формуванні джерельної бази та археологічних історичних інтерпретацій (за матеріалами старожитностей другої половини I тис. н. е. Верхнього Подністров'я, Західного Побужжя та Повіслення)", геральдики (А. Гречило "Німецькі рукописні та друковані гербовники XV–XVII ст. як джерело для української геральдики"), сфрагістики (А. Сова "Печатки як джерело до історії організації "Пласт" у Галичині (1910–1930-ті рр.)").

Серед писемних джерел значна увага була приділена документам особового походження (Т. Чухліб "“Захальвні” записники з особового фонду Василя Чухліба у ЦДАМЛМ України як джерело до вивчення творчої майстерні письменника", І. Хома "Невідомі рукописні спогади Осипа Назарука про військово-політичні події в Україні першої половини листопада 1918 р.", О. Аркуша "Щоденники Теофіла Грушкевича як джерело до вивчення світогляду української інтелігенції в Галичині кінця XIX – початку XX ст.", В. Доброчинська "Спогади Надії Шульгиної-Ищук як джерело до вивчення культурно-освітніх процесів в Україні першої третини XX ст.", К. Кебузинська "Les brouillards galiciens: галицькі оповідання Захер-Мазоха у французьких перекладах, 1870–1900").

Предметом джерелознавчих досліджень стали матеріали періодичних видань (Й. Дзеняковська "Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego" (1921–1939) як джерело до історії шкільництва в міжвоєнному Львові", В. Пасічник "Моріс Равель у Львові (1932): реконструкція події за матеріалами польської та української періодики", І. Терлюк «"Правотар" як джерело вивчення української правової думки та права півдавстрійської Галичини»).

Певні теми були підготовлені в результаті дослідження комплексу джерел (В. Борщевич "Комплекс особових справ Волинської духовної консисторії 20-30-х рр. XX ст.: специфіка формування, інформаційна насиченість та історична доля", К. Завальнюк "Документи Державно-

го архіву Вінницької області про Якова Гальчевського”, М. Мудрий “Джерела до історії Руського собору 1848 р.”, В. Ковальчук “Збережені та знищені документи самопроголошеного краю ОУН(Б) “Одеса” (Волинь, кінець 1945 – червень 1949)”, М. Романюк “Джерела до історії Золочівської округи ОУН”). Спеціальним дослідженням з джерелознавства стала доповідь І. Заболотної “Джерелознавчі студії Івана Крип’якевича”.

У тематиці конференції знайшла відбиття історія наукових та культурно-освітніх інституцій, досліджена на багатому джерельному матеріалі (О. Луцький “Історія Інституту суспільних наук АН УРСР (1951–1993): джерельна база дослідження”, М. Матвіюв “Українські епізоди в діяльності Національного закладу імені Оссолінських в 1827–1945 рр.”, Т. Гуцаленко “Кафедра історії української літератури при Львівському університеті, 1936–1937: документи і матеріали”).

Методиці історичних досліджень, філологічному джерелознавству були присвячені виступи Д. Петішкової “Методи дослідження середньовічних текстів у часи цифрових технологій (“стара” та “нова” філологія, віртуальне дослідницьке середовище – цифрова бібліотека “Manuscriptorium”), Л. та Р. Остахів “Реєстр Війська Запорозького 1649 р.: варіант лексикографічного опрацювання”.

Окремі питання історії видавничої справи розглядалися в дослідженнях Л. Головатой “Український легальний видавничий рух Центрально-Східної Європи періоду Другої світової війни як дослідницька проблема”, І. Качур “Стародрукована контрафактна продукція: проблема виявлення та ідентифікації”, Л. Гусак “Видавничі марки Георгія Нарбути та представників його школи”.

Питання поширення і побутування книг, тематика публікацій окремих видань висвітлювалися у доповідях О. Прищепи “Шляхи поширення книги в культурному просторі міст Правобережної України (XIX – початок XX ст.)”, М. Конопки “Львівські видання в “чорному списку” російської цензури в 1865–1904 рр.”, А. Русначенка “Книжки бажані й небажані в УССР у 1960–1980-ті рр.”, Р. Голика “Читання в Галичині: радянський та пострадянський етапи”, М. Гринько “Тематика публікацій ілюстрованого журналу “Екран” (Чикаго, 1961–1990)”.

Сучасні проблеми книгознавства і книжкової справи висвітлювалися в дослідженнях О. Антоник “Читання як об’єкт дослідження: книгознавчий дискурс”, В. Теремка “Особливості трансформаційних процесів у сучасному вітчизняному книговидаванні”, А. Судина “Книга як об’єкт просування на ринку і в суспільстві: культурологічний аспект”, О. Жолдак “Всеукраїнський рейтинг “Книжка року” як засіб просування книжкової продукції до споживача”, Н. Казакової “Документальний потік з історії українського кіно XX – початку XXI ст.: проблема бібліографічного відображення”, Н. Зубко “Ринок навчальної

книги в Україні: тенденції розвитку в роки незалежності”, Н. Марціняк “Книжкова торгівля України в умовах переходу до ринкових методів управління”, Т.Микитиної “Значення книжкових виставково-ярмаркових заходів для розвитку культурного обміну”.

Конференція відбулася на високому науковому рівні. Вдало розроблена тематика доповідей та повідомлень обумовлювала постійний інтерес слухачів, викликала жваве обговорення та дискусії з окремих питань. Образному сприйняттю матеріалу сприяло застосування мультимедійних презентацій.

Чіткій роботі конференції сприяла скоординована робота оргкомітету (Б. Моркляник, Я. Турчин, О. Антоник, Л. Головата, В. Даниленко, З. Когут, О. Луцький, А. Мокроусов, М. Романюк, А. Сова, Ф. Сисин, І. Хома). Конференція, безумовно, сприяла налагодженню наукових і особистих контактів, поглибленню співпраці вітчизняних та зарубіжних вчених.

19 травня відбулась автобусна екскурсія за маршрутом: Львів – Ріпнів – Буськ – Воляни – Олеський замок – Підгорецький замок – Пліснеський археологічний комплекс – Підгорецький монастир – Львів. Екскурсію провів директор Інституту археології Львівського національного університету ім. І. Франка М. Филипчук, який детально охарактеризував Пліснеський археологічний комплекс і ознайомив з ходом розкопок в ньому.

Особливо запам’яталась емоційна розповідь про Підгорецький замок М.Возницького – відомого українського мистецтвознавця, директора Львівської галереї мистецтв, академіка Української академії мистецтв, Героя України, лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка, заслуженого працівника культури України та Польщі, президента Українського національного комітету Міжнародної ради музеїв (ICOM), який, на жаль, невдовзі (23 травня 2012 р.) трагічно загинув.

К. М. ПАЛАНИЧКА*

**ВИСТАВКА ДОКУМЕНТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО
АРХІВНОГО ФОНДУ ДО 125-Ї РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ СИДОРА АРТЕМОВИЧА КОВПАКА**

25 травня 2012 р. в приміщенні Центрального державного архіву громадських об'єднань України (м. Київ, вул. Кутузова, 8) відкрилася фотодокументальна виставка з нагоди 125-ї річниці від дня народження Сидора Артемовича Ковпака – одного з найвідоміших організаторів та керівників партизанського руху опору в період Другої світової війни, командира ушавленого Сумського партизанського з'єднання, двічі Героя Радянського Союзу, державного і громадського діяча. Назва заходу відповідає його тематичній спрямованості – “Сидір Ковпак: людина, воїн, легенда”. Організатори ставили за мету об'єктивно висвітлити життєвий шлях цієї особистості, не потрапляючи під вплив радянських штампів про неї і не перекручуючи історичні факти на догоду сучасним стереотипам.

На виставці було представлено близько 100 документів і фотоматеріалів із фондів семи архівів України: Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного), Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБ України) та Державного архіву Полтавської (Держархів Полтавської обл.) і Державного архіву Сумської (Держархів Сумської обл.) областей.

Захід відкрив та проводив директор ЦДАГО України В. С. Лоцицький. Серед учасників: Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург, Голова ради Організації ветеранів України, народний депутат України П. С. Цибенко, заступник Голови Державної служби з питань інвалідів і ветеранів України С. І. Заражевський, заступник директора департаменту соціальних послуг Міністерства соціальної політики України І. О. Кисляк, заступник директора Українського інституту національної пам'яті Д. В. Веденєєв, колишній партизан з'єднання партизанських загонів Київської області В. С. Городецький, а також представники архівів – учасників виставки: директор ЦДКФФА України Н. О. Топішко, директор та заступник директора ЦДАВО України Н. В. Маковська та О. Б. Берковська, заступник директора ГДА

* Паланичка Катерина Миколаївна – архівіст I категорії відділу використання інформації документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

Під час відкриття виставки документів та фотоматеріалів “Сидор Ковпак: людина, воїн, легенда”. Зліва направо: колишній боєць з’єднання партизанських загонів Київської області ім. М. С. Хрущова В. С. Городецький; заступник Голови Державної служби з питань інвалідів і ветеранів України С. І. Заражевський; голова ради Організації ветеранів України, народний депутат України П. С. Цибенко; Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург; заступник директора департаменту соціальних послуг Міністерства соціальної політики України І. О. Кисляк; директор Центрального державного архіву громадських об’єднань України В. С. Лозицький.

ЦДАГО України, 25 травня 2012 р.

СБ України С. А. Кокін, працівники архівів, представники засобів масової інформації та громадськості.

Особливістю виставки є те, що вперше широкій громадськості комплексно подано маловідомі та зовсім не відомі документи з особового фонду С. А. Ковпака, фондів Сумського партизанського з’єднання та Українського штабу партизанського руху, що зберігаються в ЦДАГО України та складають основу експозиції. Ілюстративно доповнюють документальну частину виставки фотографії із фондів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, Держархіву Сумської обл. та ЦДАГО України.

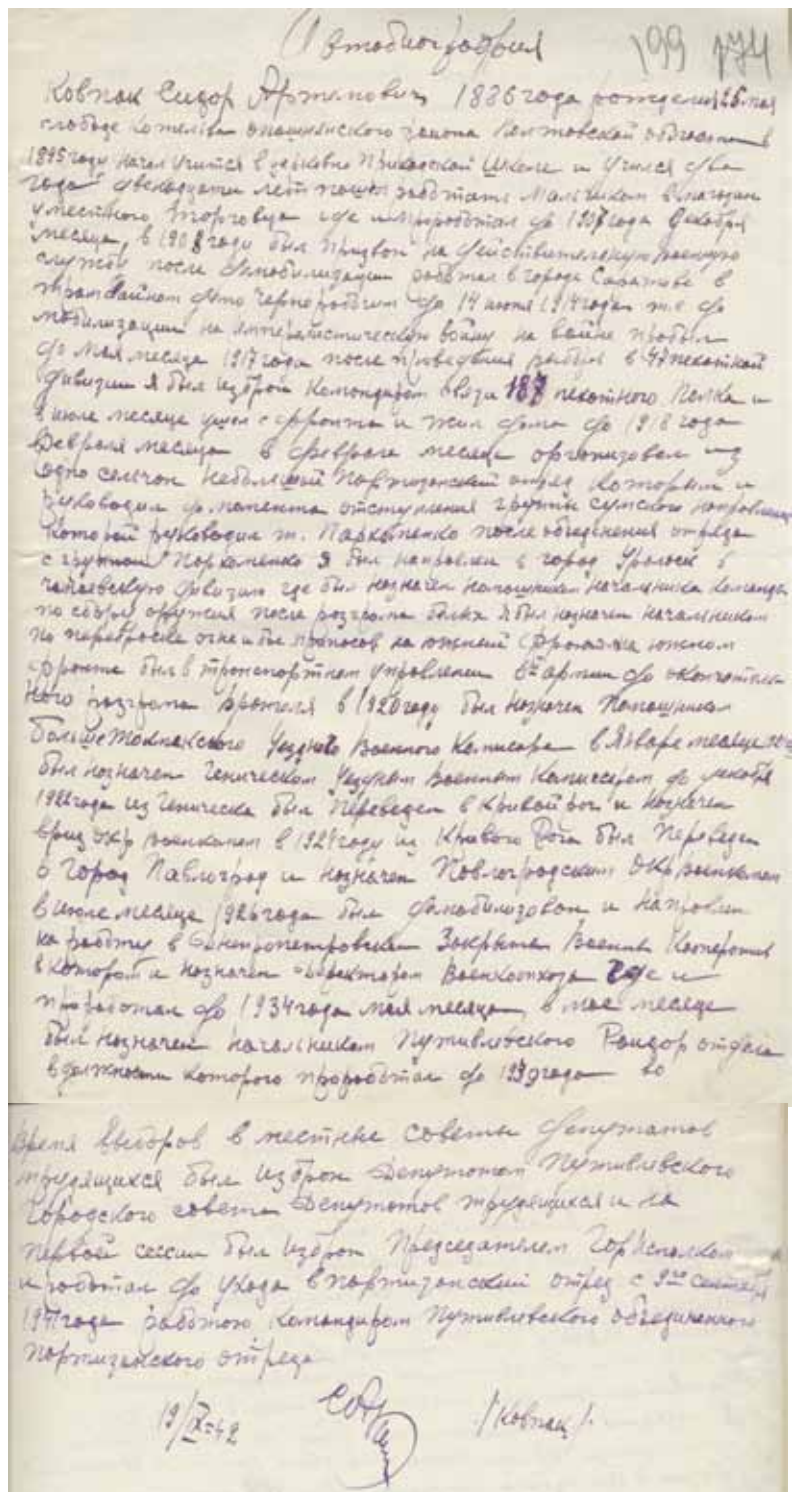
В експозиції представлені документи, які дозволяють скласти уявлення про життєвий шлях С. А. Ковпака. Викликають інтерес сторінки метричної книги Преображенської православної церкви Охтирського повіту Харківської губернії із записом про народження та хрещення 13 травня 1887 р. Ісидора (Сидора), “сина Артема Дмитровича Ковпака та законної дружини його Фекли Юхимівни” (Держархів Полтавської обл., ф. 1011, оп. 14, спр. 12, арк. 1, 159 зв., 160), а також особовий

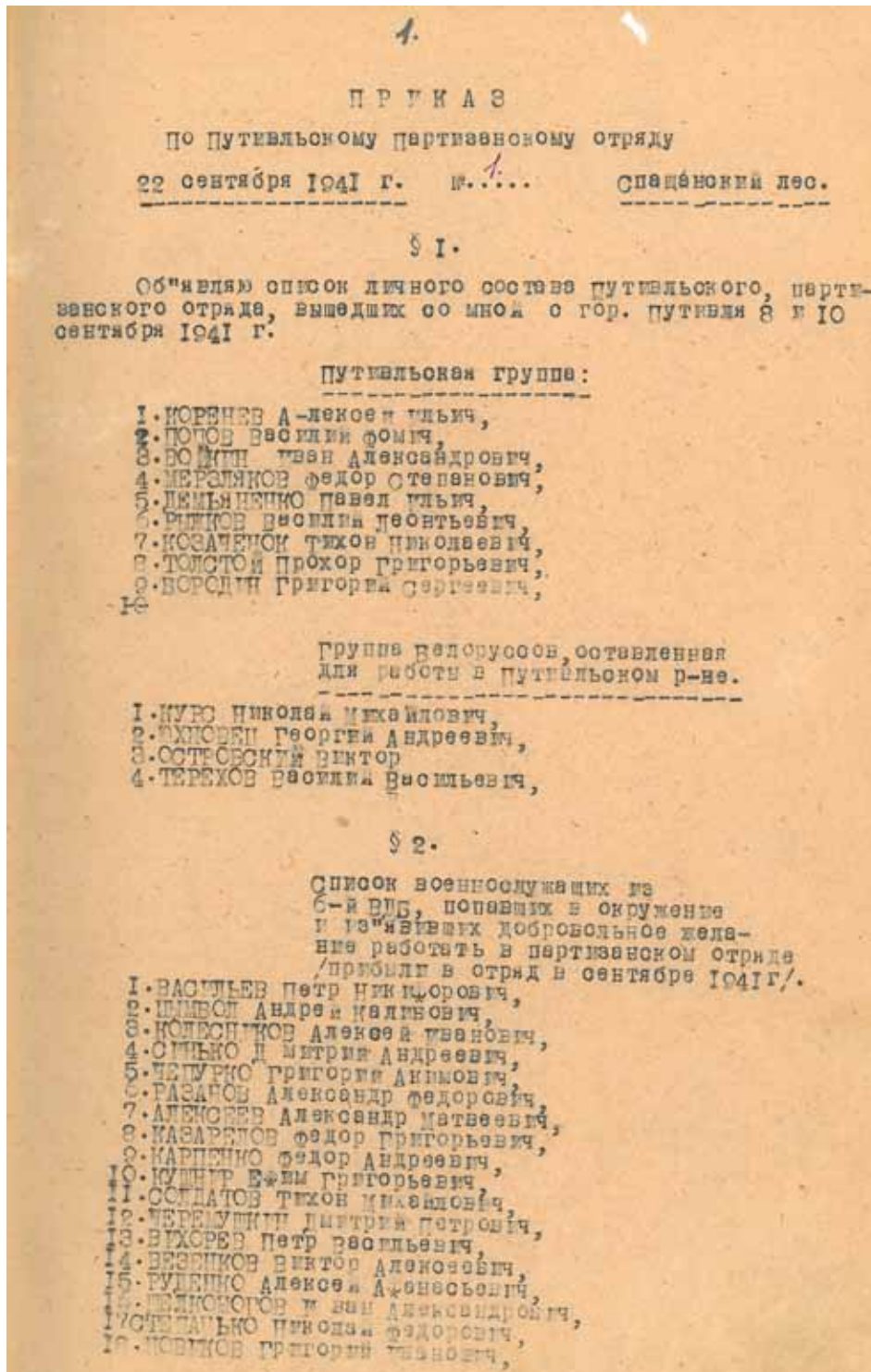
С. А. Ковпак на Володимирській гірці у м. Києві. Червень 1945 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-16669.

листок з обліку керівних кадрів та витяги із автобіографії С. А. Ковпака, заповнені власноручно в 1953 р. (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 62, спр. 1742, арк. 126–127, 128–131 та зв.).

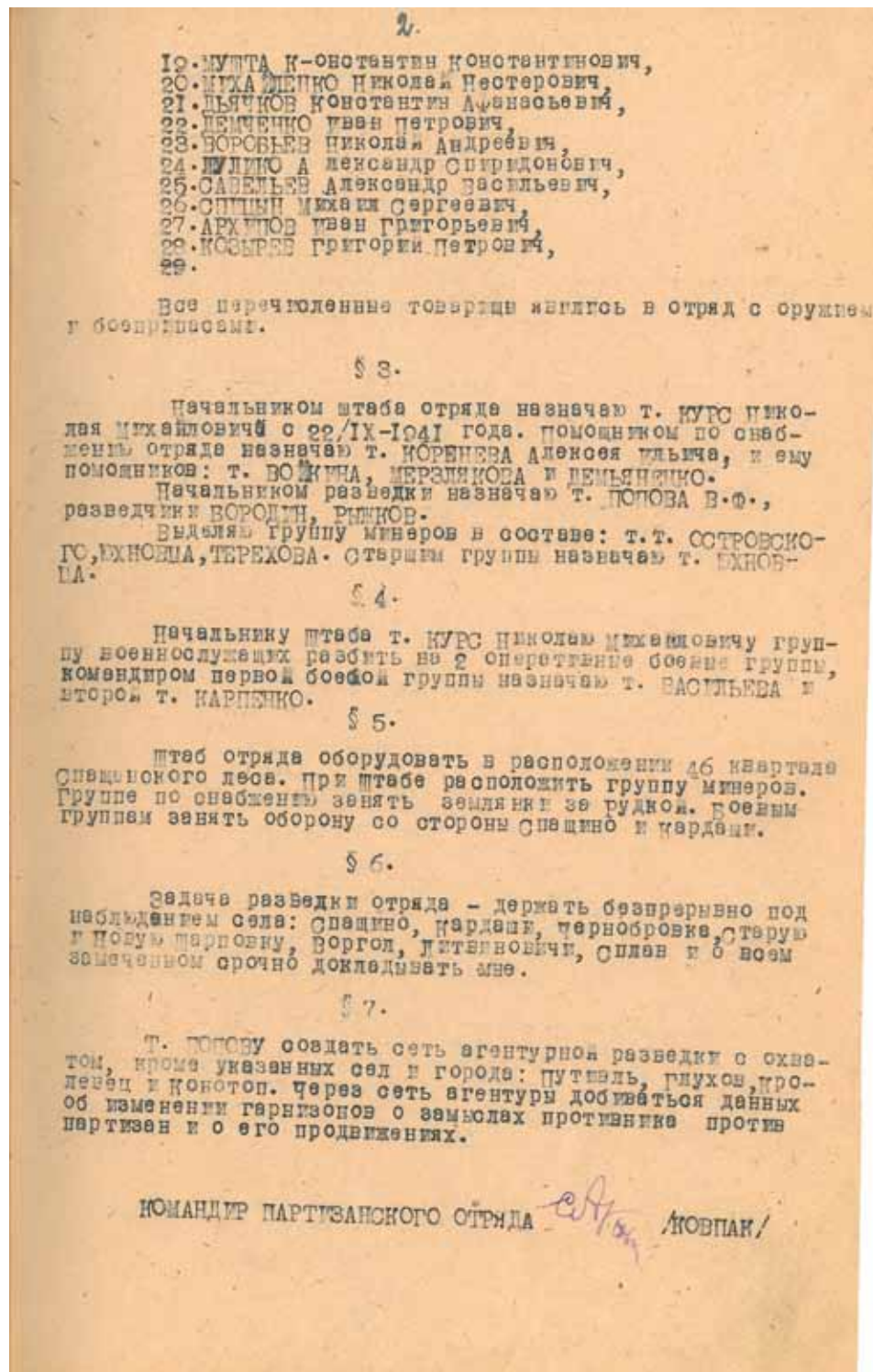
Відвідувачі ознайомилися з документами, які висвітлюють діяльність С. А. Ковпака в міжвоєнний період: служба в Російській армії, участь у громадянській війні, робота на керівних посадах радянських установ. Громадянська активність, енергійність, вміння розбиратися в людях, мислити стратегічно і відповідально особливо виявилися в роки Великої Вітчизняної війни. З початком війни Сидір Артемович Ковпак як голова Путивльського міського виконкому, починає створювати продовольчі бази для майбутніх партизанських загонів. Належний рівень організації цих баз відзначало керівництво НКВС УРСР. Так, заступник начальника Управління НКВС УРСР у Сумській області Коваль в довідці про формування партизанського загону під командуванням С. А. Ковпака у вересні 1941 р. писав, що “партизанські загоны організовані, закладена матеріальна база [...]. Умови для партизанського руху наявні” (ГДА СБ України, ф. 60, спр. 83563, т. 15, арк. 1 та зв.). Коли увечері 10 вересня 1941 р. німецькі розвідувальні підрозділи підійшли до Путивля, С. А. Ковпак зі своїми соратниками залишив місто і вирушив до Спадшанського лісу. З цього часу починається особлива сторінка в житті С. А. Ковпака і держави в цілому – партизанська боротьба з ворогом, яка стала важливим чинником у здобутті перемоги у Великій Вітчизняній війні.

Автобіографія С. А. Ковпака. 19 вересня 1942 р.
 ЦДАГО України, ф. 62, оп. 5, спр. 46, арк. 199–199 зв.

Наказ № 1 по Путивльському партизанському загону про затвердження списку особового складу і призначення на командно-штабні посади. 22 вересня 1941 р. ЦДАГО України, ф. 63, оп. 1, спр. 8, арк. 1-2.

Наказ № 1 по Путивльському партизанському загону про затвердження списку особового складу і призначення на командно-штабні посади. 22 вересня 1941 р.
 ЦДАГО України, ф. 63, оп. 1, стр. 8, арк. 1-2.

Участь С. А. Ковпака у партизанському русі – організацію та керівництво Сумського партизанського з'єднання під його командуванням в тилу ворога – ілюструють наступні виставкові документи: наказ по Путивльському партизанському загону про затвердження списку особового складу і призначення на командно-штабні посади від 22 вересня 1941 р.; повідомлення про бойову діяльність партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака; радіограми, шифрограми керівників з'єднання С. А. Ковпака та С. В. Руднева до Наркомату внутрішніх справ УРСР, в Український штаб партизанського руху з інформацією про бойові дії, перемоги та втрати партизанів; прохання щодо забезпечення загону рацією, озброєнням тощо. Викликають інтерес шифрограми С. А. Ковпаку начальника УШПР Т. А. Строкача із вказівками щодо збереження документів та матеріалів, які мають історичну цінність (2 грудня 1942 р.), (ЦДАГО України, ф. 63, оп. 1, спр. 32, арк. 38) та кінорежисера О. П. Довженка з проханням знімати на камеру бойову діяльність партизанів (9 липня 1943 р.) (ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 1288, арк. 200). Можливо, саме завдяки таким вказівкам збереглися документи про партизанську боротьбу в тилу ворога в роки війни.

Діяльність Сидора Артемовича Ковпака викликала повагу не лише у керівництва УШПР, але й у ворогів. Скласти уявлення про ставлення до нього супротивника дають можливість, зокрема, такі документи: витяг із меморандуму зондер-штабу "Р", радіограма-блискавка рейхсфюрера СС Г. Гімmlера групенфюреру СС фон дем Бах-Залевському з наказом будь-якою ціною захопити живим або мертвим С. Ковпака. За його видачу обіцяли винагороду в 100 тис. золотих. Німці характеризують С. А. Ковпака як витривалого, розумного бійця та командира. В Москві С. А. Ковпака називали "батьком партизанського руху".

Не можна оминати увагою ще один документ – радіограму М. С. Хрущова командуванню Сумського з'єднання (С. А. Ковпак і С. В. Руднев) про ставлення до українських націоналістів від 23 березня 1943 р., в якому перший секретар ЦК КП(б)У радить партизанам по змозі утримуватися від контактів з бійцями національних формувань, а при зіткненнях вступати з ними в бій. М. С. Хрущов наголошує на тому, що головним завданням Червоної армії і радянських партизанів є в першу чергу розгром німецької армії і вигнання окупантів з країни, а не загострення протистояння між двома течіями руху опору в Україні (ЦДАГО України, ф. 63, оп. 1, спр. 7, арк. 8–10).

Німці вбачали в партизанах потужну силу, яка суттєво впливала на їхні плани із захоплення території України, і тому різними методами вели з ними боротьбу. Серед цих методів значне місце займали пропагандистські заходи, спрямовані на те, щоб підірвати бойовий дух партизанів. Видавалися пропагандистські матеріали із закликами до партизан здаватися в полон, обіцянками винагородити їх за видачу С. А. Ковпака, розповідями про випадки аморальної поведінки парти-

Пісня “Ковпаківська” на слова
О. Новицького, музику Г. Майбороди,
написана до 60-річчя
С. А. Ковпака. 20 травня 1947 р.
ЦДАГО України, ф. 241, оп. 1,
спр. 8, арк. 13.

занських командирів, знуцання їх над партизанами та інші подібні факти. Отже, представлені на виставці документи дозволяють скласти повніше уявлення про роль Сидора Артемовича Ковпака у партизанському русі.

Також на виставці широко висвітлено громадсько-політичну діяльність С. А. Ковпака у повоєнний період: він був депутатом Верховної Ради УРСР та СРСР, заступником голови Президії Верховної Ради УРСР, головою Комісії у справах колишніх партизанів Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років, головою Українського відділення Товариства радянсько-чехословацької дружби тощо.

Під час презентації виставки демонструвався документальний фільм про С. А. Ковпака із фондів ЦДКФФА України

ім. Г. С. Пшеничного, кадри якого висвітлюють бойову діяльність та побут бійців Сумського партизанського з'єднання під його командуванням. Фільм став яскравим доповненням до виставки.

Відвідувачі виставки обмінялися думками з приводу ролі С. А. Ковпака в історії Великої Вітчизняної війни, оцінки бойової діяльності очолюваного ним Сумського партизанського з'єднання, внеску партизанів в перемогу над супротивником.

Як будь-яка непересічна особистість, постать партизанського ватажка викликає неоднозначні погляди, але при об'єктивному вивченні архівних документів важко заперечувати величезний особистий вплив С. А. Ковпака на організацію партизанських загонів, планування та проведення бойових операцій партизанів, підтримання дисципліни та бойового духу бійців. В умовах війни С. А. Ковпак виявив себе як суворий, досить жорсткий керівник, але навіть вороги відзначали владне йому справедливе ставлення до людей. У повоєнний період і до кінця життя він мав активну громадянську позицію, відстоював інтереси колишніх партизанів, вирішував питання вшанування пам'яті загиблих тощо. Суспільству потрібні приклади життя таких людей, які своєю самовідданою працею роблять внесок в покращення життя наряду і є справжньою елітою нації.

М. Л. ДОЛИНСЬКА*

НОВЕ ВИДАННЯ ПРО РУКОПИСНІ КАРТИ

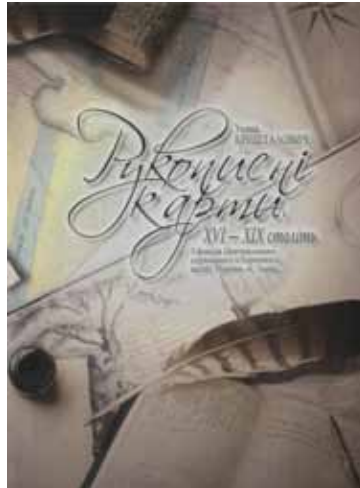
Кришталович У. Рукописні карти XVI–XIX століть : з фондів Центрального державного історичного архіву, м. Львів / Уляна Кришталович. – К. : Картографія, 2011. – 216 с. : іл.

Історія картографії поряд і у взаємозв'язку з історичною картографією є важливою спеціальною історичною дисципліною. За допомогою методів історичної картографії при дослідженні історичних географічних карт або планів можна отримати і проаналізувати інформацію про способи планування міст, розташування окремих споруд та їхніх ділянок щодо місцевості, мережі транспортних зв'язків, водних систем. Крім того, деколи історичні карти дозволяють визначити матеріал споруди, її конфігурацію у плані, планування саду чи парку і т. ін. Застосування ретроспективного методу за умови порівняння проаналізованих історичних карт із давніми писемними документами дає змогу створювати гіпотетичні схеми міст на історичні зрізи, для яких відсутні картографічні джерела. Таким чином, без даних історичної топографії немислимі студії просторової історії, історичної урбаністики, вона є підґрунтям для соціотопографії.

Але очевидно, що всі ці дослідження можуть застосуватися тільки за умови відповідної джерельної бази. Саме такою, вже опрацьованою і з науковим апаратом, для історика України ранньомодерного часу може стати студія Уляни Кришталович, яка охоплює чималу частину рукописних карт XVI–XIX ст., що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Львові.

Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів, має іменний та географічний покажчики. У вступі опрацьовано історію виникнення рукописних карт, їхня взаємопов'язаність із тогочасними адміністративними і судовими актами.

Основний зміст книги логічно побудований відповідно до тематично-хронологічного принципу. Перший розділ присвячений найстарішим рукописним картам Галичини, на яких відображали терени староств, ключів сіл, королівських, церковних, монастирських і приватних маєтків. Найстаріша запропонована мапка (а радше – умовна

* Долинська Мар'яна Львівна – доктор історичних наук, професор кафедри класичних візантійських та середньовічних студій Українського католицького університету.

схема) цього типу датується серединою XVI ст., а найпізніша – 1834 р. Оскільки практично всі карти були додатками-ілюстраціями до актів розмежування земель різної юрисдикції між собою, вони є цінним джерелом для вивчення територіальної історії на мезорівні, уточнення даних щодо адміністративного поділу. Наприклад, карта 1787 р., на якій показано частину західної межі Галицького передмістя Львова з колишніми міськими селами Скнилівком, Кульпарковом, Білогошою та селами іншої юрисдикції Скниловом та Зимновідкою, дозволяє внести уточнення щодо приналежності теренів до складу міської юрисдикції магдебурзького періоду Львова, оскільки документ початку XVII ст. стверджує, що на болотистій ділянці не вдалося детально встановити розмежувальну лінію*.

Другий розділ монографії називається “Карти лісів”. Як і мапи попереднього розділу, карти лісів створювалися переважно на замовлення власника цих угідь для встановлення терену і власності та визначення меж лісу, який міг поділитися між різними маєтками. Тому на мапах позначені також поселення, ріки, дороги та ін. Для цього типу картографічних документів характерна напівпейзажна форма зображення, деколи можна визначити породи дерев, зокрема хвойний ліс чи листяний.

У невеликому за обсягом третьому розділі “Карти річок” максимально широко проаналізовано історію гідрографічного картографування Галичини спочатку в Речі Посполитій, а пізніше в Австрійській державі. Річки і потоки переважно не входили до території нерухомої власності, оскільки виконували розмежувальну функцію. Їхнє загосподарювання на державному рівні розпочалося тільки під кінець існування Польської держави і досить інтенсивно продовжувалося за Австрійських часів. Мапи охоплюють невеличкі відрізки рік, але на них добре відображено орогідрографічну систему (протяжність, характер русла).

Четвертий розділ присвячений демаркаційним картам перелому XVIII–XIX ст., які можуть бути корисними для вивчення політичної історії цього періоду, особливо на мікрорівні.

Практично на всіх картах нанесені назви населених пунктів і значної кількості угідь. Вивчення цих написів збагатить загальну базу мікротопонімів і повинно прислужитися розвитку топоніміки як спеціальної історичної дисципліни. Високоякісні ілюстрації справляють загальне позитивне враження від монографії та сприяють повноцінному використанню опублікованих і карт як джерел інформації для історичних студій. І на завершення хочеться побажати авторові успіхів і сподіватися на продовження студії, котра охопила б неопубліковану частину рукописних карт, які зберігаються у Львові, а також ті мапи, що розпорошені по різних архівних та музейних збірках Європи.

* Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 702, арк. 5.

О. О. МАВРІН*

**ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК
ДОРАДЯНСЬКИХ
КАРТОГРАФІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ
ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Карти і плани у фондах Державного архіву Херсонської області : покажчик / Держ. архів. служба України ; Держ. архів Херсон. обл. ; авт.-упоряд.: Т. Ю. Іващенко, Ю. О. Коник, В. О. Лебідь, І. Ю. Сінкевич, О. І. Шинкаренко. – Херсон, 2012. – 120 с. : іл. – (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники).

Наукове пізнання історичних процесів, що відбувалися на теренах України, передбачає залучення широкої джерельної бази, зокрема картографічних документів, що є важливим і незамінним джерелом просторової інформації для історичних досліджень. Але вивчення історії певних територій через картографічну модель можливе лише за умови дослідження комплексу явищ та процесів у просторово-часових зв'язках, матеріалізованих в історичних картах. Картографічна спадщина України налічує багато тисяч різноманітних документів, розпорошених по архівним, музейним та ін. зібранням. Тож використання їх науковцями як ілюстративного матеріалу, а не складової джерельної бази дослідження, найчастіше пов'язано не з відсутністю досвіду роботи із картографічними джерелами, а із проблемами картографічної евристики.

Тематичний покажчик, представлений у 2012 р. науковій громадськості та широкому загалу Держархівом Херсонської області, красномовно свідчить про системну роботу херсонських архівістів щодо актуалізації картографічних джерел. Ще у 2006 р. було опубліковано довідник "Колекція карт і планів: Опис фонду № 302", із описом фонду у 2 468 од. зб., створеного у 1998 р. з розсипу картографічних документів держархіву, що до 1917 р. зберігалися в архівах губернських креслярень, казенних палат, судових і банківських установ Півдня України, переважно Херсонської і Таврійської губерній. Розміщене також у ме-

* Маврін Олександр Олександрович – кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.

режі Інтернет*, видання привернуло увагу не тільки науковців в Україні, але й наших іноземних колег і заслужено у 2007 р. було відзначено премією імені Василя Веретеннікова. Нове видання Державного архіву Херсонської області набагато менше за обсягом анотованих документів, але не менш значиме по суті. У довіднику подано інформацію про карти і плани, виявлені авторами-укладачами у фондах до 1917 р. держархіву області.

Структура довідника традиційна для даного виду архівних видань. Він містить список скорочень, передмову, розміщені у хронологічній послідовності анотації карт і планів Вознесенського намісництва; Новоросійської (першої і другої), Миколаївської, Херсонської, Таврійської, Катеринославської, Смоленської губерній; Очаківської і Бессарабської областей; а також іменний і географічний покажчики; доповнений додатком та ілюстраціями.

Найбільша кількість картографічних документів географічно стосуються Херсонської і Таврійської губерній, фрагментарно позначаючи таким чином територію Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Херсонської областей України та молдовського Придністров'я. Більш широка територія представлена меншою кількістю карт і планів Вознесенського намісництва і Новоросійської губернії. Інші названі адміністративно-територіальні одиниці Російської імперії репрезентовані одиничними документами.

Більшість анотованих планів зберігається у складі фонду Херсонської губернської креслярні (ф. 14). Це переважно так звані спеціальні геометричні плани земельних наділів різних форм власності. Особливий інтерес становлять плани генерального межування, яке проводилося на Півдні України в період 1798–1828 рр. Нижню хронологічну межу (1773 р.) складають карти перших поселень Півдня України на новоприєднаних територіях до Російської імперії, верхня хронологічна межа пов'язана з документами 1920-х років. Нашу увагу привернув “План землі казенного села Шведська колонія” (с. 141), а також “План землі військової слободи Широка” (с. 142).

Карти і плани віддзеркалюють численні адміністративні перетворення, які відбувались на південноукраїнських землях впродовж XVIII – початку XX століття. У документах знаходять відбиття топоніміка південноукраїнських земель. Виразно виявляються зміни у географічних назвах, які відбувались під впливом різномовності населення, поширення топонімів українського і російського звучання замість існуючих татарських і ногайських, поява топонімів німецького, болгарського, єврейського, румунського походження замість прадавніх

* <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Kherson-opys.php>;

http://kherson.archives.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=59

українських та інші (див. с. 14, де йдеться про план землі військової слободи Єврейська – ф. 14, оп. 1, спр. 97).

Частину карт виготовлено до другої половини XIX ст. Характерно, що в другій половині XIX ст. поряд із загальними з'являються тематичні плани міст, які цілком наочно відбивають багатомірність тогочасних населених пунктів. Плани є важливим картографічним джерелом для дослідження історії вулиць, міської забудови, яка з часом змінила свою конфігурацію, та розташування міської інфраструктури. У цьому контексті достатньо інформативним є план міста Новомиргород, датований 1834 роком (с. 151). Порівняльний аналіз картографічних документів, що характеризують різні історичні періоди, дає змогу визначити локалізацію історичних об'єктів, уточнити розташування установ, закладів та підприємств, а також простежити зміни у плануванні міст. На нашу думку, карта (с. 155) Криворізького рудного району може зацікавити сучасних фахівців-геологів. Однак, враховуючи можливі неточності, допущені авторами при складанні карт і планів, дослідникам необхідно порівнювати отримані результати з іншими документальними джерелами для уникнення помилкових висновків.

На сторінках рецензованої праці знайшов відбиття цілий комплекс подій та явищ історії. Подано карти окремих повітів; доріг між населеними пунктами одного чи різних повітів; стратегічних шляхів сполучення та доріг до конкретних шинків; плани фортець і розташування соляних магазинів; карти земель, відведених для переселення селян із великоросійських губерній; плани Одеського і Херсонського портів, виготовлені у зв'язку із розглядом питання їх реконструкції тощо.

Послідовність розміщення матеріалів унаочнює процес розвитку вітчизняної картографії, удосконалення засобів фіксації інформації в умовно-знаковій графічній формі. Характер зображення багатьох, особливо ранніх карт, їх різнокольоровість і художнє виконання до певної міри зближує цю групу документів з образотворчими джерелами. Наявність різних видів карт і планів, чернеток, абрисів, копій становить цікавий матеріал для дослідників.

У вступі автори виклали короткий і місткий аналіз історії картографування території Південної України, виявили специфічні особливості роботи землевпорядників та картоукладачів, охарактеризували побудову довідника. Іменний довідник дозволяє систематизувати знані персоналії, серед яких відомі землевласники: Завадовські, Кочубеї, Родзянки, Скадовські, Трубецькі, Величковські, а також представники інших станів та верств, які здійснили свій внесок в освоєння та розвиток краю. Окремо виділені укладачі, копіювальники карт і планів. Географічний показник надає інформацію про варіанти дорадянських назв населених пунктів. Звертають на себе увагу якісно виконані кольорові ілюстрації. Щодо останнього – необхідно відзначити, що це не публікація карто-

графічних документів, а ілюстративний матеріал, який дозволяє ознайомитися із різновидами карт і планів періоду до 1917 р., які містяться у складі фондів державного архіву Херсонської області.

Рецензований довідник можемо вважати вдалим і, безумовно, актуальним виданням. Завдання, що були поставлені перед редакційною колегією, виконані нею на високому науковому рівні. Відрадно, що дане видання здійснене як на традиційних носіях, а також доступне в мережі Інтернет*.

Схожу ініціативу з публікації власного довідника карт і планів виявили і працівники Центрального державного науково-технічного архіву України. Важливо, щоб така робота була виконана й іншими архівними установами нашої держави, що слугуватиме стимулом для вивчення картографічної спадщини України та історії картографування її території. Принагідно зазначимо, що у Львівському відділенні Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського історична картографія Західноукраїнських земель цілком гідно представлена академічного рівня публікаціями, тому можна вітати активізацію даного напрямку у дослідницьких практиках науковців Півдня. Важливими тут є, безперечно, наявність певної традиції і науковий рівень піднятих проблем, що потребують подальших ґрунтовних досліджень, теоретичних розробок і практичних напрацювань.

Видання стане у пригоді не тільки фахівцям з історичної географії та історичної картографії, але й більш широкому загалу: історикам, картографам, географам, викладачам вузів, працівникам музеїв, краєзнавцям, аспірантам і студентам.

* http://kherson.archives.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=59

**ЩЕДРА НИВА
ЛІНИНИ ОДИНОКОЇ**

9 серпня 2012 р. відзначає свій ювілейний день народження Лініна Павлівна Одинока – людина, добре знана серед працівників бібліотечно-інформаційної і архівної сфери, один з фундаторів і ветеранів Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, багатолітній працівник науково-інформаційного відділу УНДІАСД, організатор системи науково-технічної інформації в архівних установах України, кандидат педагогічних наук, доцент.

Народилася Лініна Павлівна 1937 р. у селі Теплівка Гребінківського (нині – Пирятинського) району на Полтавщині. У повоєнний час її сім'я перебралася до Києва. Після закінчення середньої школи 17-річна дівчина розпочала свою трудову діяльність в аптечних закладах, а згодом працювала лаборантом кабінету бібліотекознавства Київського технікуму підготовки культурно-освітніх працівників (нині – Київське обласне училище культури і мистецтв). Саме у технікумі Лініна Павлівна остаточно визначилася з вибором професії, пов'язаної з опрацюванням і розповсюдженням друкованої інформації. У 1962 р. вона успішно закінчила Ленінградський державний бібліотечний інститут (нині – Санкт-Петербурзький державний університет культури і мистецтв) за спеціальністю “бібліотекознавство і бібліографія”.

Надалі трудова біографія Л. П. Одинокої поділяється на дві сфери: викладача бібліотекознавчих дисциплін і фахівця у царині науково-технічної інформації в архівній галузі. Молодого, але вже досвідченого спеціаліста відрядили працювати викладачем бібліотечних дисциплін в Читинську культосвітшкolu. Через три роки у зв'язку з сімейними обставинами Лініна Павлівна повернулася до рідного Києва. Після нетривалої роботи у науково-методичному відділі Державної республіканської науково-технічної бібліотеки УРСР вона у 1966 р. посіла посаду старшого викладача бібліотекознавства у Київській філії Харківського державного інституту культури. Через два роки філію було реорганізовано у самостійний Київський державний інститут культури (КДІК), де Лініна Павлівна пропрацювала 30 років на кафедрі бібліотекознав-

ства, пройшла шлях від старшого викладача до доцента і професора. В її викладацькій роботі була лише одна трирічна перерва, коли Л. П. Одинокa навчалася в аспірантурі Ленінградського державного інституту культури ім. Н. К. Крупської, де її науковим керівником був один із корифеїв радянського бібліотекознавства доктор педагогічних наук, професор А. М. Ванєєв. Там же 1984 р. захистила дисертацію на тему “Розвиток бібліотекознавства в Українській РСР (1917–1941 рр.)” на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Зазначимо, що ця дисертація і нині не втратила свою актуальність і наукову значущість, на неї, як і на інші наукові праці Л. П. Одинокoї, часто посилаються сучасні науковці. У КДІК вона читала курси з історії бібліотечної справи в Україні, СРСР та за кордоном. Завдяки широкій ерудиції, фаховій компетентності, комунікабельності, доброзичливості, скромності Лініна Павлівна завжди користувалася великою повагою і авторитетом як на кафедрі, так і серед викладачів, студентів і аспірантів КДІК. Поза сумнівом, ім’я Л. П. Одинокoї нерозривно пов’язане з розвитком української бібліотекознавчої думки та бібліотечної освіти.

У середині 1990-х років у зв’язку зі змінами в керівництві КДІК та реорганізаціями в цьому ВНЗ, Л. П. Одинокa була змушена залишити інститут і перейти до недавно створеного УНДІАСД, де очолила сектор науково-технічної інформації науково-інформаційного відділу. Всю роботу у секторі потрібно було починати фактично з нуля. І Лініна Павлівна з притаманною їй енергією досить швидко налагодила чітку роботу сектору, зміцнила його кадровий склад перспективною молоддю, завдяки своїм широким бібліотечним контактам налагодила надійне постачання УНДІАСД фаховими виданнями, розробила у співавторстві відповідну регламентуючу нормативну базу функціонування Галузевого центру НТІ з архівної справи та документознавства. Як бібліотекар за фахом, вона зуміла швидко упорядкувати фонд видань в УНДІАСД, провести його каталогізацію, навчила кількох співробітників інституту основам бібліографічного описування творів друку, завдяки чому стало можливим видання багатьох бібліографічних покажчиків з питань архівної справи та документознавства і інших наукових дисциплін. Значним є внесок Л. П. Одинокoї в організацію Галузевої системи НТІ з архівної справи та документознавства, інформаційного забезпечення діяльності державних архівних установ України, у тому числі науково-дослідної та методичної роботи в галузі архівної справи та документознавства. Загалом у науковому доробку Л. П. Одинокoї близько 80 праць – статей, науково-методичних і нормативних розробок, опублікованих у тому числі і на сторінках “Архівів України”. Вона була відповідальним виконавцем стандарту Держкомархіву України “Галузева система науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства. Структура та основні напрями функціонування” (СОУ 92.5–22892594–001–2004) (2004). Брала участь у підготовці “Основних

положень організації науково-дослідної та методичної роботи в державних архівних установах України” (2001), була співупорядником низки довідково-бібліографічних видань, зокрема двотомного галузевого довідника “Архівні установи України” (2005, 2011), багатьох бібліографічних покажчиків. Під її керівництвом підготовлено 5 кандидатських дисертацій, а її учні займають відповідальні посади в багатьох ВНЗ, бібліотечних, архівних, наукових установах. Вона щедро ділиться своїми знаннями, фаховим і життєвим досвідом зі своїми молодшими колегами, які знають, що завжди можуть розраховувати на її допомогу і підтримку.

Свідченням фахового авторитету Л. П. Одинокі є те, що упродовж кількох років вона була членом спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій в УНДІАСД, де брала діяльну участь в атестації фахівців вищої кваліфікації, входила до складу Вченої ради інституту, його методичної комісії, редакційних колегій “Української архівної енциклопедії”, щорічника “Студії з архівної справи та документознавства”, археографічного щорічника “Пам’ятки”, серії “Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки”.

Наукова, методична та організаторська діяльність Л. П. Одинокі є вагомим внеском у дослідження актуальних проблем архівної та бібліотечної справи, підготовки спеціалістів для роботи в установах культури та архівах. Невипадково плідна робота Ліліни Павлівни знайшла гідне визнання. Вона удостоєна медалей “Ветеран праці”, “За працю і звитягу”, Знаку “Відмінник освіти України”, подяки Прем’єр-міністра України, нагороджувалася почесними грамотами та відзнаками Державного комітету архівів України, Міністерства культури і мистецтв України, Київського міського голови м. Києва та ін.

Колектив Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства щиро вітає Ліліну Павліну Одинокі з ювілеєм та бажає їй міцного здоров’я, довголіття, творчої наснаги і реалізації нових задумів. Глибоко вдячні Вам за невтомну працю на бібліотечно-бібліографічній та архівно-документознавчій ниві, за виховання талановитих учнів і однодумців, за Ваш внесок у становлення Галузевої системи НТІ в архівній галузі. З роси та води Вам, шановна Ліліно Павлівно!

**Колектив Українського науково-дослідного
інституту архівної справи та документознавства**

Редактор *Володимир Янішевський*
Літературне редагування *Людмили Стоян*
Коректор *Микола Дзьобак*
Переклад англійською мовою *Ольги Волкотруб*
Художньо-технічний редактор *Майя Притикіна*
Оригінал-макет *Ірини Собко*

Співзасновники:

Державна архівна служба України
Український інститут національної пам'яті
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України
Державний центр збереження документів НАФ

Здано до набору 16.07.2012. Підписано до друку 02.08.2012. Формат паперу 70x108/₁₆.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 19,07. Умовн. фарбо-відб. 19,76. Обл.-вид. арк. 17,63.
Наклад 250. Зам. .

“Архіви України”, № 4, 2012. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.

Свідоцтво про реєстрацію: КВ 18783-7583ПР від 28.03.2012

Адреса редакції:

03110, Київ-110, вул. Солом'янська, 24.
ДЦЗД НАФ 03110, Київ-110, вул. Солом'янська, 24.